CZYTELNIA 1337
7825

MINISTERSTWO
WYZNAŃ RELIGIJNYCH I OŚWIECENIA PUBLICZNEGO

138

PROGRAM NAUKI
W PUBLICZNYCH
SZKOŁACH POWSZECHNYCH

Państwowe Kursy Nauczycielskie
Biblioteka
№ 1481.
w Brześciu n/Bug

PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH i KURATORIUM OKR. SZK. LW.

BIBLJOTEKA PUBLICZNA MIEJSKA
36290
W BIAŁYMSTOKU

Wpisano do księgi bibl. ucz.
str. 130 Dz. — poz. 3760
dnia 4. IV 1933

LWÓW — 1931
PAŃSTWOWE WYDAWNICTWO KSIĄŻEK SZKOLNYCH
UL. KURKOWA 21

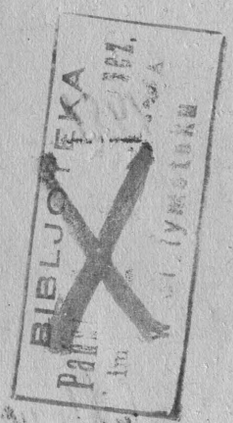

138

138

PRZEDMOWA.

Wobec wyczerpania poprzednich wydań programów dla szkoły powszechnej oraz ze względu na to, że ogłoszenie nowych programów czasowo odroczono, okazała się potrzeba przygotowania niniejszego wydania, obejmującego całość materjału nauczania w szkole powszechnej.

Opiera się ono zasadniczo na wydaniach poprzednich i nie wprowadza w nich żadnych istotnych zmian z wyjątkiem tych tylko, które wynikają z zarządzenia Nr. II-235/29 z dnia 2 stycznia 1929 roku w sprawie zmian w planach godzin dla siedmioklasowych publicznych szkół powszechnych i gimnazjów państwowych [1]) oraz z instrukcji, dotyczących materjału nauczania w drugiem półroczu r. szk. 1928/29, w r. szk. 1929/30 i w r. szk. 1930/31 [2]).

Przy ustalaniu obecnej redakcji wyłoniła się w pewnych przypadkach potrzeba bardziej szczegółowego rozwinięcia lub uzupełnienia wskazań, zawartych w ostatniej instrukcji. Dotyczy to zwłaszcza programu języków obcych i nauki o przyrodzie.

Starano się poza tem przeprowadzić w granicach możliwości dalsze redukcje w materjale nauczania, ponadto zaś skorzystano ze sposobności, by przy przedruku dokonać tu i ówdzie ulepszeń i poprawek, co uwydatniło się szczególnie w programie nauki śpiewu.

Pominięto w zasadzie wskazówki metodyczne, zawarte w poprzednich wydaniach, w niewielu tylko przypadkach zachowując z nich pewne fragmenty.

Zmiany wprowadzone w nowem wydaniu są jednak natury raczej zewnętrznej i nie naruszają w niczem zasadniczego zrębu programu, który w obecnej postaci obowiązuje aż do dalszego zarządzenia.

Program nauki religji rzymsko-katolickiej dla siedmioklasowej szkoły powszechnej Zjazd Biskupów Polskich na VI sesji d. 29 sierpnia 1919 r. zatwierdził.

Warszawa, dnia 29 października 1919 r.

Ks. Dr. H. Przeździecki
Biskup Podlaski.
Sekretarz Zjazdu.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

CEL NAUCZANIA RELIGJI W SZKOLE POWSZECHNEJ.

1. Nadanie wychowaniu szkolnemu charakteru religijno-moralnego.
2. *Poznanie* zasadniczych prawd objawionych, przyjęcie ich z wiarą i obudzenie gotowości do służby Bożej.
3. Utrwalenie *w pamięci* chrześcijańskich zasad i wyrobienie na ich podstawie prawego sumienia.
4. Rozbudzenie *uczuć* religijnych i umocnienie *woli.*
5. Wdrożenie do rozumnego korzystania ze środków uświęcenia oraz udziału w obrzędach katolickich.
6. Nawiązanie i utrzymanie żywego związku z Kościołem.

PROGRAM
DLA SZKOŁY POWSZECHNEJ SIEDMIOKLASOWEJ.

ODDZIAŁ I.

Program ogólny: Nawiązując do tego, co dzieci w wieku przedszkolnym poznały z zakresu religji, należy na podstawie ustnych pogadanek i opowiadań z Historji biblijnej „Starego i Nowego Zakonu" uprzystępnić prawdy zawarte „w pacierzu" i ożywić w duszach dzieci miłość ku Bogu, oraz chęć czynienia tylko tego, co się Bogu podoba, a co odpowiada rozumnej naturze ludzkiej.

Program szczegółowy.

A. 1. IX—15. XI. Pogadanki wstępne: 1. Pan Jezus wśród dzieci. 2. Krzyż przy drodze. 3. Na przechadzce (świat). 4. Mam ciało i duszę. 5. O Bogu. 6. O trzech Osobach Boskich. 7. Co nam przypomina Pana Boga w domu (krzyż, medaljonik, obrazy, kropielniczka). 8. Mój paciorek. 9. W kościele.

Opowiadania z Historji biblijnej St. Z.: Stworzenie świata — stworzenie aniołów i ich grzech — anioł Stróż — stworzenie pierwszych ludzi — pobyt w raju — przykazanie, dane pierwszym ludziom — grzech pierwszych ludzi, sąd i kara — obietnica zesłania Odkupiciela.

Z tych opowiadań i pogadanek wysnuć zdania: „Jest tylko jeden Bóg", „Są trzy Osoby Boskie: Bóg Ojciec, Syn Boży, Duch Święty", „Pan Bóg jest wszędzie", „Pan Bóg jest duchem", „Pan Bóg wszystko widzi i wie", „Pan Bóg kocha dobre, a złem się brzydzi", „Pan Bóg nagradza dobrych, a karze złych", „Pan Bóg jest zawsze". Zbliżyć do duszy dziecięcia pojęcie: „przykazanie" — rozkaz Pana Boga, „kuszenie" opisać przez przykłady, wzięte z życia dziecięcia, „grzech" — gdy ktoś zrobił to, co się Panu Bogu nie podoba, „grzech pierworodny" — grzech, który przeszedł z Adama i Ewy na ludzi.

Napamięć wyuczyć: „Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus — na wieki wieków. Amen". — Znak krzyża świętego. — Przyuczyć dzieci, by w różnych potrzebach modliły się krótkiemi westchnieniami, wyjętemi z „Ojcze nasz" — „Aniele Stróżu". Modlitwa poranna i wieczorna.

Przy końcu tego okresu ująć przy powtarzaniu całość w słowa: *„Wierzę w Boga, Ojca Wszechmogącego, Stworzyciela nieba i ziemi"*.

B. Od 16. XI. do feryj Bożego Narodzenia.

Nawiązanie do obietnicy zesłania Odkupiciela.

Z Historji biblijnej N. Zakonu: 1. Zwiastowanie narodzenia Pana Jezusa i nawiedzenie Elżbiety (złączyć). 2. Narodzenie Pana Jezusa. 3. Pasterze przy żłóbku Pana Jezusa. 4. Nadanie Dzieciątku imienia Jezus. Ofiarowanie. 5. Pokłon 3 królów. 6. Ucieczka do Egiptu i powrót. 7. Dwunastoletni Pan Jezus w świątyni. 8. Życie ukryte Pana Jezusa. 9. Pan Jezus przy pracy.

Przed świętami Bożego Narodzenia w pogadankach, opartych na tem, co dzieci już wiedzą, omówić zwyczaje, związane z tem świętem, i obrzędy w kościele.

Nauczyć napamięć: „Jezus Chrystus jest Bogiem i człowiekiem", „Jezus Chrystus jest Synem Bożym", „N. Marja Panna jest matką Boga-Człowieka", „Święty Józef jest opiekunem Pana Jezusa", „Syn Boży stał się człowiekiem", „Zdrowaś Marja".

Porozumieć się z nauczycielem śpiewu w sprawie przygotowania łatwych kolęd.

Przy końcu tego okresu ująć przy powtarzaniu całość w słowa: *„Wierzę w Jezusa Chrystusa, Syna Jego jedynego, Pana naszego, który się począł z Ducha świętego, narodził się z Marji Panny"*.

C. Od feryj Bożego Narodzenia do III niedzieli Postu wielkiego.

Historja biblijna N. Zakonu: 1. Chrzest Pana Jezusa. 2. Uczniowie Pana Jezusa. 3. Pan Jezus uczy, jak się mamy modlić. 4. Pan Jezus uczy, jak rozumieć dziesięcioro przykazań. 5. Pan Jezus odpuszcza grzechy. 6. Pan Jezus uczy, jak mamy miłować Pana Boga, siebie i ludzi. 7. Pan Jezus uczy o sądzie ostatecznym. 8. Cud w Kanie galilejskiej. 9. Uciszenie burzy na morzu. 10. Uzdrowienie sługi setnika. 11. Rozmnożenie chleba. 12. Wskrzeszenie córki Jaira lub młodzieńca w Naim.

Przy 1-ej katechezie w tym okresie pouczyć o Trójcy św., Chrzcie św. i imieniu „chrześcijanina"; przy 3-ej i 4-tej należy przystępnie, w formie pogadanek, ułatwić w 2 lekcjach rozumienie słów „modlitwy Pańskiej" i w 2 lekcjach „Dziesięcioro przykazań"; przy 5-ej o odpuszczeniu grzechów w Spowiedzi św.; przy 8-ej króciutko o małżeństwie; przy 10-ej o ostatniem namaszczeniu; przy 12-ej o śmierci.

Pamięciowo uczą się dzieci: „Dziesięcioro przykazań", „Dwa przykazania miłości", najlepiej przez odmawianie chórem w związku z modlitwą szkolną.

U w a g a: Ilość godzin w tym okresie C jest tak obliczona, że nawet wtedy, kiedy najwcześniej wypada Wielkanoc, możemy mieć 14 lekcyj. Gdyby jednak dla jakiej przeszkody nie miałoby się tej liczby godzin, to w takim wypadku można opuścić 2 katechezę, a myśl w niej zawartą złączyć z 3 katechezą; równie można postąpić z katechezą 8-mą. W miarę, jak Wielkanoc wypada później — a różnica między najwcześniejszym terminem Wielkanocy a najpóźniejszym może wynosić 35 dni, t. j. 5 tygodni — można dołączyć nowe opowiadania z publicznej działalności Pana Jezusa, np. przypowieść o miłosiernym Samarytaninie, o bogaczu i Łazarzu, o faryzeuszu i celniku, o synu marnotrawnym — wszystko uproszczone i dostosowane do rozwoju umysłowego dzieci. Oprócz tego można więcej czasu poświęcić na powtarzanie, a wreszcie można opowiadanie o męce Pana Jezusa zacząć wcześniej, t. j. od II a nawet I niedzieli postu. — Rozmyślnie unikano tu podziału na części roku cywilnego, a związano podział z rokiem kościelnym, gdyż tylko w ten sposób idą harmonijnie obok siebie opowiadania biblijne i myśli katechizmowe oraz święta roku kościelnego.

Pieśni na czas od skończenia kolęd aż do Popielca należy wybrać łatwe, a jednak jeszcze nie postne, gdyż postne zaczynają się dopiero od Popielca.

D. Od III niedzieli Postu (najpóźniej) do feryj Wielkanocnych.

Historja biblijna N. Zakonu: — o męce Pana Jezusa (w streszczeniu), najważniejsze momenty: 1. Ostatnia wieczerza i ustanowienie Najświętszego Sakramentu. 2. Modlitwa w Ogrójcu. 3. Biczowanie, cierniem ukoronowanie i ukrzyżowanie. 4. Złożenie do grobu i zmartwychwstanie.

Przy powtarzaniu ująć całość tego okresu w słowa: *„Umęczon pod Ponckim Piłatem, ukrzyżowan, umarł i pogrzebion. Zstąpił do piekieł, trzeciego dnia zmartwychwstał"*.

Westchnienie: „Któryś cierpiał za nas rany, Jezu Chryste zmiłuj się nad nami" i „Niechaj będzie pochwalony Przenajświętszy Sakrament teraz, zawsze i na wieki wieków. Amen". Wyuczyć napamięć i śpiewać. W ostatniej godzinie przed ferjami wielkanocnemi mówić należy jak najprzystępniej o najważniejszych obrzędach Wielkiego Tygodnia i o rezurekcji.

E. Od feryj wielkanocnych do końca roku szkolnego. Historja biblijna N. Zakonu: 1. Pan Jezus ukazuje się po zmartwychwstaniu uczniom. 2. Pan Jezus ustanawia Kościół. 3. Pan Jezus ustanawia Sakrament Pokuty. 4. Pan Jezus daje św. Piotrowi władzę nad wszystkimi w Kościele. 5. Pan Jezus nakazuje Apostołom nauczać, uświęcać (siedem sakramentów) i rządzić. 6. Pan Jezus wstępuje do nieba. 7. Pan Jezus zsyła Ducha Świętego. 8. Wniebowzięcie N. Marji Panny. 9. O śmierci. 10. O sądzie szczegółowym. 11. O piekle. 12. O czyścu. 13. O niebie. 14. Pan Jezus przyjdzie sądzić przy końcu świata wszystkich ludzi. Omówić święta tego okresu.

Przy powtarzaniu nauki z tego okresu ująć całość w słowa: *„Wstąpił na niebiosa, siedzi na prawicy Boga Ojca Wszechmogącego; stamtąd przyjdzie sądzić żywych i umarłych. Wierzę w Ducha Świętego, święty Kościół powszechny, Świętych obcowanie, grzechów odpuszczenie, ciała zmartwychwstanie, żywot wieczny. Amen“.* Pieśni wielkanocne; ku czci N. Marji P. i N. Serca Jezusowego. Wyuczyć napamięć: aktu wiary, nadziei, miłości i żalu.

Resztę czasu do końca roku szkolnego przeznacza się na powtarzanie nabytych wiadomości w ten sposób, że:

1) naukę ze St. Zakonu powtarzamy w następstwie chronologicznem na podstawie obrazów biblijnych;

2) naukę z N. Zakonu według następstwa w Składzie apostolskim przy pomocy obrazów biblijnych, kładąc szczególny nacisk na nauki zawarte w tajemnicach Różańca: Zwiastowanie — Nawiedzenie — Narodzenie — Ofiarowanie — Znalezienie w świątyni; Modlitwa w Ogrójcu — Biczowanie — Cierniem ukoronowanie — Dźwiganie krzyża — Ukrzyżowanie; Zmartwychwstanie — Wniebowstąpienie — Zesłanie Ducha Świętego — Wniebowzięcie — Ukoronowanie N. Marji Panny.

Kończymy porównaniem życia z podróżą. Przewodnikami: Ojciec św., Księża Biskupi, Kapłani — celem: niebo.

Uwaga. Okres E. nie jest w każdym roku jednakowo długi, podobnie jak okres D. Może on mieć najmniej 9, najwięcej 14 tygodni. Gdyby przeto ze względu na powtarzanie, konieczne przy końcu roku szkolnego, nie można było w takim roku, w którym okres ten jest najkrótszy, przejść wymienionych 14 lekcyj, to wtedy można złączyć lekcję 9 z 10, a 11 z 12. W roku, gdy ten okres jest dłuższy, można dodać inne opowiadania zdarzeń po zmartwychwstaniu Pana Jezusa lub trochę szerzej omówić naukę o Kościele, zaznajomić dziatwę z nabożeństwem majowem ku czci N. Marji Panny i czerwcowem ku czci N. Serca Pana Jezusa.

ODDZIAŁ II.

Program ogólny: Nauka religji w oddziale II-im ma na celu, po krótkiem powtórzeniu wiadomości z Historji biblijnej St. Zakonu, przygotować dziatwę do pierwszej spowiedzi i Komunji Św. Należy czuwać, aby młodzież po przyjęciu tych sakramentów wewnętrznie pracowała nad sobą.

Program szczegółowy.

A. 1. IX—15. XI. — Ogólna myśl tego okresu: „Kto z Bogiem — Bóg z nim“, rozwinięta na przykładach z historji biblijnej St. Zakonu, które są dalszym ciągiem opowiadań, przerobionych w I oddziale, a obejmują czas od Kaina i Abla aż do wejścia Izraelitów do Ziemi Obiecanej. Aby te opowiadania związać ze sobą, powtarzamy z dziećmi w 3 lekcjach tematy z historji biblijnej, zawarte w programie I oddziału pod A. Następne katechezy: 1. Kain i Abel. 2. Potop. 3. Abraham. 4. Józef wśród braci. 5. Józef na służbie i w więzieniu. 6. Józef wywyższony. 7. Józef przebacza braciom. 8. Narodzenie i uratowanie Mojżesza. 9. Mojżesz na rozkaz Boży wyprowadza lud izraelski z niewoli. 10. Cuda na pustyni. 11. Nadanie dziesięciu przykazań. Przy tych katechezach należy zwrócić uwagę na przymioty Boże, przejawiające się w tych zdarzeniach, a równocześnie obudzić w dzieciach uczucia i postanowienia praktyczne.

Nawiązując do tego pochodu Izraelitów, uczymy: 12. Życie jest podróżą do nieba. 13. Towarzystwo w tej drodze: Kościół św. i świętych obcowanie, wodzowie: Ojciec św., Ks. Ks. Biskupi, Kapłani (2 katechezy). 14. Szata podróżna — łaska poświęcająca. 15. Pomoc na tej drodze — łaska uczynkowa i jej działanie. 16. Nieprzyjaciel: a) ciało, b) świat, c) szatan.

B. 16. XI — 30. I. 1. Powtórzenie okresu A. 2. Drogowskazami w tej podróży są przykazania: a) Dziesięcioro B. przykazań. b) Pięć przykazań Kościelnych. c) Dwa przykazania miłości (7 katechez). Zejście z dobrej drogi — grzech, jego rodzaje, złość, skutki (2 katechezy; oprzeć na opowiadaniu „Cielec złoty“). 4. Powrót na dobrą drogę — pokuta (oprzeć na opowiadaniu „Wąż miedziany“). 5. Ustanowienie S. Pokuty w wieczerniku. 6. Szafarz S. Pokuty (na przykładzie: Pan Jezus bierze na ramiona owieczkę zbłąkaną). 7. Warunki do S. Pokuty na tle opowiadania o „synu marnotrawnym“ (5 katechez).

C. 3 II. — 15. IV. 1. Powtórzenie okresu B. 2. Techniczne wyćwiczenie w przystępowaniu do S. Pokuty. 3. Opanowanie pamięcią spowiedzi powszechnej i aktu żalu. Doprowadzenie dziatwy do Spowiedzi, przed którą dzieci wspólnie obudzą w sobie żal za grzechy.

Przygotowanie do Sakramentu Ołtarza:

4. Posiłek na drodze życia: N. Sakrament Ołtarza (Baranek wielkanocny — manna — woda ze skały). 5. Figura N. Sakramentu w N. Zakonie — rozmnożenie chleba przez Pana Jezusa. 6. Obietnica ustanowienia N. Sakramentu w bożnicy w Kafarnaum. 7. Ustanowienie N. Sakramentu w czasie ostatniej wieczerzy. 8. Cel ustanowienia N. Sakramentu (5 katechez): a) aby się za nas ofiarować we Mszy św. (co to jest Msza św., obrzędy, sposób słuchania), b) aby z nami nawet jako człowiek pozostawać (nawiedzenie), c) aby nas w Komunji św. posilać. 9. Przygotowanie do Komunji

św.: a) wewnętrzne: czyste sumienie — nabożne serce (na tle opowiadania o setniku (ewangelicznym), b) przygotowanie zewnętrzne (na tle przypowieści o szacie godowej). 10. Skutki godnie przyjętej Komunji św. oraz przestroga przed świętokradztwem (2 katechezy). 11. O samym akcie Komunji św.

D. Od 16. IV do końca roku szkolnego. Wytrwanie po Komunji św. 1. Odnowienie przymierza Chrztu św. (w sam dzień Komunji św.). 2. Częsta Komunja św. (chleba naszego powszedniego daj nam dzisiaj). 3. Modlitwa i Komunja duchowa (Panie, zostań z nami).

Walka na drodze życia (Izraelici w pochodzie walczą). 4. Pasowanie na rycerzy Bożych w bierzmowaniu (4 katechezy). 5. Pomoc N. Marji Panny. 6. Opieka św. Patrona. 7. Pomoc Anioła Stróża. 8. Wiatyk. 9. Ostatnie Namaszczenie. 10. Zjednoczenie się z Panem Jezusem w wieczności.

Przez cały rok budzimy w dzieciach uczucie żalu i miłości ku Panu Jezusowi w N. Sakramencie przez modlitwy i pieśni eucharystyczne oraz nawiedzanie N. Sakramentu w kościele.

ODDZIAŁ III.

Program ogólny: Na podstawie historycznych opowiadań, zaczerpniętych z „Historji biblijnej St. i N. Zakonu“ i „Małego katechizmu“, należy w pewnym systemie pouczyć dzieci: *„Co Pan Bóg dla nas uczynił?“*, przyczem przygodnie należy łączyć wiadomości o obrzędach w związek z pokrewnemi tematami z Historji biblijnej i katechizmu.

Program szczegółowy.

A. 1. IX—15. XI. *Pan Bóg nas stworzył i przygotował Odkupienie.*

Powtórzenie z Historji biblijnej St. Zakonu opowiadań od stworzenia świata do wejścia Izraelitów do Ziemi obiecanej ze szczególnym naciskiem na rozwój myśli mesjańskiej, przejawiający się w powtórzonych i coraz bliżej określających przyszłego Odkupiciela obietnicach, figurach mesjańskich i proroctwach tego okresu, w taki sposób, aby te wiadomości zmierzały ku Chrystusowi. Z tem złączyć pierwszy artykuł Składu Apostolskiego.

Do tych opowiadań dołączyć z epoki sędziów historję Rut i Helego, z epoki zaś królewskiej o Dawidzie.

B. 16. XI — 30. I. *Pan Bóg nas odkupił przez Syna.*

Przechodzimy z Historji biblijnej N. Zakonu opowiadania od zwiastowania narodzenia św. Jana Chrzciciela, powtarzając wydarzenia już znane z klas poprzednich i dodając nowe, z pominięciem ustępów, przedstawiających wrogów Chrystusa Pana, gdyż te będą wzięte w okresie C, gdzie będzie mowa o męce i śmierci Pana Jezusa, jako też ustępów, mających wyłącznie etyczny charakter, gdyż te będą zużytkowane w IV oddziale.

Z katechizmu: artykuł II i III Składu apostolskiego.

Z liturgiki: adwent, roraty, obrzędy świąt tego okresu.

C. 3. II — 15. IV. *Ciąg dalszy tematu głównego pod B.*

Z Historji biblijnej: Nienawiść wrogów Pana Jezusa — jej przyczyny, podstępne czyny dla szkodzenia Panu Jezusowi; przepowiednie Pana Jezusa o męce i śmierci, wskrzeszenie Łazarza, uroczysty wjazd Pana Jezusa do Jerozolimy — ostatnia wieczerza — opis męki i śmierci Pana Jezusa — zmartwychwstanie i ukazywanie się po zmartwychwstaniu.

Z katechizmu: IV i V artykuł Składu apostolskiego.

Z liturgiki: O poście wielkim, o Tygodniu wielkim, o Wielkanocy.

D. Od 16. IV do końca roku szkolnego. *Pan Bóg uświęcił nas przez Ducha Świętego.*

Pan Jezus ustanawia Kościół, nadaje Piotrowi św. najwyższą władzę, Apostołom potrójny urząd: nauczycielski, kapłański, pasterski; Pan Jezus do nieba wstępuje — zsyła Ducha Świętego; — a w związku z tem o łasce poświęcającej i posiłkowej, o sakramentach w ogólności i w szczególności, o Mszy św., o rzeczach ostatecznych; całość nauki tego okresu ujmujemy w słowach artykułów V, VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII Składu apostolskiego.

Z liturgiki: o świętach i obrzędach tego okresu.

Pieśni kościelne, zastosowane do poszczególnych okresów roku kościelnego.

Przy końcu każdego okresu i przy końcu roku powtarzanie.

ODDZIAŁ IV.

Program ogólny: Na podstawie etycznych opowiadań z Historji biblijnej St. i N. Zakonu oraz katechizmu, który w tym roku wysuwa się na pierwszy plan, pouczyć dzieci o tem: *„cośmy dla Pana Boga uczynić winni?“*. Wiadomości z nauki o obrzędach łączymy przygodnie z pokrewnemi tematami; z historji Kościoła i życia świętych czerpiemy przykłady w celu uzmysłowienia pewnych etycznych prawd lub stanów duszy.

Program szczegółowy.

A. 1. IX — 15. XI. a) To wszystko, czego uczyły się dzieci w II oddziale, znane jest z objawienia Bożego — w to winniśmy wierzyć. Co to znaczy wierzyć — wierzyć po katolicku — w co wierzyć — dlaczego — jak wierzyć. Owocem wiary *poznanie Pana Boga*. Akt wiary.

b) Po poznaniu Pana Boga budzi się w dziecięciu *cześć należna Panu Bogu i nadzieja*. Wyrazem ich modlitwa. Co to jest modlitwa — iloraka może być ze względu na cel, ze względu na siły, które biorą w niej udział — przymioty modlitwy. O „Modlitwie Pańskiej“, „Pozdrowienie Anielskie“, „Anioł Pański“.

c) Poznawszy Pana Boga, jako Ojca najlepszego, odczuwa dziecię *miłość* ku Niemu. Co to znaczy miłość — kogo i jak

mamy miłować. (Pojęcia, podane w tym okresie pod a), b), uzmysławiamy na konkretnych przykładach). O dwu przykazaniach miłości.

B. 16. XI—30. I. Wyrazem miłości jest służyć Bogu, t. j. pełnić przykazania. Pan Bóg nadaje przykazania: a) przy stworzeniu człowieka, b) na górze Synaj. c) P. Jezus wykłada myśl w nich zawartą w kazaniu na górze. d) Sumienie przypomina je człowiekowi.

W dziesięciorgu przykazaniach Pan Bóg bierze w obronę najwyższe dobra: cześć Bożą w I, imię Boże w II, dzień Boży w III, życie rodzinne w IV, życie duszy i ciała w V, czystość duszy i ciała w VI i IX, mienie w VII i X, dobre imię, cześć i sławę w VIII.

W nauce o 5-u przykazaniach kościelnych nawiązać do posłannictwa Kościoła i wykazać, że te przykazania są rozszerzeniem III przykazania Boskiego. Szczegółowo przy II kościelnem przykazaniu o Mszy św.

Krótko o prawach świeckich i obowiązkach stanu.

Naukę o przykazaniach należy ilustrować opowiadaniami z historji biblijnej, kościelnej, życia Świętych a szczególnie Patronów Polski.

Przy pojęciu czci liturgicznej — jej rodzajach, objawach — nawiedzać kościół i omówić przeznaczenie, urządzenie kościoła; szaty, naczynia liturgiczne.

C. 3. II. — 15. IV. *„Czyń dobrze — unikaj złego“.*

a) Na tle przypowieści o sługach i o talentach pouczyć o potrzebie dobrych uczynków — o ich istocie — rodzajach; stateczną chęć do dobrych uczynków i wprawa w wykonywaniu ich — to cnota.

b) Na tle przypowieści o miłosiernym słudze wyjaśnić istotę grzechu — jego rodzaje — ohydę — skutki. O pokusie, o nałogu.

c) o cnotach dziecięcych: pokora (Mat. XVIII. 4: „Kto się uniży, jako to dzieciątko, ten jest większy w królestwie niebieskiem“); modlitwa i praca (na tle opowiadania o Marji i Marcie w Betanji); sztuka słuchania i mówienia (na tle opowiadania o uzdrowieniu głuchoniemego); o poznaniu obowiązku (na tle opowiadania o uzdrowieniu ślepych w okolicy Jerycha, Mat. XX, 33: „Panie, aby otworzone były oczy nasze“); o posłuszeństwie; o zgodzie wśród rodzeństwa. Na podstawie tych nauk uczą się dzieci o konieczności pracy nad udoskonaleniem siebie — poznają trudności — dowiadują się o naturalnych i nadnaturalnych środkach do udoskonalenia się w granicach ich wieku i rozwoju umysłowego.

d) Budzić w dzieciach *poczucie siły* na tle opowiadań o bohaterstwie chrześcijańskiem celem utrwalenia na drodze cnoty.

e) Zakończyć okres przypowieścią o robotnikach w winnicy.

D. Od 16. IV do końca roku szkolnego.

Powtarzanie treści „małego katechizmu“ i „małej historji biblijnej“.

Powtarzanie to skupia się koło wyrazów: „Bóg“, „religja“, „objawienie“, „Pismo św.“, „podania ustne“, „wiara“, „Kościół“, „łaska“, „sakrament“, „rzeczy ostateczne“, „modlitwa“, „dobry uczynek“, „cnota“, „grzech“, „nałóg“.

Kończymy naukę o celu człowieka: znać Pana Boga — wielbić Go — miłować Go — służyć Mu, a przez to zbawić się.

Pieśni kościelne i wiadomości liturgiczne zgodnie z okresami roku kościelnego.

ODDZIAŁ V.

Program ogólny: a) Z historji biblijnej St. i N. Zakonu powtórzenie opowiadań już znanych i przyłączenie nowych z dodaniem wiadomości geograficznych o Palestynie;

b) z katechizmu w odpowiedzi na pytanie: *„Co Pan Bóg dla nas uczynił?“* pouczenie o 1) stworzeniu, 2) odkupieniu, 3) uświęceniu;

c) z nauki o obrzędach przygodne podanie wiadomości: o czci liturgicznej — o roku kościelnym — o obrzędach przy Mszy św. i sakramentach; pieśni kościelne, dostosowane do okresu roku kościelnego.

Program szczegółowy.

A. 1. IX — 15. XI. *Pan Bóg stworzył świat i przygotował Odkupienie.*

a) Z historji biblijnej St. Zakonu *najogólniejsze* powtórzenie od stworzenia świata do śmierci Dawida; nowy materjał: opowiadania biblijne od króla Salomona do końca St. Zakonu, ze szczególnem uwzględnieniem działalności proroków oraz bohaterskich wysiłków celem utrzymania samodzielności religijnej i narodowej Izraelitów. Przy końcu tego okresu podać ogólne wiadomości geograficzne, społeczne, polityczne o Palestynie z czasów bezpośrednich przed narodzeniem Pana Jezusa.

b) Z katechizmu wiadomości zasadnicze: religja, objawienie, skarbiec objawienia (Pismo św., podanie ustne), nasz obowiązek wobec objawienia (wiara jako stan i jako czyn — jej przymioty — obowiązek wyznawania wiary) i I artykuł Składu apostolskiego.

c) Z liturgiki: o obowiązku czci przy powtarzaniu organizacji służby Bożej pod górą Synaj i później za Dawida, Salomona i Zorobabela. Pieśni kościelne.

B. 16. XI — 30. I. *Syn Boży staje się człowiekiem i przygotowuje ludzkość do rozumienia dzieła odkupienia.*

a) Z historji biblijnej powtórzenie opowiadań znanych z publicznej działalności Pana Jezusa i dodanie nowych ze szczególnem uwzględnieniem treści tych ustępów (perykop) ewangelicznych, które są czytane w niedziele i święta we Mszy św., aby plastycznie, żywo przedstawić osobistość Pana Jezusa, a równocześnie wzbudzić szacunek i wiarę w Jego świętą naukę.

b) Z katechizmu II, III artykuł wiary.

c) Z liturgiki: o roku kościelnym: okres Bożego Narodzenia, pieśni adwentowe i kolędy.

C. 3. II — 15. IV. *Pan Jezus dokonywa dzieła odkupienia.*

a) Z historji biblijnej: od uroczystości wjazdu do Jerozolimy do Wniebowstąpienia.

b) Z katechizmu: IV — VII artykuł Składu apostolskiego.

c) Z liturgiki: rok kościelny, okres wielkanocny — pieśń kościelna.

D. Od 16. IV do końca roku szkolnego. *O uświęceniu nas przez Ducha Świętego.*

a) Z historji biblijnej: o zesłaniu Ducha Świętego i jego działalności.

b) Z katechizmu: VIII, IX, X artykuł Składu apostolskiego, nauka o łasce, sakramentach, sakramentaljach. Zakończenie o rzeczach ostatecznych, XI, XII artykuł Składu apostolskiego.

c) Z liturgiki: rok kościelny — okres Zielonych Świąt, o kościołach i ich urządzeniu — o cmentarzach.

ODDZIAŁ VI.

Program ogólny: Na podstawie etycznych opowiadań z historji biblijnej St. i N. Zakonu oraz przykładów z historji Kościoła, idąc tokiem katechizmu, należy młodzież pouczyć: *„Cośmy dla Pana Boga uczynić winni?“.*

Program szczegółowy.

A. 1. IX—15. XI. Winniśmy:

a) *Znać Pana Boga* — przez wiarę. Wiara — jej przymioty — wyznanie — grzechy przeciw wierze.

b) *Czcić Pana Boga* i ufać Mu. Wyrazem tego modlitwa — rodzaje, przymioty — najgłówniejsze i najpiękniejsze modlitwy i ich rozbiór.

c) *Miłować Pana Boga.* Miłość — istota — przedmiot — źródło — pobudki — przymioty — jej wyraz zewnętrzny.

Z liturgiki o symbolach wiary, nadziei, miłości — akty tych cnót.

B. 16. XI — 30. I. Winniśmy:

Służyć Panu Bogu przez spełnianie przykazań. Historja przykazań — ich rodzaje.

O sumieniu, o wolnej woli i jej granicach; wyjaśnić, że przykazania nie są czemś narzuconem, niezgodnem z naturą ludzką, lecz są jej wyrazem i jedyną drogą do ostatecznego celu człowieka.

W dziesięciorgu przykazaniach bierze Pan Bóg w obronę najwyższe dobra: cześć Bożą, I; imię Boże, II; dzień Boży, III; życie rodzinne i społeczne, IV; życie duszy i ciała, V; czystość duszy i ciała, VI i IX; mienie, VII i X; dobre imię, cześć i sławę, VIII.

O 5-u przykazaniach kościelnych; nawiązać do posłannictwa Kościoła i wykazać, że te przykazania są rozszerzeniem III przykazania Boskiego. W VI-ym oddziale te przykazania koniecznie należy przejść gruntowniej i uwzględnić zmiany, wprowadzone nowym kodeksem prawa kościelnego.

O prawach świeckich i obowiązkach stanu.

Przy nauce o przykazaniach nie ograniczać się do wygłaszania pięknych przestróg, ale ilustrować tę naukę pociągającemi przykładami; większy nacisk należy położyć na obowiązki, niż na wyliczanie grzechów. Mimo to tak winno się przeprowadzić naukę o przykazaniach, by ona wystarczyła do dobrej analizy naszego życia przy rachunku sumienia.

Z liturgiki: nawiedzić kościół i po krótkiej adoracji N. Sakramentu pokazać sprzęty kościelne, szaty liturgiczne, naczynia i pouczyć o ich przeznaczeniu.

C. 1. II. — 15. IV. *„Czyń dobrze — unikaj złego“.*

1. Co to jest dobry czyn; o pozornej i rzeczywistej wartości dobrego czynu (z kazania na górze: modlitwa, post, jałmużna); o współdziałaniu naszem z Panem Bogiem (o łasce); o nagrodzie; o cnocie; o rodzajach cnót, o wzajemnej zależności cnót.

2. O grzechu — jego rodzajach — ohydzie — nałogu; o pokusie — o sposobności do grzechu — o obowiązku walki z grzechem — o środkach naturalnych i nadnaturalnych do zwalczania grzechu. Popęd, namiętność.

3. O doskonałości chrześcijańskiej, czyli ideale chrześcijańskim: na czem polega wewnętrzna doskonałość, środki do jej osiągnięcia wskazuje Pan Jezus, są to: zaparcie się siebie, dźwiganie krzyża obowiązków, nadzieja zwycięstwa; poczucie własnej siły i pomocy Bożej, sprawiedliwość, karność.

D. Od 16. IV do końca roku szkolnego. *O charakterze chrześcijańskim.*

a) Poznaj siebie, b) poznaj swój główny i ostateczny cel, c) szanuj swą godność człowieka i chrześcijanina, d) miej stałe zasady, e) idź za niemi, f) czuwaj nad sobą.

Powtarzanie całości.

ODDZIAŁ VII.

Program ogólny: W odpowiedzi na pytanie: *„Co ludzkość w ostatnich 19 wiekach pod wpływem nauki Jezusa Chrystusa rzeczywiście uczyniła“*, dajemy szkic działalności Kościoła w obrazach, skupiających w sobie pewną część życia Kościoła, a przytem powtarzamy zasadnicze prawdy katechizmowe, w związku z temi obrazami.

Program szczegółowy.

I (wrzesień): Kościół — sposób założenia — cel — znamiona — organizacja — stan obecny na podstawie dat statystycznych i geograficznych — hierarchja Kościoła.

II (październik): Przyczyny szybkiego rozrostu Kościoła i przeszkody, tamując ten rozrost; czas największej powagi i świetności Kościoła i stan obecny (stosunek państw, narodów i warstw społecznych do Kościoła).

III (listopad): Kościół obrońcą ludów — ogniskiem nauki i sztuki.

IV (grudzień): Kościelna „służba Boża", jej objawy — rodzaje — miejsca — święta.

V (styczeń): Zakony, zgromadzenia i bractwa w Kościele — ich rozwój aż do najnowszych czasów — znaczenie społeczne.

VI (luty): Ogólne wiadomości o soborach, Ojcach, Doktorach, Pisarzach Kościoła; ich znaczenie w Historji Kościoła.

VII (marzec): Miłosierdzie w dziejach Kościoła.

VIII (kwiecień: Kościół w Polsce od 966—1563 r., t. j. do końca soboru trydenckiego.

IX (maj): Kościół w Polsce od 1563 — do obecnych czasów.

X (czerwiec): Święci i zasłużeni dla Kościoła ludzie w Polsce.

Równolegle z pracą naukowo-religijną wspólną kształci się młodzież przez prywatną lekturę dzieł religijnych, nad czem czuwa nauczyciel religji.

PRAKTYKI RELIGIJNE.

Dziatwę ze szkoły powszechnej należy przygotować w szkole do przyjęcia trzech sakramentów: Pokuty, Ołtarza, Bierzmowania. Przygotowanie do Sakramentu Pokuty i Sakramentu Ołtarza jest objęte programem oddziału II. Do Sakramentu Bierzmowania przygotowujemy z okazji wizytacji kanonicznej lub bez względu na nią — a należy to zrobić przed opuszczeniem szkoły. Przy tem przygotowaniu należy położyć nacisk: a) na ogólne wiadomości religijne dziatwy, b) na to, *co ten Sakrament daje*, c) na to, *do czego obowiązuje*. Zwykle kładzie się nacisk na czynności zewnętrzne, stąd skutek niedostateczny.

Dziecię powinno brać udział w mistycznem życiu Kościoła. Należy w tym celu:

a) nauczyć dziatwę modlić się, tajniki modlitwy przed dziećmi otworzyć — rozbudzić modlitwę duszy;

b) w porozumieniu się z nauczycielem śpiewu wybrać i wyuczyć dziatwę prześlicznych naszych pieśni kościelnych, które w szkole i w kościele ma młodzież śpiewać;

c) ułatwiać przystępowanie do S. Pokuty i Ołtarza i nauczyć z nich czerpać łaskę do walki ze złem i do postępu w dobrem;

d) nauczyć słuchania Mszy św. przez przewodniczenie młodzieży w modlitwach, dostosowanych do poszczególnych części, i w pieśniach;

e) w egzortach dać syntezę nauki religji i życia katolickiego. Egzorta trwa 15 minut — musi uwzględnić wiek dziecięcy.

RELIGJE INNYCH WYZNAŃ.

Programy religji innych wyznań zostały ogłoszone w osobnych wydawnictwach, o tytułach następujących:

PROGRAM NAUKI
W SZKOŁACH POWSZECHNYCH SIEDMIOKLASOWYCH
RELIGJA PRAWOSŁAWNA
WYDANIE DRUGIE
WARSZAWA — 1927.

—▬—

PROGRAM NAUKI
W SZKOŁACH POWSZECHNYCH SIEDMIOKLASOWYCH
RELIGJA EWANGELICKO-REFORMOWANA
WARSZAWA — 1928.

—▬—

PROGRAM NAUKI
W SZKOŁACH POWSZECHNYCH SIEDMIOKLASOWYCH
RELIGJA MOJŻESZOWA
(Program zatwierdzony rozp. Min. W. R. i O. P. z 29 kwietnia 1928 Nr. I—6382/28).
WARSZAWA — 1928.

JĘZYK POLSKI.

CEL NAUKI.

1. Rozumienie mowy, którą w obcowaniu codziennem posługuje się oświecony ogół narodu polskiego.

2. Rozumienie języka książkowego: a) prozy autorów popularnych, t. j. języka tych książek, z pomocą których uczeń po skończeniu szkoły uzupełniać będzie swe wykształcenie; b) języka poetyckiego (pięknego) popularnych autorów.

3. Praktyczne opanowanie języka: a) swobodne i poprawne wyrażanie się w mowie; b) poprawne wyrażanie się w piśmie w zakresie życia codziennego.

4. Wzbudzenie zamiłowania i wyrobienie uzdolnienia do czytania jako środka kształcącego umysł i serce.

5. Wzbudzenie świadomej miłości języka ojczystego.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁ I.

($\frac{14}{2}$ godziny, t. j. 14 razy po pół godziny szkolnej tygodniowo).

1. Ćwiczenia przygotowawcze do nauki elementarza:
a) pierwsze ćwiczenia w wymawianiu i mówieniu;
b) ćwiczenia słuchowe, wzrokowe i ruchowe.

2. Dalsze ćwiczenia w mówieniu:
a) pogadanki o przedmiotach z najbliższego otoczenia dziecka;
b) omawianie obrazków;
c) próby swobodnego powtórzenia krótkich bajek i powiastek, opowiedzianych przez nauczyciela;
d) rozmowa o wydarzeniach i wrażeniach życia codziennego: dom rodzinny, szkoła, wieś.

3. Nauka czytania i pisania:
a) pogadanki na temat obrazka przy nowej literze;
b) wygłaszanie krótkich i łatwych zdań, wyodrębnianie wyrazów, zgłosek, dźwięków;

c) poznawanie okiem i kreślenie elementów pisma: części liter i całych liter;
d) układanie ustnie i piśmiennie łatwych i krótkich wyrazów jedno i dwuzgłoskowych z poznanych dźwięków i liter; łączenie poznanych wyrazów w krótkie i łatwe zdania;
e) pisanie ze słuchu (za dyktandem) wyrazów i zdań według porządku elementarza; odczytywanie napisanych wyrazów i zdań;
f) czytanie i przepisywanie z elementarza;
g) omawianie przeczytanej całości myślowej (zdania lub kilku zdań).

4. W związku z nauką czytania i pisania wytwarza się i przyswaja *praktycznie* następujące pojęcia gramatyczne:
a) o zdaniu jako całości myślowej — bez definicji (o użyciu kropki; o dużych literach po kropce);
b) o wyrazach jako częściach składowych zdania, o zgłoskach i głoskach; o dzieleniu wyrazów na zgłoski, o samogłoskach i spółgłoskach;
c) o imieniu własnem (o dużych literach przy pisaniu imion własnych).

Uwaga. Nazwy znaków pisarskich podaje się przy czytaniu elementarza.

5. Nauka wierszy i wygłaszanie ich pojedyńczo i zbiorowo.

6. Opowiadanie i czytanie krótkich, a zajmujących powiastek przez nauczyciela.

7. W związku z opowiadaniem, czytaniem, wierszykami — ulepianki, rysunki, wycinanki.

ODDZIAŁ II.

(7 godzin tygodniowo, z nich 2 razy po pół godziny przeznacza się na naukę pisma).

1. Czytanie:

a) dalsza wprawa w czytaniu; czytanie ciche; czytanie głośne: wyraźne, poprawne i płynne (choć zrazu powolne), z uwzględnieniem znaków pisarskich;
b) objaśnienia językowe i rzeczowe i omawianie treści; ilustrowanie przeczytanych powiastek zapomocą rysunku, inscenizacji i t. p.

2. Ćwiczenia językowe ustne:

a) tworzenie zdań jako odpowiedzi na pytania lub polecenia (np. wymień, powiedz, wylicz i t. p.);
b) opowiadanie przeczytanych urywków lub powtórzenie pogadanek w formie odpowiedzi na pytania;
c) rozmowy na tematy z życia w domu i w szkole;
d) omawianie treści prostych w kompozycji obrazków;

BIBLJOTEKA PUBLICZNA MIEJSKA w BIAŁYMSTOKU

e) krótkie i proste opisy przedmiotów z najbliższego otoczenia dzieci (przedmiotów martwych, roślin, zwierząt) na podstawie spostrzeżeń, wysnutych z obserwacji, bądź własnej, bądź dokonanej pod kierunkiem nauczyciela;

f) wzbogacanie słownika dzieci w związku z powyższemi ćwiczeniami.

3. Ćwiczenia językowe piśmienne.

A. Ćwiczenia gramatyczne i stylistyczne:

a) układanie zdań prostych i ściągniętych nierozwiniętych z podanych przez nauczyciela wyrazów (użycie kropki);

b) stopniowe rozwijanie tych zdań przez dodawanie dopełnień, określeń i okoliczności;

c) nazywanie czynności lub stanów, przedstawionych na obrazkach lub omówionych z nauczycielem na podstawie pogadanki lub czytanki;

d) odpowiedzi na pytania i polecenia w ścisłej łączności z opracowanemi ustnie tematami: rozmówkami, czytankami, pogadankami bez obrazków lub nawiązującemi do treści obrazka (użycie znaku zapytania i wykrzyknika);

e) wyliczanie znanych przedmiotów według pewnych grup (kategoryj) (użycie przecinka i dwukropka);

f) łączenie w krótkie całości szeregu odpowiedzi na pytania (2—4) jako przygotowanie do ciągłych opowiadań i opisów na stopniu trzecim.

B. Ćwiczenia ortograficzne, obejmujące:

pisanie wyrazów, których pisownia jest zgodna z ich brzmieniem; dzielenie wyrazów na zgłoski; duże litery na początku zdania; duże litery w imionach własnych; poprawne pisanie *sz, cz, dz, szcz;* miękczenie spółgłosek zapomocą *i;* pierwsze ćwiczenia na *ó;* łatwiejsze przypadki przenoszenia wyrazów.

a) Objaśnienia i rozważania, wprowadzające nowe typy;

b) przepisywanie odpowiednio dobranych, łatwych i krótkich urywków z opracowanych na lekcji czytanek ze zwróceniem uwagi na wyrazy nowopoznane lub trudniejsze;

c) pisanie pojedyńczych wyrazów i zdań ze słuchu (za dyktandem) i z pamięci.

4. Łącznie z ćwiczeniami językowemi (ustnemi i piśmiennemi) wytwarza się, przyswaja lub utrwala następujące pojęcia i wiadomości gramatyczne:

a) o zdaniu (prostem) i jego zasadniczych częściach (podmiot i orzeczenie, bez użycia terminów gramatycznych i bez definicji); o zdaniu oznajmującem, pytającem i rozkazującem (o użyciu kropki, znaku pytania, wykrzyknika, o użyciu dwukropka i przecinka przy wyliczaniu);

b) o wyrazie, zgłosce, dźwięku i literze;

c) o rzeczownikach, przymiotnikach i czasownikach jako nazwach przedmiotów (konkretnych), cech i czynności, o ich rodzaju i liczbie.

5. Dalsza wprawa w pisaniu pojedyńczych liter, wyrazów i zdań celem wyrobienia wyraźnego, czystego i kształtnego pisma (kaligrafja).

Uwaga. Na naukę pisma przeznacza się dwa razy po pół godziny tygodniowo. Można przytem uwzględniać wyrazy trudniejsze pod względem pisowni, aby jednocześnie wyrabiać sprawność ortograficzną.

6. Nauka wierszy i wygłaszanie ich pojedyńczo i zbiorowo; dzielenie na role.

7. Opowiadanie i czytanie przez nauczyciela.

8. W związku z opowiadaniem, czytaniem, wierszykami — ulepianki, rysunki, wycinanki.

ODDZIAŁ III.

(6 godzin tygodniowo, z nich 2 razy po pół godziny przeznacza się na naukę pisma).

1. Czytanie:

a) dalsza wprawa w czytaniu: czytanie ciche, czytanie głośne: wyraźne, poprawne i płynne z uwzględnieniem znaków pisarskich; próby czytania estetycznego (wyrazistego) z odpowiednią modulacją głosu;

b) objaśnienia językowe i rzeczowe i omawianie treści.

2. Ćwiczenia językowe ustne i piśmienne.

A. Ćwiczenia gramatyczne i stylistyczne:

a) dalsze tworzenie zdań w formie odpowiedzi na pytanie lub polecenie, nazywanie czynności i właściwości — zdania rozwinięte proste i ściągnięte; zdania pytające i przeczące; rozkaz (znak zapytania, wykrzyknik, przecinek);

b) ćwiczenia w przyswojeniu i zastosowaniu trudniejszych form słownych (rzeczowników, przymiotników, czasowników): dopełniacza i biernika rzeczowników, narzędnika i miejscownika rzeczowników i przymiotników, mianownika przymiotników w liczbie mnogiej, końcówek *li* i *ły* w liczbie mnogiej czasu przeszłego;

c) przekształcanie gramatyczne tekstu czytanego: zamiana rodzaju, liczby, osoby, czasu; skracanie zdań;

d) ćwiczenia słownikowe: dalsze wzbogacanie słownika; wyrazy o znaczeniu przeciwnem i bliskoznaczne i t. p.

B. Systematyczne przygotowanie z nauczycielem opowiadania i opisu:

a) układanie i zapisywanie szeregu pytań;

b) próby układania i zapisywania planu;

c) parafraza tekstu: skracanie i rozwijanie zdań, poszukiwanie nowych wyrazów i zwrotów; zapisywanie zdań przekształconych, oraz nowopoznanych wyrazów i zwrotów; stosowanie ich w nowych zdaniach.

C. Opowiadania i opisy przy bezpośredniej pomocy nauczyciela lub na zasadzie uprzedniego przygotowania:

a) opowiadanie w formie bezpośrednich odpowiedzi na pytania;

b) krótkie i łatwe opowiadanie w formie odpowiedzi na szereg pytań, na podstawie planu lub dokonanej parafrazy);

c) krótki i łatwy opis na podstawie obserwacji bezpośredniej lub dawniejszej przedmiotów (i stanów) bardziej złożonych, bliższych i dalszych.

D. Zapisywanie wydarzeń z życia domowego i szkolnego i spostrzeżeń, dokonywanych w szkole i poza szkołą w związku z nauką szkolną (dzienniczek szkolny).

3. Ćwiczenia ortograficzne, obejmujące:

dalszą wprawę w pisaniu *ó, ów, ówka;* spółgłoski: *b, p, c, dz, d, t, g, k, w, f, z, s; ż* i *rz; ż* z *g, z; rz* z *r; rz* po spółgłoskach; przyrostek *szy* przy stopniowaniu przymiotników; trudniejsze wypadki przenoszenia wyrazów.

a) Omówienie nowych trudności;

b) przepisywanie odpowiednio dobranych i opracowanych ustępów z książki do czytania ze szczególnem uwzględnieniem wyrazów trudniejszych i nowopoznanych;

c) pisanie z pamięci;

d) dyktando jako sprawdzian i powtórzenie nabytych wiadomości.

4. Łącznie z ćwiczeniami językowemi (ustnemi i piśmiennemi) wytwarza się i przyswaja następujące pojęcia gramatyczne (bez definicyj):

a) o zdaniu nierozwiniętem i rozwiniętem; o zdaniu twierdzącem, pytającem, przeczącem, rozkazującem;

b) o odmianie rzeczownika, przymiotnika i czasownika; o przypadkach, liczbie, osobie, czasie, o stopniowaniu przymiotnika;

c) o zgodzie słowa określającego z określeniem, podmiotu z orzeczeniem.

Uwaga. Z terminów gramatycznych przybywa w tym oddziale nazwa podmiotu i orzeczenia.

5. Dalsza wprawa w czystem, wyraźnem i kształtnem pisaniu.

Uwaga. Jak w p. 6. programu oddziału II.

6. Nauka wierszy i wygłaszanie ich pojedyńczo i zbiorowo; dzielenie na role.

7. Opowiadanie i czytanie przez nauczyciela.

ODDZIAŁ IV.

(6 godzin tygodniowo, z nich 2 razy po pół godziny przeznacza się na naukę pisma).

1. Czytanie dłuższych i krótszych powiastek, opowiadań historycznych, baśni, legend oraz odpowiednich utworów poetyckich, jak bajek, powiastek wierszowanych, obrazków przyrody i t. p.:

a) czytanie ciche, czytanie głośne: poprawne, płynne i wyraziste;

b) objaśnienia językowe i rzeczowe i omawianie treści.

2. Ćwiczenia językowe ustne i piśmienne.

A. Ćwiczenia gramatyczne i stylistyczne:

a) rozbiór zdania pojedyńczego rozwiniętego; rozkładanie zdania złożonego (współrzędnie i podrzędnie) na zdania pojedyńcze; odpowiednie znaki przestankowe;

b) ćwiczenia w przyswojeniu i zastosowaniu trudniejszych form słownych (rzeczowników, przymiotników, czasowników) i zwrotów językowych, jak w oddziale III, a oprócz tego zaimków, liczebników i przysłówków; rozróżnianie znaczenia przyimków, spójników i wyrazków (wykrzykników);

c) ćwiczenia słownikowe: dalsze wzbogacanie słownika; wyrazy o znaczeniu przeciwnem; wyrazy bliskoznaczne i t. p.

B. Systematyczne przygotowanie ciągłych opowiadań i opisów:

a) z pomocą nauczyciela, jak w oddziale III;

b) próby samodzielnych ćwiczeń przygotowawczych: układanie szeregu pytań z opracowanych czytanek, skracanie i rozwijanie zdań, poszukiwanie wyrazów zastępczych.

C. a) Opowiadania i opisy bez stałej pomocy nauczyciela na zasadzie uprzedniego przygotowania.

b) Opowiadanie, zapisywanie wydarzeń i spostrzeżeń z życia domowego i szkolnego (dzienniczek).

D. Listy przy pomocy i pod kierunkiem nauczyciela: doniesienia, opowiadanie i opis wydarzeń, podziękowanie, prośba, polecenie, zapytanie.

3. Ćwiczenia ortograficzne, obejmujące:

dalszą wprawę w pisaniu *ż* i *rz; nie* łącznie i oddzielnie; przyimki; *h* i *ch*, użycie *j* i dużych liter; znaki przestankowe: kropka, przecinek, wykrzyknik, znak zapytania, dwukropek, cudzysłów; trudniejsze przypadki przenoszenia wyrazów.

a) Omówienie nowych trudności;

b) przepisywanie;

c) pisanie z pamięci;

d) dyktando.

4. Wiadomości z gramatyki. Patrz: ćwiczenia gramatyczne.

5. Dalsza wprawa w czystem, wyraźnem i kształtnem pisaniu.

Uwaga. Jak w p. 6 programu oddziału II.

6. Nauka wierszy i wygłaszanie ich pojedyńczo i zbiorowo; dzielenie na role.

7. Opowiadanie i czytanie przez nauczyciela.

Uwaga. Wypracowania tylko w klasie — co dwa tygodnie (prócz ćwiczeń zwykłych).

ODDZIAŁ V.

(4 godziny tygodniowo).

1. Czytanie dłuższych i krótszych powiastek, opowiadań historycznych, baśni, legend oraz odpowiednich utworów poetyckich, jak bajek, powiastek wierszowanych, obrazków przyrody i t. p.:

a) czytanie ciche, czytanie głośne: poprawne, płynne i wyraziste;

b) objaśnienia językowe i rzeczowe oraz omawianie treści.

2. Ćwiczenia językowe ustne i piśmienne.

A. Ćwiczenia gramatyczne i stylistyczne:

a) Składnia zdania pojedyńczego. Części główne i drugorzędne. Sposoby oznaczania podmiotu i orzeczenia, dopełnienia i określenia. Sposoby łączenia części podmiotu i orzeczenia, związek rządu, zgody i przynależności. Zdania twierdzące, pytające, wykrzyknikowe. Zdania niezupełne. Podmiot domyślny.

b) Odmiana rzeczowników, przymiotników, zaimków i liczebników z wyróżnieniem końcówek, ważnych ze względu na poprawność językową. Przy tej sposobności o cząstkach znaczeniowych wyrazów, cząstkach słowotwórczych (pień, przedrostek i przyrostek) i fleksyjnych (temat, końcówka), o budowie słowotwórczej (wyrazy proste i złożone), o różnych rodzajach samogłosek i spółgłosek i ich wymianie.

c) Ćwiczenia słownikowe, jak w oddziale IV, poza tem: wyrazy wieloznaczne, o znaczeniu pod- i nadrzędnem.

B. Systematyczne przygotowanie ciągłych opowiadań i opisów, z silniejszym naciskiem na układ planów.

C. a) Opowiadania i opisy bez stałej pomocy nauczyciela, na zasadzie uprzedniego przygotowania.

b) Opowiadanie i zapisywanie wydarzeń i spostrzeżeń z życia domowego i szkolnego (dzienniczek).

D. Listy przy pomocy i pod kierunkiem nauczyciela: doniesienia, opowiadanie i opis wydarzeń, podziękowanie, prośba, polecenie, zapytanie.

3. Ćwiczenia ortograficzne: pisanie przedrostków, przyimków, przyrostków i końcówek deklinacyjnych, przenoszenie wyrazów w związku z ich budową słowotwórczą.

4. Wiadomości z gramatyki: p. Ćwiczenia gramatyczne.

5. Nauka wierszy.

6. Opowiadanie i czytanie przez nauczyciela.

Uwaga. Wypracowania — co dwa tygodnie, naprzemian domowe i szkolne. — Podczas ćwiczeń piśmiennych w klasie i przy poprawianiu zeszytów zwracać należy baczną uwagę na czytelność i estetykę pisma uczniów.

ODDZIAŁ VI.

(4 godziny tygodniowo).

1. Czytanie dłuższych opowiadań i powiastek prozą i wierszem, dłuższych i trudniejszych opisów przyrody i przedmiotów, wytworzonych pracą ludzką. Zestawienie utworów dotąd poznanych w nauce szkolnej tak ze względu na autorów, jak i na treść.

2. Ćwiczenia językowe ustne i piśmienne.

A. Ćwiczenia gramatyczne i stylistyczne:

a) O zdaniu złożonem. Składnia zdania złożonego. Sposoby łączenia zdań. Różne rodzaje zdań pobocznych. Zdania wtrącone, przytoczone i nawiasowe.

b) Odmiana czasownika. O budowie czasowników. Wiadomości z fonetyki, jak w oddziale V. Znaczenie form czasownika.

c) Ćwiczenia słownikowe, jak w oddziale V, wyjaśnianie porównań, gwary i języka literackiego.

B. Systematyczne przygotowanie ciągłych opowiadań i opisów, z samodzielnem układaniem planów przez uczniów.

C. a) Opowiadania i opisy.

b) Opowiadanie i zapisywanie wydarzeń i spostrzeżeń.

D. Listy.

3. Ćwiczenia ortograficzne, ze szczególnem uwzględnieniem końcówek konjugacyjnych i przestankowania.

4. Wiadomości z gramatyki: p. Ćwiczenia gramatyczne.

5. Nauka wierszy. Elementarne wiadomości o rytmie, rymie i wierszu.

6. Opowiadanie i czytanie przez nauczyciela.

Uwaga. Wypracowania — co dwa tygodnie, naprzemian domowe i szkolne. — Podczas ćwiczeń piśmiennych w klasie i przy poprawianiu zeszytów zwracać należy baczną uwagę na czytelność i estetykę pisma uczniów.

ODDZIAŁ VII.

(4 godziny tygodniowo).

1. Czytanie (w szkole i w domu) odpowiednio dobranych wyjątków i całych utworów literackich w celu zaznajomienia młodzieży z najwybitniejszymi autorami polskimi, z wyjaśnianiem i omawianiem treści. W związku z lekturą podanie kilku obrazów

z dziejów kultury polskiej i twórczości literackiej w Polsce od w. XVI do czasów najnowszych.

Uwaga. Jest pożądane, aby młodzież poznała utwory następujące:

Jan Kochanowski: Treny (w wyjątkach), Pieśń o Sobótce, kilka pieśni świeckich i religijnych.

Piotr Skarga: Kazanie o miłości ojczyzny (skrócone).

Ignacy Krasicki: Kilka bajek.

Juljan Ursyn Niemcewicz: Kilka śpiewów historycznych.

Adam Mickiewicz: Grażyna, wyjątki z Pana Tadeusza. (Przypomnieć utwory, czytane w oddziałach poprzednich).

Juljusz Słowacki: Ojciec zadżumionych.

Aleksander Fredro: Zemsta.

Henryk Sienkiewicz: Wybór nowel.

Marja Konopnicka: Wybór liryk i nowel.

Eliza Orzeszkowa: Kilka nowel.

Bolesław Prus: Kilka nowel.

Adolf Dygasiński: Co się dzieje w gniazdach?

2. Powtórzenie i usystematyzowanie zasadniczych wiadomości z gramatyki. Odpowiednie ćwiczenia.

3. Ćwiczenia ustne i piśmienne: opowiadania z własnych przeżyć i na tle lektury, opisy i obrazki z własnej obserwacji, streszczenia, przekształcenia, listy, podania do władz i instytucyj i t. p.

4. Ćwiczenia ortograficzne, wiązane z powtórzeniem gramatyki.

5. Nauka wierszy.

Uwaga. Wypracowania — co miesiąc, szkolne i domowe naprzemian. — Podczas ćwiczeń piśmiennych w klasie i przy poprawianiu zeszytów zwracać należy baczną uwagę na czytelność i estetykę pisma uczniów.

JĘZYKI NOWOŻYTNE OBCE.

ANGIELSKI, FRANCUSKI, NIEMIECKI.

CEL NAUKI.

1. Rozumienie łatwych zdań, dotyczących najpowszechniejszych zjawisk życia codziennego, a wypowiadanych w mowie, którą posługuje się kulturalny ogół danego społeczeństwa, oraz nabycie pewnej wprawy w tworzeniu takich zdań w mowie i piśmie.

2. Przysposobienie do czytania przy pomocy słownika łatwych tekstów, napisanych językiem współczesnym.

3. Przygotowanie młodzieży bądź do dalszej pracy nad językiem pod kierunkiem nauczyciela, bądź do uzupełnienia nabytych wiadomości oraz do korzystania z nich w obranym zawodzie drogą dalszego samokształcenia przy pomocy odpowiednio ułożonych książek.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁ V.

(5 godzin tygodniowo).

I. ĆWICZENIA JĘZYKOWE.

A. Ćwiczenia w mówieniu.

Metodycznie ułożone rozmówki w formie łatwych zdań. Ćwiczenia te obejmują np.:

a) Wygłaszanie przez nauczyciela zdań i powtarzanie ich przez uczniów zbiorowo i pojedyńczo [1]) (z uwzględnieniem również powtarzania pytań).

b) Wykonywanie poleceń nauczyciela i nazywanie spełnianych czynności własnych, czynności kolegów i nauczyciela.

c) Odpowiedzi na pytania (i polecenia).

d) Samodzielne tworzenie zdań (z uwzględnieniem pytających) analogicznych do poznanych w zakresie przyswojonych słów i form oraz przeróbka zdań: zamiana rodzaju, liczby, osoby i t. p.

---

[1]) Nauczyciel zwraca ustawicznie baczną uwagę na wymowę, zwłaszcza dźwięków właściwych danemu językowi.

e) Omawianie w formie pytań i odpowiedzi obrazków, odtwarzających omawiane kolejno środowiska, oraz opisy przedmiotów, oglądanych w rzeczywistości lub na obrazkach.

f) Nauka wierszyków i piosenek.

B. Ćwiczenia piśmienne: [1]) ortograficzne i gramatyczne, np.:

a) Zapisywanie na tablicy i w zeszytach poznanych w rozmowie wyrazów i zdań oraz przykładów, mających na celu utrwalenie poznanej formy gramatycznej i jej zastosowanie.

b) Tworzenie nowych przykładów według podanego wzoru.

c) Przepisywanie odpowiednio dobranego tekstu z podręcznika.

d) Przeróbka zdań (jak w ćwiczeniach ustnych).

e) Odpowiedzi na pytania pojedyńcze i szeregi pytań.

C. Czytanie.

a) Głośne odczytywanie przez nauczyciela przyswojonych w rozmowie wyrazów i zdań (z tablicy i podręcznika).

b) Głośne odczytywanie tych wyrazów i zdań przez uczniów zbiorowo i pojedyńczo. [2])

c) Czytanie ustępów z podręcznika (po ich przerobieniu według p. D): bądź na omówiony temat, bądź opisów i opowiadań, nawiązujących do już omówionych tematów i dostosowanych do zasobu wiadomości językowych uczniów.

D. Opracowanie czytanek.

a) Przygotowawcza rozmowa lub przeplatane pytaniami opowiadanie nauczyciela dla udzielenia wyjaśnień, przyswojenia nowych wyrazów, zwrotów, utrwalenia form gramatycznych.

b) Omówienie treści odczytanego ustępu przy pomocy pytań dla dokładnego zorjentowania się w budowie zdań (kto? co? jak? kiedy? gdzie? ile? co robi? i t. d.) oraz dla utrwalenia treści.

c) Rozmowa z uczniami, nawiązująca do ich życia, z zastosowaniem słów i form językowych z czytanki.

d) Łączenie luźnych odpowiedzi w krótkie całości przy pomocy szeregu pytań.

e) Uczenie się napamięć odpowiednio dobranych krótkich i łatwych zdań z czytanki.

II. MATERJAŁ DO ĆWICZEŃ JĘZYKOWYCH.

A. Materjał słownikowy — tematy ćwiczeń.

a) Nazwy przedmiotów, tworzących najbliższe otoczenie dziecka.

---

[1]) Pisanie gotykiem jest zbędne w polskich szkołach, a czytanie gotyku obok antykwy rozpocząć należy dopiero w drugim roku nauczania języka niemieckiego.

[2]) Nauczyciel zwraca baczną uwagę na poprawną wymowę oraz na czytanie płynne i przestrzeganie znaków przestankowych.

b) Zasadnicze właściwości tych przedmiotów, jak: kształt, wielkość, barwa, materjał i t. d., użyteczność przedmiotów.

c) Najpospolitsze czynności, wykonywane przez dziecko, jego najbliższe otoczenie, określanie stanów, w jakich się dziecko znajduje i jakie w życiu codziennem dostrzega.

d) Określanie okoliczności, towarzyszących tym czynnościom, stanom i zjawiskom (miejsce, czas, sposób).

Środowiska i zakresy omawiane[1]).

a) Szkoła: przybory ucznia, sprzęty szkolne, praca ucznia i nauczyciela, odpoczynek po pracy.

b) Ciało ludzkie (wygląd zewnętrzny), członki i zmysły, ich funkcje. Ubranie.

c) Dom rodzinny (z uwzględnieniem środowiska miejskiego i wiejskiego) i rodzina: członkowie najbliższej rodziny, ich imiona i nazwiska, wiek, wygląd, zajęcie i t. d.; życie domowe dziecka, praca i rozrywka.

d) Czas: zegar, dni, tygodnie, miesiące, pory roku. Najpospolitsze zjawiska przyrody.

B. Materjał gramatyczny.

Na podstawie przerabianych ćwiczeń językowych w ścisłym związku z omawianemi tematami przerobi nauczyciel z uczniami na konkretnych przykładach, w zdaniach, w sposób czysto praktyczny i dla celów czysto praktycznych następujący materjał gramatyczny dla każdego z języków:

a) Język angielski.

Odrębności wymowy i pisowni angielskiej na podstawie poznawanych wyrazów: dobitne wymawianie samogłosek długich i krótkich. W razie trudności zdobycia właściwej wymowy danego dźwięku w łączności wyrazowej ćwiczenia w wymowie poszczególnych izolowanych dźwięków ze wskazówkami co do wytworzenia tych dźwięków ze strony nauczyciela, w szczególności ćwiczenia z samogłoską *a* w *man*, *u* w *sun*, *i* w *girl* i ze spółgłoskami *th* w *then* i *thin*, *ng* w *long*. Odróżnianie od samego początku pełnych i skróconych odmian tych samych wyrazów: *I am* obok *I' m*, *he is* obok *he' s* i t. p.

Rzeczownik, poprzedzony przedimkiem nieokreślonym i — przy powtarzaniu nazwy oraz przy określaniu przedmiotu — określonym. Występowanie form przedimka *a*, *an*. Dwojaka forma przedimka *the*. Brak rodzaju gramatycznego. Liczba mnoga regularna na *z* i *s* i jej pisownia przez *s*. Wyjątkowe formy liczby mnogiej rzeczowników (najważniejsze). Przymiotnik. Stopniowanie przymiotników w formie zwykłej i najczęstsze wypadki stopniowania wyjątkowego. Liczebniki główne i porządkowe. Zaimki

---

[1]) W pierwszym roku nauczania uwzględnia się tylko szczegóły zasadnicze.

osobowe w formie mianownika i zależnika z pominięciem drugiej osoby liczby pojedyńczej. Najważniejsze zaimki wskazujące i pytające. Zaimki dzierżawcze w formie łącznej i w związku z tem przypadek dzierżawczy (posiadacz) od nazw osób. Najpospolitsze czasowniki, między innemi *to be, to do* i *to have,* w czasie teraźniejszym, trybie rozkazującym, bezokoliczniku, w formie twierdzącej, pytającej, przeczącej. Forma trwająca (progressive form) czasownika typu *I am sitting* w czasie teraźniejszym. Przyimki najpospolitsze, ze szczególnem uwzględnieniem *of, to, with,* zastępujących przypadki polskie. Najważniejsze przysłówki i spójniki. Budowa zdania prostego: odnajdywanie jego części składowych w formie odpowiedzi na odnośne pytania.

b) Język francuski.

Odrębności wymowy i pisowni francuskiej (wskazywane w miarę poznawania nowych słów): *è* ouvert, *é* fermé, *e* muet, *o* fermé, *u*, oraz ich wyobrażenie graficzne; *oi, ui, c, g, h, ll, qu, y.* Rzeczownik poprzedzony rodzajnikiem nieokreślonym i — przy powtarzaniu nazwy oraz przy określeniu przedmiotu — określonym; rodzaj, liczba: prawidło zasadnicze, końcówki *e i s.* Liczba mnoga rzeczowników na *au, eau, al.* Najpospolitsze przymiotniki — rodzaj, liczba, prawidło zasadnicze: końcówki *e i s;* przymiotniki o formie jednakowej dla obu rodzajów. Liczebniki główne i porządkowe. Najważniejsze przymiotniki zaimkowe i zaimki. Najpospolitsze czasowniki (w tem *avoir* i *être*) — tryb rozkazujący i czas teraźniejszy; forma twierdząca, pytająca, przecząca. W rozmowie, bez objaśnienia konstrukcji: futur immédiat i passé immédiat. Bezokolicznik. Najpospolitsze przysłówki. Najpospolitsze spójniki i przyimki oraz przyimki *de, à, avec,* zastępujące przypadki polskie przy odmianie rzeczownika. Budowa zdania prostego: odnajdywanie w formie odpowiedzi na odnośne pytania jego części składowych. Szyk wyrazów, a zwłaszcza miejsce podmiotu i dopełnienia. Zwracanie uwagi na zgodę słowa określającego z określanem, orzeczenia z podmiotem.

c) Język niemiecki.

Odrębności wymowy i pisowni (w obrębie poznawanych wyrazów). Rzeczownik, poprzedzony rodzajnikiem nieokreślonym i — przy powtórzeniu oraz określeniu przedmiotu — określonym; przypadek pierwszy (podmiot) i czwarty (dopełnienie), rodzaj, liczba [1]). Najpospolitsze przymiotniki — forma nieodmienna orzeczenia. Stopniowanie poznanych przymiotników. Liczebniki główne i porządkowe. Zaimki osobowe w 1-ym przypadku, najważniejsze zaimki wskazujące, dzierżawcze, pytające. Najpospolitsze czasowniki (w tem *sein* i *haben, können, müssen, wollen*); tryb rozkazujący i czas teraźniejszy, forma twierdząca, pytająca. Przeczenie: *nicht*

[1]) Każdy poznany rzeczownik należy ćwiczyć jednocześnie w liczbie mnogiej.

i *kein.* Miejsce czasownika w twierdzeniu i pytaniu. Najpospolitsze przysłówki. 3 przypadek rzeczownika jako odpowiedź na pytanie: *wann? wo?* i *wem?* (okoliczność i dopełnienie dalsze). Drugi przypadek rzeczownika po pytaniu *wessen?).* Zasadnicze prawidła tworzenia liczby mnogiej rzeczowników o końcówkach: *e, er, el, en.* Zaimki osobowe w 3-im i 4-ym przypadku. 3-ci i 4-ty przypadek rzeczowników po pytaniach *wo?* i *wohin?* Najpospolitsze przyimki i spójniki spółrzędne. Budowa zdania prostego: odnajdywanie jego części przy pomocy pytań.

ODDZIAŁ VI.

(3 godziny tygodniowo).

I. ĆWICZENIA JĘZYKOWE.

A. B. Ćwiczenia w mówieniu i ćwiczenia piśmienne.

a) Jak w oddziale V z zastosowaniem rozszerzonego zakresu słownikowego i gramatycznego.

b) Układanie pytań przy pomocy nauczyciela i rozmowa uczniów między sobą.

c) Ćwiczenia słownikowe (jak przy opracowaniu czytanek).

d) Łączenie zdań oddzielnych w krótkie całości na zasadzie uprzedniego opracowania.

e) Od czasu do czasu — łatwe dyktando sprawdzające.

C. Czytanie.

Czytanie z podręcznika a) ustępów opisowych, streszczających opracowane ustnie tematy, np. opis zagrody wiejskiej, domu mieszkalnego i t. d.; b) ustępów treści opisowej i opowiadającej w związku z omawianemi tematami: powiastek, bajek, anegdotek, dialogów, łatwych wierszy. Objaśnianie nowych wyrazów, zwrotów i form gramatycznych.

D. Opracowanie czytanek.

Jak w oddziale V. Poza tem:

a) Ćwiczenia słownikowe: poszukiwanie wyrazów bliskoznacznych, o znaczeniu przeciwnem, pochodnych lub wywołanych drogą skojarzenia myślowego i t. d.

b) Próby krótkiego opisu i opowiadania.

c) Próby przekształcania łatwych powiastek na dialogi i obrazki sceniczne. Uczenie się ich napamięć, inscenizowanie.

II. MATERJAŁ ĆWICZEŃ JĘZYKOWYCH.

A. Materjał słownikowy — tematy ćwiczeń.

a) Rozwinięcie tematów z roku poprzedniego.

b) Opis miasta: ogólny wygląd, ulice, ogrody, najważniejsze budowle, sklepy, targ i t. d. Sceny z życia miejskiego, np. dzieci w sklepie, na przechadzce, na ślizgawce i t. p.

Państw. Sem. Nauczycielskie im. Zygmunta Augusta w Białymstoku

c) Opis wioski: ogólny wygląd, drogi, pola, łąki, las, rzeka, jezioro i t. d. Opis zagrody wiejskiej: budynki, ogród, podwórze, zwierzęta domowe i t. d. Niektóre najważniejsze czynności (w najogólniejszych zarysach), np. w polu, na pastwisku, w domu, na podwórzu.

d) Pogoda, wycieczki.

B. Materjał gramatyczny.

a) Język angielski.

Utrwalanie zapomocą dalszych ćwiczeń umiejętności językowej, nabytej w roku poprzednim. Stopniowe rozszerzanie wiadomości o formach w zakresie przyswojonego materjału wyrazowego. Zaimki dzierżawcze w formie samodzielnej, zaimki wskazujące, pytające, osobowo-zwrotne, nieokreślone. Tworzenie czasu przeszłego (imperfect i perfect) i przyszłego. Imiesłów czasu teraźniejszego i przeszłego oraz rzeczownik słowny. Te same formy najpotrzebniejszych czasowników nieregularnych.

b) Język francuski.

Utrwalanie zapomocą dalszych ćwiczeń umiejętności językowej, nabytej w roku poprzednim. Stopniowe rozszerzanie wiadomości o formach w obrębie przyswajanego materjału wyrazowego. Article partitif. Powtórzenie i uzupełnienie ważniejszych zaimków. Czasowniki regularne i najważniejsze nieregularne: passé composé (passé indéfini) i futur simple. Participe passé jako przymiotnik i w związku z passé composé. Participe présent dla wyrażenia czasu i sposobu.

c) Język niemiecki.

Utrwalanie zapomocą dalszych ćwiczeń umiejętności językowej, nabytej w roku poprzednim. Stopniowe rozszerzanie wiadomości o formach w obrębie przyswajanego materjału wyrazowego. Dalsza odmiana rzeczowników — odmiany: słaba, mocna i mieszana. Odmiana przymiotników po rodzajniku określonym i zaimkach wskazujących oraz po rodzajniku nieokreślonym i zaimkach dzierżawczych. Powtórzenie i uzupełnienie ważniejszych zaimków. Odmiana czasowników obu odmian w obrębie rozszerzonego zakresu słownika: Präsens, Perfektum, Imperfektum, Futurum I. Czasowniki: *können, mögen, dürfen, müssen, sollen, wollen, lassen.* Okolicznościowo strona bierna. Najpospolitsze przyimki, rządzące 3-im i 4-ym przypadkiem. Szyk wyrazów, a zwłaszcza miejsce czasownika (formy osobowej imiesłowu i bezokolicznika) w zdaniu głównem.

ODDZIAŁ VII.

(3 godziny tygodniowo).

I. ĆWICZENIA JĘZYKOWE.

A. Ćwiczenia w mówieniu.

a) Jak w oddziale VI przy rozszerzonym zakresie słownikowym i gramatycznym ze szczególnem uwzględnieniem łatwych zdań złożonych podrzędnie.

b) Swobodna rozmowa nauczyciela z uczniami i uczniów między sobą pod kierunkiem i kontrolą nauczyciela z nawiązaniem do omawianych tematów i czytanek.

B. Czytanie i opracowanie czytanek.

Czytanie i opracowywanie ustępów z podręcznika treści opisowej i opowiadającej, pisanych prozą i łatwym wierszem, np. bajek, anegdot, podań, legend, opisów, obrazków scenicznych, szkiców; ustępów z łatwych czasopism i t. p.

Opracowanie czytanek:

a) Jak w oddziale VI.

Poza tem ustnie i piśmiennie:

b) Opowiadanie lub opis według podanego planu.

c) Ćwiczenia w bardziej samodzielnej reprodukcji tekstu, np. powtórzenie treści (na lekcji) bez stałych pytań pomocniczych.

d) Przedstawianie powiastek w formie dialogów.

C. Ćwiczenia piśmienne.

a) Jak w oddziale VI. Poza tem:

b) Ćwiczenia w zakresie podanego niżej materjału gramatycznego w związku z lekturą, np. zamiana mowy zależnej na niezależną i odwrotnie, strony czynnej na bierną i odwrotnie, zamiana zdań pobocznych na główne i odwrotnie, ćwiczenia słownikowe w szerszym zakresie.

c) Próby pisania listów na tematy, wzięte z życia dzieci: doniesienie o wydarzeniu i opis wydarzenia, prośba, podziękowanie i t. d.

II. MATERJAŁ ĆWICZEŃ JĘZYKOWYCH.

A. Materjał słownikowy — tematy ćwiczeń.

a) Szczegółowsze opisy pór roku; w związku z tem łatwiejsze opisy zjawisk przyrody i odpowiednich zajęć ludzkich oraz scen i zdarzeń z życia codziennego na wsi i w mieście (prace, zwyczaje, interesy i t. p.).

b) Korespondencja, podróż.

Korespondencja: przybory do pisania, list (i telegram) — treść, forma, wysyłka, poczta (i telegraf).

Podróż: cel podróży, odjazd i przyjazd, dworzec kolejowy (przystań), czynności towarzyszące podróży, kolej żelazna (statek parowy). Co widzimy po drodze.

c) Niektóre szczegóły (na konkretnych przykładach), dotyczące życia i kultury narodu, którego języka uczymy.

B. Materjał gramatyczny.

a) Język angielski.

Uzupełnienie wiadomości z morfologji i składni w zakresie potrzebnym do zrozumienia łatwego języka książkowego (praktyczne wyjaśnianie trudności w czytanym tekście oraz odnośne ćwiczenia). W szczególności:

Tryb warunkowy, czas zaprzeszły (tylko praktycznie), strona bierna, szczegółowsza składnia bezokolicznika. Progressive form czasownika w rozmaitych czasach. Zestawianie wyrazów etymologicznie pokrewnych dla wytworzenia poczucia znaczenia najczęstszych przyrostków żywych. Ważniejsze zdania poboczne i odpowiednie spójniki.

b) Język francuski.

Uzupełnienie wiadomości z morfologji i składni w zakresie potrzebnym do zrozumienia łatwego języka książkowego (praktyczne wyjaśnianie trudności w czytanym tekście i odnośne ćwiczenia). W szczególności:

Użycie *en* i *y*. Imparfait, passé simple, plus-que- parfait i futur antérieur, conditionnel présent. Uwzględnienie strony biernej. Najważniejsze wyjaśnienia, dotyczące użycia poznanych czasów i trybów oraz zgody czasów. Zgoda imiesłowu przy czasowniku posiłkowym *avoir* oraz imiesłowu czasowników zwrotnych — prawidło zasadnicze. Ważniejsze zdania poboczne i odpowiednie spójniki.

c) Język niemiecki.

Uzupełnienie wiadomości z morfologji i składni w zakresie potrzebnym do zrozumienia łatwego języka książkowego (praktyczne wyjaśnianie trudności w czytanym tekście oraz odnośne ćwiczenia). W szczególności:

Plusquamperfektum. Strona bierna czasowników. Szczegółowsza składnia bezokolicznika (bezokolicznik z *zu* i bez *zu* i t. d.). Konjunktiv w mowie zależnej, o ile występuje w tekście. Konditionalis w zdaniach warunkowych. Ważniejsze zdania poboczne i odpowiednie spójniki. Szyk w tych zdaniach.

UWAGA.

Ze względu na to, że instrukcje, dotyczące r. s. 1929/30 i r. s. 1930/31, nie określały szczegółowo rozkładu materjału nauczania w zakresie nauki języka obcego na oddziały, w r. s. 1931/32 nie wymaga się ścisłego stosowania powyższego programu w oddziałach VI i VII. Zależnie od biegu uprzedniej nauki, nauczyciel winien przerobić tematy z programu, wskazanego obecnie dla poprzedniego oddziału, jeżeli te tematy nie były jeszcze opracowane; z drugiej strony może pominąć, względnie tylko powtórzyć tematy, należące do programu danego oddziału, jeżeli zostały już w rzeczywistości uwzględnione poprzednio.

HISTORJA.

CEL NAUKI.

1. Zaznajomienie dzieci a) z wybitnemi zdarzeniami i przejawami życia społecznego oraz wybitnemi postaciami z dziejów ojczystych, b) z najważniejszemi momentami z dziejów powszechnych.

2. Zainteresowanie uczniów sprawami narodowemi i państwowemi: przeszłością, teraźniejszością i przyszłością kraju.

3. Przygotowanie do czytania łatwiejszych książek treści historycznej.

4. Wyrobienie poczucia odpowiedzialności obywatelskiej i poznanie obowiązków obywatelskich.

5. Wzbudzenie miłości do ojczyzny i współrodaków.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁ III.

(2 godziny tygodniowo).

1. Nasi przodkowie Słowianie. Jak wyglądał nasz kraj? (Brak miast, dróg, nieprzebyte puszcze pełne dzikiego zwierza: niedźwiedzi, wilków, lisów, turów, żubrów; obfitość pszczół, rzeki szeroko rozlane, pola, olbrzymie bagna i łąki). Dawne podania (Lech, Czech i Rus; Krakus i Wanda; Popiel i Piast).

2. Mieszko I przyjmuje chrzest i wprowadza chrześcijaństwo do Polski. Praca zakonników, karczowanie lasów, uprawa ziemi, rzemiosła. Pierwsze książki, pisane w klasztorach na pergaminie.

3. Bolesław Chrobry, wielki rycerz, naznacza granice Polski. Podanie o żelaznych słupach. Zjazd w Gnieźnie. Koronacja. Szczerbiec.

4. Jak Bolesław Krzywousty walczył o dostęp Polski do morza.

5. O napadzie Tatarów. Wygląd i uzbrojenie Tatarów, okrucieństwa. Obraz zniszczenia kraju po napadzie. Bitwa pod Lignicą. Św. Kinga.

6. O Władysławie Łokietku. Łokietek ukrywa się w grotach Ojcowa. Zjednoczenie Polski.

7. O Kazimierzu Wielkim — dobrym gospodarzu. Sprawiedliwe sądy i opieka nad chłopami. Murowane zamki, domy oraz śpichrze. (Kazimierz nad Wisłą). Jak dawniej wyglądały miasta? (Mury naokoło miasta, kramy, rynek, ratusz, wąskie uliczki, grube mury domów, kołatki u drzwi).

Pokazać na obrazkach śpichrze i stare domy w Kazimierzu, bramę Florjańską, Rondel i ratusz w Krakowie, albo bramę Opatowską i ratusz w Sandomierzu. (Pożądana też wycieczka).

8. O królowej Jadwidze. Ślub z Jagiełłą. Dobroć królowej. Ofiarowanie kosztowności na wyższą szkołę w Krakowie. Grunwald.

9. O Kazimierzu Jagiellończyku i jego synach. Wychowanie synów królewskich. Potęga Polski i szacunek u sąsiadów (ofiarowanie królewiczowi polskiemu korony czeskiej i węgierskiej). Wcielenie Pomorza do Polski. Sławni Polacy: Jan Długosz i Mikołaj Kopernik.

10. Sejm w Lublinie w r. 1569. Sejmiki i wybór posłów. Nabożeństwo. Co postanowiono na sejmie w Lublinie? Należy podkreślić, że mówiono wtedy, iż łączą się „wolni z wolnymi, równi z równymi", i wytłumaczyć znaczenie tej zasady. (Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Unja lubelska").

11. O Stefanie Batorym. Stefan Batory nie chce być królem malowanym. Dba o oświatę i zakłada w Wilnie wyższą szkołę. Piechota z chłopów. Wojna z carem Iwanem Groźnym — Waleriy Wąs i Grzegorz Wieloch. (Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Batory pod Pskowem").

12. O wojnie ze Szwedami za Jana Kazimierza. Polacy poddają się Karolowi Gustawowi. Karol Gustaw w podziemiach Wawelu. Ksiądz Kordecki broni Częstochowy.

13. Dlaczego nazywano Polskę przedmurzem chrześcijaństwa? Zwycięstwo Sobieskiego pod Wiedniem (posłowie w Wilanowie, wieści z Wiednia w drodze, bitwa, wjazd Sobieskiego do Wiednia, spotkanie z cesarzem).

14. Pierwszy rozbiór Polski. Sąsiedzi Polski: Rosja, Austrja i Prusy (pokazać na mapie) układają rozbiór. (Pokazać na mapie ziemie, zabrane wtedy Polsce).

Sejm, zwołany na żądanie carowej Katarzyny dla zatwierdzenia rozbioru. Opór Tadeusza Rejtana. (Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Rejtan").

15. Po rozbiorze w Polsce. Mądrzy Polacy dążą do poprawy. Dobre szkoły. Jaka krzywda działa się chłopom? Co znaczy być poddanym? Co to była pańszczyzna? Mądrzy i dobrzy Polacy znoszą w swoich majątkach pańszczyznę. (Mówiąc o chłopach, należy zaznaczyć, że we wszystkich krajach Europy chłopi byli poddanymi i wszędzie odrabiali pańszczyznę. W Polsce nie było

gorzej, niż u naszych sąsiadów z zachodu, a lepiej niż w Rosji; tam chłopi byli niewolnikami, których panowie sprzedawali).

16. Dzień 3 maja 1791 w Warszawie.

17. Przysięga Kościuszki w Krakowie. Powołanie włościan do walki. Bitwa pod Racławicami. Kościuszko przywdziewa sukmanę chłopską.

18. Bitwa pod Maciejowicami. Rzeź Pragi.

19. Trzeci rozbiór Polski.

Państwo Polskie przestaje istnieć, ale naród trwa. Rozmowa z dziećmi na temat: co utrzymuje naród w jedności? (Język, religja, wspólne zwyczaje, wspólna przeszłość, miłość ziemi rodzinnej). Naród nie może sobie dobrze życia urządzić, jeżeli nie ma państwa. Historja Polski od trzeciego rozbioru jest ciągłą walką o odzyskanie niepodległości.

20. Co to były legjony? Pieśń legjonów. Zapał w Polsce. Bohaterstwo legjonów. Wojny Napoleona. Napoleon tworzy niepodległe Księstwo Warszawskie (pokazać na mapie). Odwrót Napoleona z Moskwy. Upadek Księstwa Warszawskiego.

21. Królestwo Kongresowe. Wojna z Rosją: Bitwa pod Grochowem (walka w Olszynce, Chłopicki ranny). Śmierć Sowińskiego na wałach Woli przy armacie.

22. Powstanie. Pierwszy rząd narodowy ogłasza zniesienie pańszczyzny. Jak walczyli powstańcy? (Należy uwydatnić trudności walki, bohaterstwo i zapał powstańców). Egzekucja dn. 5 sierpnia 1864 r. na stokach cytadeli w Warszawie. Pamiątkowy krzyż.

23. O Polakach w Poznańskiem. Komisja Kolonizacyjna. Wóz Drzymały. Września.

24. Legjony i Józef Piłsudski. Odzyskanie niepodległości. 11 listopada 1918 r. Odparcie najazdu na Polskę w 1920 r.

ODDZIAŁ IV [1]).

(2 godziny tygodniowo).

I. W SŁUŻBIE OJCZYZNY.

a) *Wybrani książęta polscy i wodzowie narodu:* Wanda, Piast; Mieczysław I i Bolesław Chrobry; Bolesław Krzywousty; Ś-ta Kinga; Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki; Jadwiga i Jagiełło; Jagiellonowie; Stefan Batory i Zamojski; Żółkiewski, Chodkiewicz i Czarniecki; Jan Sobieski; Tadeusz Kościuszko, Henryk Dąbrowski i ks. Józef Poniatowski; Ignacy Prądzyński, Romuald Traugutt, Józef Piłsudski.

[1]) **Szereg pogadanek do wyboru. Przy wyborze kierować się zasadą, że nie należy omawiać zbyt szeroko kilku tematów o treści pokrewnej. Natomiast zaleca się omówić kilka wybranych momentów zasadniczych. Nauczyciel może również przerabiać przez szereg lekcyj choćby tylko jeden punkt z programu danej grupy, zwłaszcza wówczas, gdy rozporządza odpowiedniemi czytankami dla młodzieży, omawiającemi bliżej daną postać historyczną lub wydarzenie dziejowe. Obowiązkowo co rok należy omówić rozdział: Nasza miejscowość (grupa III).**

b) *Działacze społeczni, uczeni i poeci:* np. Długosz, Kopernik, Kochanowski, Piotr Skarga, Stanisław Konarski, Stanisław Staszic, Mickiewicz.

c) *Tadeusz Kościuszko.* Dzieciństwo Kościuszki. Kościuszko w Szkole Kadetów. Kościuszko w Ameryce. Kościuszko — wódz narodu. Przysięga na Rynku w Krakowie. Racławice (Lenartowicz: „Bitwa racławicka", Sawa „Racławice"). Szczekociny, obrona Warszawy. Maciejowice. Kościuszko, jako opiekun chłopów. Kościuszko w niewoli. Kościuszko na emigracji. Ostatnie lata Kościuszki, śmierć i pogrzeb (Ujejski: „Pogrzeb Kościuszki").

d) *Ks. Józef Poniatowski.* Targowica, wojna z Rosją. Ks. Józef w 1809 r. Ks. Józef w 1812 r. Ks. Józef, jako obrońca honoru Polaków, bitwa pod Lipskiem, śmierć ks. Józefa. Przewiezienie zwłok ks. Józefa do Warszawy i na Wawel (Niemcewicz: „Pogrzeb ks. Józefa Poniatowskiego").

e) *Henryk Dąbrowski i legjony.* Dzieciństwo i lata młodzieńcze Dąbrowskiego. Dąbrowski w powstaniu Kościuszkowskiem. Pieśń legjonów, początek legjonów, walki we Włoszech. Pierwsza wojna polska. Dąbrowski w Berlinie i w Poznaniu. Dąbrowski w 1809 r., 1811 r. i po bitwie pod Lipskiem.

II. Z WALK O NIEPODLEGŁOŚĆ.

a) *Walki konfederatów barskich.* Zawiązanie się konfederacji w Barze. Ksiądz Marek. Wernyhora i rzeź humańska. Kazimierz Pułaski i obrona Częstochowy. Porwanie króla. Upadek konfederacji. Pierwszy rozbiór Polski.

b) *Kościuszko.*

c) *Legjony.*

d) *Książę Józef Poniatowski.*

e) *Powstanie listopadowe.* Krótkie przypomnienie utraty niepodległości. W szkole podchorążych. Noc 29-go listopada. Na ulicach Warszawy. Zdobycie arsenału. Uwolnienie więźniów. Odwrót wielkiego księcia. Ruch powstańczy ogarnia cały kraj. Rząd Narodowy. Rozpoczęcie działań wojennych. Chłopicki, Prądzyński, Dwernicki, Skrzynecki, Bitwy pod Stoczkiem, Wawrem i Grochowem. Bitwa pod Ostrołęką. Na Litwie (Emilja Platerówna). Paszkiewicz. Szturm Warszawy. Zdobycie Woli — jenerał Sowiński. Wymarsz wojsk polskich z Warszawy. Upadek powstania. Po powstaniu.

f) *Powstanie styczniowe.* Wstąpienie na tron cesarza Aleksandra II, nadzieje Polaków. Cesarz Aleksander w Warszawie. Kółka młodzieży; Biali i Czerwoni. Manifestacje, żałoba narodowa. Margrabia Wielopolski, reformy szkolne. Szkoła Główna. Komitet Centralny. Branka. Rząd Narodowy. Dekret i odezwa Rządu Narodowego. Walki powstańców — partyzantka w Królestwie i poza Królestwem. Nadzieje na wstawiennictwo Europy. Murawjew

i hr. Berg. Dyktatura Romualda Traugutta. Egzekucja na stokach cytadeli. Ksiądz Brzóska. Prześladowanie Polaków po powstaniu.

g) *Ostatnia walka o niepodległość.* Związki strzeleckie. Józef Piłsudski. Legjony polskie i ich walki. Inne formacje polskie, walczące o niepodległość: korpusy polskie na wschodzie, armja polska we Francji, Józef Haller. Polska Organizacja Wojskowa. 11 listopada 1918 r. Wyzwalanie się różnych dzielnic Polski.

III.

Nasza miejscowość[1]), jej przeszłość i zabytki. Ludność miejsca rodzinnego i jej zatrudnienie. Szkoły. Ustrój samorządowy i władze państwowe w miejscowości (wzgl. najbliższej okolicy). Dla szkół w większych miastach Polski podaje się poniżej następujące przykłady opracowania przeszłości i zabytków danego miasta:

Warszawa. Kamienica Książąt Mazowieckich — Warszawa stolicą Księstwa Mazowieckiego. Wola — elekcje. Zamek, kolumna Zygmunta, katedra św. Jana — Zygmunt Waza. Piotr Skarga, Władysław IV. Kościół pobernardyński — wojny szwedzkie. Wilanów, pomnik Sobieskiego — Jan Sobieski. Saski pałac i ogród, pałac Brühlowski, bibljoteka Załuskich — Sasi. Łazienki (park i pałac) — Stanisław August. Lewe skrzydło w zamku (Sejmowe), portret Małachowskiego w katedrze — sejm czteroletni. Dom Kilińskiego — Kiliński, Praga — szturm i rzeź. Pałac Pod blachą — książę Józef Poniatowski. Tablica staszicowska na Kanonjach, pałac Towarzystwa Przyjaciół Nauk, pomnik Kopernika. Stanisław Staszic. Belweder, arsenał przy ulicy Długiej, więzienie polityczne u Karmelitów na Lesznie, cela Łukasińskiego, szańce i kościołek na Woli — powstanie listopadowe. Plac przed kościołem Bernardynów, figura Matki Boskiej; grób pięciu poległych, krzyż Traugutta — powstanie styczniowe.

Poznań. Nazwa miasta — podanie o Lechu, Czechu i Rusie. Katedra, groby książęce i pomniki — chrzest Polski. Bolesław Chrobry i pierwsi Piastowie. Zamek na górze Poznańskiej. Przemysławowie i przyłączenie Pomorza. Poznań w czasie wojen szwedzkich — Krzysztof Opaliński. Adam Śmigielski. Józef Wybicki, jenerał Dąbrowski w Poznaniu — legjony. Poznań pod rządami pruskiemi, stolica Wielkiego Księstwa Poznańskiego. Fort Winiarski — Ludwik Mierosławski i rok 1848. Gmachy: ratusz, muzea, bibljoteka, kościoły i t. d.

Kraków. Smocza jama, mogiła Wandy — początki Krakowa, podanie o Krakusie i Wandzie. Skałka, kaplica Ś-go Stanisława w katedrze na Wawelu. Zamek i katedra na Wawelu — Kraków stolicą Księstwa Krakowskiego, mieszczanie krakowscy. Koronacja

[1]) Obowiązkowo w każdej szkole co roku, jako powtórzenie i pogłębienie nauki w oddziale III.

Władysława Łokietka i zjednoczenie Polski. Kościół Marjacki, Sukiennice — bogactwo mieszczan, uczta u Wierzynka. Jadwiga i Jagiełło. Wjazd Jadwigi do Krakowa, koronacja w katedrze i hołd na Rynku. Chrzest Jagiełły, ślub i koronacja. Miłosierdzie, dobroć i pobożność Jadwigi („stopka", ołtarz królowej Jadwigi w katedrze). Wszechnica Jagiellońska: życie żaków, Grzegorz z Sanoka, św. Jan Kanty, Kopernik. Dom Długosza — Długosz, wychowawca synów Kazimierza Jagiellończyka. Wielki ołtarz w kościele Marjackim — Wit Stwosz. Brama Florjańska — wzmocnienie obwarowania za Jana Olbrachta. Dzwon Zygmunt. Rynek krakowski — epoka zygmuntowska, hołd pruski. Bielany — wojny szwedzkie, pożar Krakowa, Czarniecki. Kopiec i grobowiec Kościuszki — Kościuszko, przysięga na Rynku krakowskim. Przewiezienie zwłok księcia Józefa i Mickiewicza (ich grobowce). Pomniki, muzea i inne gmachy.

Lwów. Lwów za czasów ruskich. Zamek kazimierzowski. Katedra. Lwów, jako miasto handlowe (ulice: serbska, ormiańska, tatarska). Zamek dolny. Wojna kokosza. Napady Kozaków w w. XVII. Zwycięstwo na polach Zniesienia. Upadek Lwowa w w. XVIII i początku w. XIX. Lwów dzisiaj: Muzeum Dzieduszyckich i Lubomirskich, góra zamkowa z kopcem unji lubelskiej. Franciszek Smolka.

Wilno. Pierwotna stolica Litwy — Troki. Ruiny zamku Gedymina. Podanie o powstaniu Wilna. Napady krzyżackie na miasto. Rozwój Wilna za Jagiellonów. Opasanie miasta murem obronnym. Ostra Brama, cudowny obraz. Założenie mennicy, papierni, drukarni, szkół i szpitala w Wilnie. Katedra na gruzach świątyni Perkuna, kaplica św. Kazimierza Jagiellończyka, patrona Litwy. Werki, siedziba biskupów wileńskich. Antokol, arsenał i ludwisarnia, zaopatrująca w broń całą Litwę, piękne pałace magnatów. Klęski, spadające na Wilno za Zygmunta III, Jana Kazimierza i Sasów. Uniwersytet Wileński. Mickiewicz. Dwukrotny przejazd Napoleona przez Wilno. Wilno podczas powstania w 1831 i 1863 r. Straszne rządy Murawjewa.

Częstochowa. Klasztor Jasnogórski. Władysław IV zamienia Częstochowę na warownię. Wojny szwedzkie. Kordecki („Potop"). Kazimierz Pułaski i konfederacja barska.

Lublin. Plac i (dawny) kościół S-go Michała — sen Leszka Czarnego, napady Litwinów, Tatarów, książąt halickich, Jadźwingów. Zamek, bramy: Krakowska i Grodzka — Władysław Łokietek i Kazimierz Wielki, bitwa z Tatarami pod Lublinem. (Kaplica S-tej Trójcy na zamku). Pomnik unji lubelskiej (stół pamiątkowy w katedrze), sejmy, unja lubelska. Ratusz, krucyfiks trybunalski — trybunały, podanie o niesprawiedliwych sędziach i o sądzie djabelskim. (Przypomnieć trybunał w Piotrkowie, dla Wielkopolski). Mogiły za przedmieściem Czwartek (według podania) — wojny szwedzkie. Babin — Rzeczpospolita Babińska.

Gniezno. Nazwa miasta — podanie o Lechu i gnieździe białych orłów, herb Polski. Położenie Gniezna. Katedra, grób Dąbrówki — przyjęcie chrześcijaństwa. Gniezno za Bolesława Chrobrego. Ś-ty Wojciech (grobowiec w katedrze gnieźnieńskiej). Cesarz Otton III w Gnieźnie. Koronacja Chrobrego. Arcybiskup gnieźnieński — prymas Polski. Przeniesienie stolicy do Krakowa. Gniezno — kolebka narodu polskiego.

Sandomierz. Kościół Ś-go Jakóba (podominikański) — podanie o 49 męczennikach, napady Tatarów. Dawny zamek — Sandomierz siedzibą książąt polskich. Kazimierz Sprawiedliwy, Leszek Biały (i Goworek), Bolesław Wstydliwy, Ś-ta Salomea i Ś-ta Kinga, Leszek Czarny. Wincenty Kadłubek i Długosz (dom Długosza). Rokosz Zebrzydowskiego. Sandomierz w czasie wojen szwedzkich — przeprawa przez Wisłę (Czarniecki), wysadzenie zamku w powietrze. Austrjacy pod Sandomierzem.

Kazimierz nad Wisłą. Zamek i baszta w Kazimierzu, zamek w Bochotnicy, starożytne kamienice i śpichrze — Kazimierz Wielki, dobry gospodarz i surowy sędzia.

Oprócz własnej miejscowości można również opracować według tych wzorów jedno lub parę miast (wymienionych powyżej lub innych), jeżeli się do niego lub do nich czyni wycieczki, lub też jeżeli nauczyciel rozporządza odpowiednim zasobem ilustracyj, wzgl. przezroczy.

ODDZIAŁ V.

(2 godziny tygodniowo).

1. Życie ludzi jaskiniowych.
2. Stopniowe opanowywanie przyrody przez człowieka. Mieszkania. Początki rolnictwa. Hodowla bydła. Narzędzia.
3. Grecja. Wpływ morza i gór. Drobne państwa. Wierzenia greckie. Życie w Atenach i Sparcie. Leonidas pod Termopilami.
4. Rzym i Rzymianie. Cnota obywatelska w przykładach. Juljusz Cezar. Podboje. Rzym panem świata.
5. Niewolnictwo. Zepsucie obyczajów. Chrześcijanie. Prześladowanie chrześcijan.
6. Germanie. Najazd barbarzyńców. Upadek Rzymu.
7. Słowianie i Niemcy; Polska zatrzymuje parcie Niemców na wschód. Chrzest Polski i jego polityczne znaczenie. Koronacja Bolesława Chrobrego. Walki Polski o niezawisłość za Bolesława Śmiałego i Krzywoustego.
8. Stan rycerski, wieś i miasto w Europie zachodniej i w Polsce za Piastów.
9. Kościół. Znaczenie klasztorów. Benedyktyni. Cywilizacyjne znaczenie chrześcijaństwa w Polsce.
10. Wyprawy krzyżowe. Zakony rycerskie. Zakon krzyżaków. Sprowadzenie krzyżaków do Polski.

11. Polska w podziałach. Napady Tatarów. Kolonizacja niemiecka i jej skutki.
12. Łokietek (zjednoczenie Polski). Kazimierz Wielki. Układy z sąsiadami (Śląsk, Ruś Czerwona). Wyższa szkoła. Droga handlowa od morza Czarnego do Bałtyku. Bogactwa Polski.
13. Polska i Litwa. Podboje Rusi przez Litwinów. Walki z krzyżakami. Pierwsze zbliżenie Litwy do Polski za Łokietka pod wpływem wspólnego niebezpieczeństwa. Jadwiga i Jagiełło. Grunwald. Unja horodelska.
14. Kazimierz Jagielończyk. Poddanie się Pomorza. Wojna z krzyżakami, pokój w Toruniu. Jagiellonowie na tronie czeskim i węgierskim.
15. Odkrycia geograficzne. Zmiana dróg handlowych.
16. Odrodzenie. Reformacja. Luter. Wojny religijne.
17. Jagiellonowie w. XV-go. Prawa obywatelskie szlachty w Polsce; nietykalność osobista i majątkowa. Tolerancja w Polsce. Sekularyzacja Prus. Hołd Pruski. Jagiellońska zasada: „wolni z wolnymi, równi z równymi" i jej wcielenie w unji lubelskiej. Sejmiki i sejmy.
18. Złoty wiek Polski: szkoły, akademja, uczeni (Długosz, Kopernik), książki polskie, budownictwo.
19. Batory i Iwan Groźny. Nowy wróg Polski — Moskwa. Różnica między Polską i Moskwą (despotyzm w Moskwie, wolność szlachty w Polsce, niewola chłopów w Moskwie, poddaństwo w Polsce). Przyczyna wojen Polski z Moskwą.
20. Polska za Wazów. Wojny z Moskwą, Szwecją, Turcją i Kozakami.
21. Jan Sobieski.
22. Polska za Sasów.

ODDZIAŁ VI.

(2 godziny tygodniowo).

1. Najbliżsi sąsiedzi Polski: Prusy, Austrja, Rosja. Pierwsze porozumienie się państw zaborczych przeciw Polsce.
2. Elekcja Stanisława Augusta. Porwanie posłów. Konfederacja barska, jako pierwsze powstanie przeciw Rosji. Pierwszy rozbiór Polski.
3. Odrodzenie narodu w epoce rozbiorowej. Korpus Kadetów i Katechizm rycerski. Komisja Edukacyjna.
4. Wojna Ameryki z Anglją. Kościuszko w Ameryce.
5. Francja przed rewolucją. Rewolucja francuska. Deklaracja praw człowieka. Hasła rewolucji: wolność, równość i braterstwo.
6. Sejm czteroletni Staszic i Kołłątaj, jako rzecznicy reform. Dekert i czarna procesja. Konstytucja 3-go maja i jej znaczenie.
7. Walka Rosji z reformą w Polsce. Targowica. Drugi rozbiór.

8. Powstanie Kościuszkowskie. Powołanie ludu do walki. Racławice. Kiliński. Uniwersał połaniecki. Trzeci rozbiór Polski.

9. Wojny Francji. Napoleon. Henryk Dąbrowski i legjony polskie.

10. Pogrom Prus. Powstanie w Wielkopolsce. Traktat w Tylży. Księstwo Warszawskie. (Zniesienie poddaństwa. Szkoły ludowe. Wilno. Krzemieniec).

11. Samosierra. Raszyn. Wyprawa na Moskwę. Upadek Napoleona.

12. Kongres wiedeński. Nowy rozbiór ziem polskich. Utworzenie Królestwa Polskiego, złączonego z Rosją. Rzeczpospolita Krakowska. Święte przymierze.

13. Konstytucja Królestwa. Wzrost miast. Przemysł i handel w Królestwie (Lubecki, Staszic). Wielki książę Konstanty. Gwałcenie konstytucji.

14. Uniwersytet w Wilnie. „Oda do młodości" i zasady filaretów. Walerjan Łukasiński i Towarzystwo Patrjotyczne. Spisek podchorążych. Noc 29 listopada.

15. Detronizacja Mikołaja. Epizody z powstania listopadowego. Upadek Warszawy.

16. Pielgrzymstwo polskie we Francji i innych krajach. Próby nowych powstań. „Wiosna ludów" w Polsce i Europie. Zjednoczenie Włoch.

17. Sprawa włościańska przed powstaniem. Manifestacje religijno-partjotyczne. Biali i czerwoni. Wielopolski. Dekret Rządu Narodowego. Wybuch powstania.

18. Partyzancki charakter powstania. Bohaterowie walk powstańczych (Langiewicz, Sierakowski, Traugutt, ks. Brzóska).

19. Ukaz włościański po upadku powstania. Prześladowanie Polaków w zaborze rosyjskim. (Prześladowanie unji. Szkoły. Dążenie do zrusyfikowania Litwy i Białej Rusi). Sybir.

20. Wzrost potęgi Prus. Wojna francusko-pruska.

21. Prześladowanie Polaków w zaborze pruskim. Komisja Kolonizacyjna. Rugi. Przymusowe wywłaszczenie. Września. Prace organizacyjne Polaków. (Marcinkowski, ks. Wawrzyniak).

22. Życie Polaków w Galicji. Zależność gospodarcza.

23. Wojna rosyjsko-japońska. Konstytucja w Rosji. Wzmożenie się ruchu narodowego w Polsce. Szkolnictwo polskie. Chełmszczyzna.

24. Wielka wojna. Udział Polaków. Legjony Polskie i inne formacje wojskowe. Traktat wersalski. Uzyskanie niepodległości Polski. Zjednoczenie ziem polskich. Pierwszy naczelnik Państwa i wódz armji, marszałek Józef Piłsudski. Wojna w r. 1920.

GEOGRAFJA
Z NAUKĄ O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ.

CEL NAUKI.

1. Poznanie kraju ojczystego łącznie z najważniejszemi wiadomościami z geografji Europy i innych części świata, oraz zdobycie podstawowych wiadomości z geografji ogólnej.

2. Rozbudzenie w dziecku miłości do ziemi rodzinnej i rodaków, oraz uczuć humanitarnych i poczucia obowiązków obywatelskich.

3. Kształcenie zdolności obserwacji, rozumowania i dokładności przez gromadzenie, zestawianie i wiązanie szczegółów.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁ II.

Wiadomości i ćwiczenia wstępne w zakresie nauki języka polskiego i rachunków z geometrją.

a) *Zaznajomienie się z kalendarzem.* Jedno z dzieci przygotowuje codziennie kartę papieru z datą dnia, narysowaną i przyozdobioną dowolnie. Kartę tę wiesza się na widocznem miejscu. Nauczyciel zwraca uwagę dzieci na datę oraz stara się skojarzyć ją ze znanemi dzieciom przysłowiami ludowemi i kalendarzem kościelnym.

b) *Zapoznanie się z zegarem* zapomocą ciągłych i licznych ćwiczeń; łatwe obliczenia, dotyczące czasu.

c) W końcu każdego miesiąca:

Nazwa miesiąca i jej znaczenie (np. wrzesień nazywa się tak dlatego, że kwitną wtedy wrzosy). Ilość dni w miesiącu. Ogólne cechy miesiąca.

Jakie święta przypadają w danym miesiącu? (8 września było święto Matki Boskiej Siewnej, na wsi mówią: „Przed Boga Rodzicą siej żyto przed pszenicą, a po Boga Rodzicy chwytać się pszenicy". Dzieci objaśniają znaczenie tego przysłowia lub innych, używanych w tej okolicy).

Jakie prace gospodarskie przypadają w tym miesiącu? (np. we wrześniu rolnicy orzą ziemię, sieją oziminy, zbierają okopowiny).

c) Przy końcu roku:

Nazwy miesięcy, spędzonych w szkole, i miesięcy letnich (ilość dni w miesiącach).

Pory roku, spędzone w szkole. Czem się one różnią pomiędzy sobą? Lato, które nadchodzi.

ODDZIAŁ III.

(2 godziny tygodniowo).

Cel nauki — umiejętność orjentowania się w kierunkach i odległościach, zaznajomienie się z najbliższą okolicą, jako z pewną jednostką geograficzną, i zdobycie najpierwszych zasadniczych wiadomości geograficznych.

1. *Zajęcia praktyczne:*

a) *Ćwiczenia w mierzeniu:* Przygotowanie miarek centymetrowych. Wymierzanie krokami, metrami i ocenianie na oko różnych odległości w klasie i na otwartej przestrzeni.

b) *Ćwiczenia w oznaczaniu stron świata i położenia względem nich różnych przedmiotów* na otwartej przestrzeni i w klasie.

c) *Obserwowanie i notowanie stanu pogody.*

W klasie wisi duży arkusz papieru, podzielony na kratki, na których nauczyciel wypisał daty miesiąca. Jedno z dzieci zaznacza pogodę danego dnia w sposób, umówiony zgóry, zapomocą barw lub rysunków.

d) *Obserwowanie i notowanie kierunku wiatru.* Na dachu szkoły umieszcza się chorągiewkę, sporządzoną przez dzieci, oraz krzyżyk drewniany, którego ramiona są zwrócone w kierunku 4 stron świata. Dzieci podczas pauz obserwują ruchy chorągiewki i wynik spostrzeżeń notują pod odpowiedną datą w osobnej tablicy.

e) *Obserwowanie wschodu i zachodu słońca.* Kilka razy na jesieni, w zimie i na wiosnę nauczyciel obserwuje z dziećmi po skończonych lekcjach zachód słońca na miejscu otwartem; dzieci powinny zauważyć, gdzie słońce zachodzi, i zapomocą drzew lub innych przedmiotów utrwalić sobie w pamięci kierunek zachodu wiosennego, zimowego i jesiennego. Polecamy dzieciom obserwowanie w podobny sposób wschodu.

f) *Obserwowanie wysokości słońca nad naszym horyzontem.* Kilka razy na jesieni, w zimie i na wiosnę nauczyciel przeprowadza z dziećmi obserwacje wysokości stanowiska słońca w stosunku do jakichś przedmiotów: drzew, domów, wzgórz. Należy obserwować wysokość słońca w południe. Przy tej obserwacji należy stwierdzić stały kierunek cienia w południe i wyznaczyć linję południkową oraz stwierdzić różną długość cienia w różnych porach roku w południe.

2. *Wycieczki (jednogodzinne).*

a) *Powierzchnia ziemi.* Zaznajamiamy dzieci z częściami wzgórza: szczyt, zbocza, podnóże, zbocza łagodne, strome. Dolina. Powierzchnia ziemi równa, falista, pagórkowata, zależnie od tego, jakiego materjału dostarcza nam krajobraz.

b) *Staw* (ewentualnie jezioro). Zaznajamiamy dzieci z linją brzegów, z tem, co to jest półwysep, wyspa, brzeg wysoki i niski; inne szczegóły zależnie od tego, czego nam dostarczy oglądany staw.

c) *Rzeczka lub strumyk.* Stwierdzenie kierunku biegu wody, brzeg prawy i lewy, brzeg wysoki i niski, szybkość prądu. Źródło, ujście. Dopływy. Wzmacnianie brzegów przez roślinność nadbrzeżną, uwarstwienie (inne szczegóły, zależnie od warunków, np. mielizny, piaski nadbrzeżne, spławność, siła prądu wody — o ile jest młyn; unoszenie materjału przez wodę, podmywanie brzegów i pogłębianie koryta).

d) *Widnokrąg.* Wybieramy jako cel wycieczki miejsce odsłonięte, dzień słoneczny, czas pomiędzy godziną 1 a 2 po południu. Linja widnokręgu, sklepienie nieba (ruch słońca na sklepieniu niebieskiem). Wschód i zachód. Powiększanie i przesuwanie się widnokręgu. Cień, przesuwanie się cienia. (Po przyjściu na obrane stanowisko wbijamy laskę pionowo i układamy kamienie na cieniu, rzuconym przez laskę. Po pewnym czasie powracamy do laski, by zauważyć przesunięcie się cienia i zmianę jego długości; kierunek cienia w południe, strona północna, południowa).

Po każdej wycieczce rysunek-szkic odbytej drogi. Jeżeli to możliwe, to trzeba robić rysunki podczas samej wycieczki, np. rysunek wzgórza.

e) *Wycieczka dla poznania sąsiedniego miasta, względnie wsi.*

3. *Materjał nauczania.*

Przypomnienie, sprawdzenie i ugruntowanie pojęć; na prawo, na lewo, wgórę, wdół.

Długość, szerokość, wysokość (odpowiednie ćwiczenia — wyżej).

Strony świata na otwartej przestrzeni. Oznaczenie stron świata przy pomocy cienia, busoli, gwiazd. Wyodrębnienie gwiazdozbiorów Wielkiej i Małej Niedźwiedzicy i gwiazdy Polarnej. Położenie przedmiotów, widzianych z miejsca obserwacji, w stosunku do stron świata.

Strony świata w klasie. Położenie rozmaitych przedmiotów, znajdujących się w klasie, względem stron świata.

Domostwa. Położenie domów w stosunku do głównej drogi i między sobą. Typy domów. Materjał budowlany. Związek między budową domów a materjałem budowlanym, znajdującym się w okolicy. Urządzenie poszczególnych domostw.

Zajęcia mieszkańców naszej wsi lub miasta. Wytwory poszczególnych warsztatów pracy. Pochodzenie surowców i zużytkowanie produktów gotowych.

Handel. Sklepy. Jarmarki.

Drogi wymiany produktów. Drogi naszej wsi lub miasta. Typy dróg. Drogi polne, gościńce, drogi bite, drogi wodne, koleje żelazne. Szkic drogi.

Ważniejsze budynki i instytucje naszej wsi lub miasta. Szkoła. Dom ludowy. Kółko rolnicze. Kółko młodzieży. Straż ogniowa. Sklep współdzielczy i t. p. Zadania tych instytucyj. Poczta, urządzenia pocztowe. Organizacja poczty. Listy, kartki, marki, telegraf, telefon. Szpital: urządzenie, cele i zadania. Służba szpitalna: siostry miłosierdzia, pielęgniarki. Kościół. Parafja.

Gmina wiejska lub miejska, magistrat. Rady gminne lub miejskie. Urząd gminny lub ratusz. Podatki i ich użytkowanie.

Widnokrąg. Linja widnokręgu. Przesuwanie się widnokręgu ze zmianą miejsca obserwatora. Powiększenie się widnokręgu ze zwiększeniem wysokości punktu obserwacyjnego.

Ukształtowanie pionowe. Wzniesienie ziemi. Wzgórze lub góra. Zbocze. Szczyt. Podstawa. Podnóże. Zbocze łagodne, strome. Szereg wzgórz. Dolina. Równina.

Ukształtowanie poziome i wody. Wody stojące. Brzeg. Linja brzegowa. Zatoka. Półwysep. Wyspa. Cieśnina. Wody płynące. Istnienie prądu. Szybkość prądu. Brzeg prawy i lewy. Znaczenie wyrazów „wgórę", „wdół" rzeki. Koryto rzeki. Brzeg wysoki i niski. Niszcząca działalność wody przy brzegu wysokim i osadzająca przy brzegu niskim. Zakola. Źródło. Ujście. Dopływy.

Działalność wody płynącej. Niszczenie brzegów, pogłębianie koryta. Unoszenie i osadzanie materjału. Mielizny.

Zużycie siły spadku wody. Młyn. Tartak. Spławność, żeglowność.

Woda do picia. Gospodarcze zużycie wody. Pojenie inwentarza.

Kąpiele i ich znaczenie.

Zbiorowiska roślinne, występujące w naszej okolicy. Las. Łąka. Pastwiska. Ziemie orne. Nieużytki.

Okolica dalsza. Miejscowości dalsze, znane dzieciom. Ich nazwy. Kierunek i odległość. Najbliższe miasto lub wieś.

Typ miasta lub wsi. Różnice w skupieniu domów, ich wyglądzie, materjale budowlanym. Zajęcia ludności. Liczba ludności. Porównanie liczby ludności naszej wsi i omawianego miasta, względnie naszego miasta i sąsiedniej wsi.

ODDZIAŁ IV.

(2 godziny tygodniowo).

Cel nauki — wzbogacenie zasobu pojęć i wiadomości z geografji ogólnej, z uwzględnieniem również tych zjawisk, z którymi nie można było się zaznajomić na terenie najbliższej okolicy; zapoznanie się z geografją Polski w bardzo przystępnym zarysie, zdobycie umiejętności posługiwania się mapą Polski.

1. *Zajęcia praktyczne.*

Rysowanie ze stosowaniem podziałki: planów małych przedmiotów (kajetów, książek, pudełek od zapałek i t. p.), planu klasy, planu podwórza szkolnego.

Szkicowanie drogi, odbytej na wycieczce.

Ćwiczenia w czytaniu planu szkoły, planu wsi lub miasta; map: powiatu, województwa, Polski.

Ćwiczenia na piaskownicy.

W dalszym ciągu notowanie pogody (zachmurzenia, opadów) i kierunku wiatru.

Notowanie i wykresy temperatury.

2. *Wycieczki.*

Wycieczki w tym oddziale mają na celu dalsze poznawanie najbliższej okolicy, pogłębienie pojęć geograficznych, zdobytych w roku poprzednim, oraz zdobycie lub przygotowanie nowych.

3. *Materjał nauczania.*

Pojęcie *podziałki,* plany małych przedmiotów, plan klasy, plan szkoły, plan podwórza, szkic drogi, plan wsi lub miasta.

Mapa powiatu, województwa.

Mapa Polski.

Przy czytaniu map muszą być uwzględnione:

Podziałka. Strony świata na mapie. Południki i równoleżniki jako wskaźniki kierunku. Wysokość względna i bezwzględna. Wyżyny i niziny. Znakowanie kartograficzne.

Nasze góry. Karpaty i Tatry. Krajobraz górski. Warunki życia roślin, zwierząt i ludzi. Strefy roślinne. Górale. Obfitość wód stojących i płynących.

Wisła. Źródło. Koryto Wisły, jego kierunek i charakter brzegów. Nazwy ziem, leżących nad samą Wisłą: Śląsk, Małopolska, Mazowsze, Kujawy, Pomorze. Ujście Wisły. Charakterystyka ujścia deltowego. Morze Bałtyckie. Charakterystyka morza wogóle. Wybrzeża Bałtyku — zatoki: Gdańska i Fryska. Mierzeje. Przeszkody, spotykane w tej podróży: mielizny, płytka woda. Regulacja Wisły.

Powtórna podróż Wisłą od źródeł aż do ujścia ze szczegółowszem zaznajomieniem się z ziemiami. Wisła górska — nieżeglowna i niespławna. Przemsza: węgiel kamienny, cynk, ołów,

żelazo. Polskie zagłębie węglowe. Pasmo Krakowsko-Częstochowskie. Wapno. Dunajec. Raba. Wieliczka i Bochnia: sól kamienna. Wisłoka. San. Ropa naftowa. Ogólny rzut oka na Podkarpacie. Ziemie: Proszowska, Sandomierska, Lubelska — zboże. Kamienna: Łysogóry. Marmury, miedź, żelazo. Pilica. Bug — zboże z Wołynia i Podola. Kujawy — zboże. Sól warzelniana: Ciechocinek, Inowrocław. Żuławy — zboże i bydło. Drzewo: lasy karpackie, świętokrzyskie. Narew. Puszcza Białowieska, Kurpiowska, Jansborska — Mazowsze Pruskie. Puszcza Kampinowska — Mazowsze. Bory Tucholskie.

W podobny sposób *podróż innemi rzekami* po ziemiach polskich.

Pojęcia ogólne: dorzecze, dział wodny, zlewisko.

Uogólnienie. Co nasz kraj wytwarza i co się z tem dzieje. Najważniejsze krainy rolnicze i przemysłowe Polski. Wielkie ogniska przemysłowe. Wymiana produktów pomiędzy poszczególnemi częściami kraju. Drogi komunikacyjne wodne i lądowe.

Poświęcić należy więcej czasu stolicy Polski — Warszawie oraz morzu Bałtyckiemu, Gdyni i Gdańskowi. Z innych miast należy omówić stolicę swego powiatu i województwa, a nadto Kraków, Lwów, Lublin, Poznań, Wilno, Łódź, Katowice.

Mieszkańcy Polski. Liczba mieszkańców państwa. Liczba Polaków. Typy ludowe i stroje, oraz zwyczaje i obyczaje w rozmaitych częściach naszego kraju. Zajęcia człowieka w rozmaitych częściach naszego kraju.

Ustrój polityczny. Podział administracyjny.

Sąsiedzi Polski. — Jak się nazywają i gdzie mieszkają.

ODDZIAŁ V.

(2 godziny tygodniowo).

Cel nauki — zaznajomienie się z ziemią jako całością i jej stanowiskiem w układzie słonecznym i ze zjawiskami, wypływającemi z tego stanowiska; utrwalanie i dalsze rozwijanie znajomości mapy.

1. *Zajęcia praktyczne.*

Ciągłe ćwiczenia, mające na celu utrwalenie i pogłębienie umiejętności posługiwania się mapą. Ćwiczenia na globusie. W dalszym ciągu obserwacje meteorologiczne, w szczególności notowanie pogody.

2. *Wycieczki.*

Wycieczki służą w dalszym ciągu geografji najbliższej okolicy oraz mają na celu wzbogacenie i utrwalenie zasobu pojęć geograficznych, z uwzględnieniem stosunkowo trudniejszych spostrzeżeń i rozważań.

3. *Czytanie barwnych opisów geograficznych.*

4. *Materjał nauczania.*

Kulistość ziemi. Globus. *Siatka geograficzna na globusie.* Bieguny. Południki. Równoleżniki. Równik. Odszukiwanie położenia geograficznego.

Podróż po globusie w kierunku południowym. Punkt wyjścia dla podróży — Polska. Przypomnienie cech charakterystycznych klimatu, świata roślinnego i zwierzęcego, oraz bytu człowieka w Polsce.

Charakterystyka typowych krajobrazów, spotkanych w czasie podróży.

Krajobraz podbiegunowy (klimat, rośliny, zwierzęta, człowiek; umiejscowienie na globusie krajobrazów podbiegunowych). *Krajobrazy podzwrotnikowe.* (Pustynia. Wskazać najważniejsze pustynie). Lasy dziewicze (np. Amazonki, Kongo, Indo-Chińskie). *Krajobraz stepowy. Krajobrazy górskie.* (Góry wulkaniczne. Wnętrze ziemi. Trzęsienie ziemi. Największe łańcuchy górskie na kuli ziemskiej).

Ruchy ziemi. Ruch wirowy. Dzień i noc. Stopniowe ukazywanie się słońca. Różnica czasu.

Ruch postępowy. Cztery główne stanowiska (pozycje) ziemi i ich daty. Pory roku. Przeciwstawność pór roku na półkuli północnej i południowej.

Strefy klimatyczne.

Zwrotniki. *Strefa międzyzwrotnikowa.* (Lądy i oceany, leżące w strefie międzyzwrotnikowej). *Strefa podbiegunowa.* (Koło biegunowe. Lądy i oceany, leżące w strefie podbiegunowej). *Strefa przejściowa.* (Lądy i morza, leżące w tej strefie).

Stosunek ziemi do słońca. Ogólny zarys układu słonecznego. Mikołaj Kopernik.

Atmosfera. Wysokość atmosfery. Gęstość atmosfery. Ogrzewanie atmosfery. Strefy klimatyczne i roślinne w górach. Wieczne śniegi. Lodowce. Wiatr. Opady atmosferyczne. Klimat lądowy. Klimat morski.

Człowiek — rasy — ich rozmieszczenie.

ODDZIAŁ VI.

(2 godziny tygodniowo).

Cel nauki — pogłębienie znajomości mapy i zaznajomienie z częściami świata.

1. *Zajęcia praktyczne.* Dalsze ćwiczenia w czytaniu map. Rysunek szkicowych mapek.

2. *Wycieczki* — jak w oddziale V.

3. *Czytanie* opisów geograficznych.

4. *Materjał nauczania.*

Przypomnienie na globusie położenia wszystkich części świata.

Antarktyda. — Historja odkryć. Męstwo i bohaterstwo podróżników. Udział Polaków w odkryciach i podróżach geograficznych. H. Arctowski i A. B. Dobrowolski. Obecny stan znajomości kraju.

Australja. — Przypomnienie na podstawie mapy: położenie, ukształtowanie, klimat, sieć wodna. Osobliwości świata roślinnego i zwierzęcego. Tuziemcy. Obecne stosunki społeczne i polityczne.

Afryka. — Przypomnienie na podstawie mapy: położenie, ukształtowanie, klimat, sieć wodna. Świat roślinny i zwierzęcy. Typy mieszkańców i ich zajęcia. Egipt. Nil.

Ameryka — podział na Północną, Środkową i Południową.

Ameryka Północna. — Przypomnienie na podstawie mapy: położenie, ukształtowanie, klimat, wody. Świat roślinny i zwierzęcy. Człowiek. Stany Zjednoczone. Kanada. Cechy charakterystyczne współczesnego społeczeństwa amerykańskiego. Emigracja polska.

Ameryka Środkowa. — Podróż Kolumba. Kanał Panamski.

Ameryka Południowa. — Przypomnienie na podstawie mapy: położenie, ukształtowanie, klimat, wody. Świat roślinny i zwierzęcy. Człowiek, Brazylja — Parana.

Azja. — Przypomnienie na podstawie mapy: położenie, ukształtowanie, klimat, wody. Świat roślinny i zwierzęcy. Człowiek. Syberja. Japonja. Chiny. Indje. Palestyna. Kanał Sueski.

Europa. — Położenie bezwzględne i względne. Odległość od innych części świata. Otaczające oceany i morza. Linja brzegowa. Półwyspy i wyspy. Znaczenie rozwiniętej linji brzegowej. Ukształtowanie pionowe. Góry, Niziny.

Warunki klimatyczne: położenie geograficzne; Prąd zatokowy (wogóle o prądach morskich). Klimat morski. Klimat polski. Klimat lądowy. Klimat śródziemnomorski. Sieć wodna. Rośliny i zwierzęta. Człowiek. Podział na grupy etniczno-językowe. Wysokość kultury europejskiej. Przegląd poszczególnych państw europejskich z naszkicowaniem geograficznych warunków pracy ludzkiej i charakteru gospodarczego. Dokładniej omówić należy Wielką Brytanję, Francję, Włochy i państwa sąsiadujące z Polską.

ODDZIAŁ VII.

(2 godziny tygodniowo).

Materjał nauczania: Nauka o Polsce współczesnej.

I. Położenie Polski bezwzględne i względne — w stosunku do innych państw. Granice Polski. Obszar Polski w porównaniu z innemi państwami Europy. Ukształtowanie powierzchni i podział na krainy fizyczne. Klimat. Rzeki, jeziora, kanały. Bogactwa mineralne. Główne rodzaje gleb. Świat roślinny i zwierzęcy. Mieszkańcy. Gęstość zaludnienia. Podział administracyjny kraju.

II. Wytwórczość, komunikacja i handel w Polsce.

A. Rolnictwo, sadownictwo, ogrodnictwo. Leśnictwo. Górnictwo.

B. Przemysł domowy. Rzemiosła. Przykłady z najbliższej okolicy.

C. Przemysł fabryczny. Najważniejsze środowiska przemysłu fabrycznego w Polsce.

D. Komunikacja. Drogi najbliższej okolicy i ich związek z innemi. Komunikacja lądowa i rzeczna. Komunikucja morska. Najważniejsze linje kolejowe.

E. Handel. Główne środowiska handlu u nas.

F. Emigracja. Polacy poza granicami Polski i ważniejsze skupienia polskie na obczyźnie.

Uwaga. Przy zapoznawaniu się z wytwórczością nie należy bynajmniej zmierzać do wyczerpania wszystkich jej możliwych rodzajów, ale poprzestać: a) na opracowaniu zjawisk najwybitniejszych i mających największe znaczenie w ogólnej gospodarce kraju, z uwzględnieniem porównań z innemi krajami cywilizowanemi; b) na bliższem omówieniu i zbadaniu tych gatunków wytwórczości, które odgrywają wydatniejszą rolę w najbliższej okolicy, z zastanowieniem się również nad mniejszem lub większem ich znaczeniem w ogólnym dorobku. Przy rozważaniu zarówno wytwórczości, jak komunikacji i wymiany produktów, należy wiązać należycie znaczenie ważniejszych punktów i środowisk z ich położeniem geograficznem, dbać o rozumienie i stosowanie map, wykresów, rozkładów, a ograniczyć jak najbardziej materjał pamięciowy.

III. Gmina wiejska: Zebranie gminne, jego skład, obrady, uchwały, obowiązek ich wykonania. Rada gminna, wójt (gromada, sołtys).

Gmina miejska i jej obowiązki. Rada miejska, władze miejskie [1]).

Udział ogółu w życiu gminy. Wpływ pracy i inicjatywy jednostek.

Powiat. Sejmik. Zakres spraw, należących do samorządu powiatowego. Wydział powiatowy. Administracja państwowa w powiecie.

Województwo. Administracja województwa. Rada wojewódzka.

Państwo Polskie — rzeczpospolita (sprawa wspólna). Bezpieczeństwo granic. Obowiązek służby wojskowej w Polsce.

---

[1]) W gminie wiejskiej omowić należy szczegółowiej tylko gminę wiejską, w gminie miejskiej — tylko miejską.

Jedność wewnętrzna państwa. Konstytucja, sejm. Ordynacja wyborcza. Znaczenie i zakres pracy sejmu. Prawo; jak powstają ustawy. Prezydent Rzeczypospolitej. Rząd. Rada ministrów. Współdziałanie obywateli z administracją państwową. Sądy. Troska państwa o wychowanie. Szkoły powszechne, średnie ogólnokształcące, zawodowe, wyższe.

Opieka państwowa nad dobrobytem i zdrowiem obywateli. Ochrona pracy; ubezpieczenia, kasy chorych, emerytury.

Skarb państwa. Urzędy skarbowe, podatki, pożyczki.

Bezpieczeństwo publiczne.

Kto jest obywatelem Rzeczypospolitej. Polacy i obywatele innej narodowości. Ich liczba i wyznanie. Ilu Polaków mieszka w innych państwach. Wzmianka o opiece państwa nad obywatelami polskimi poza granicami państwa.

Zestawienie wolności obywatelskich. Obowiązki obywatela i odpowiedzialność obywatela za Rzeczpospolitą. Przykłady z życia wielkich obywateli.

Ważniejsze zrzeszenia społeczne, działające na najbliższym obszarze.

NAUKA O PRZYRODZIE.

CEL NAUKI.

1. Zaznajomienie z najważniejszemi zjawiskami i prawami przyrody żywej i martwej, oraz ich zastosowaniami praktycznemi.

2. Zaprawianie do bystrej i ścisłej obserwacji i wyrobienie zdolności logicznego myślenia.

3. Wyrobienie inicjatywy i samodzielności w pracy, zręczności i praktyczności.

ODDZIAŁ I, II.

Pogadanki z zakresu przyrody przy nauce języka polskiego, ze szczególnem uwzględnieniem zwierząt domowych.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY DLA ODDZIAŁÓW III, IV i V.

ODDZIAŁ III.

(2 godziny tygodniowo).

1. Orka. Dlaczego trzeba ziemię orać i bronować? (Spulchnioną ziemię łatwiej przebija kiełkująca roślina). Przesiąkanie wody deszczowej wdół i gruntowej z głębi wgórę. (Doświadczenie).

2. Kto pomaga rolnikowi w spulchnieniu gleby? (Dżdżownica). Opis zewnętrznej budowy dżdżownicy. Jak się porusza, gdzie żyje? Czem się żywi? Trzymanie okazów w słoju z ziemią, oglądanie chodników i grudek wyrzucanej ziemi. Dlaczego jest użyteczna? (Urodzajność ziemi, którą z siebie wyrzuca, spulchnianie ziemi).

3. Kto jeszcze spulchnia ziemię? (Pędraki). Badania na okazach żywych (kształt ciała, szczęki, nogi). Porównanie z dżdżownicą. Dlaczego pędraki są bardzo szkodliwe, chociaż spuchniają ziemię? Czy bywa ich dużo i na jakich gruntach?

4. Dlaczego wrony i gawrony towarzyszą rolnikowi? Pożytek tych ptaków. Podziemny tępiciel pędraków — kret. Opis budowy zewnętrznej kreta. Gdzie żyje? Polowanie na pędraki.

5. Gleba. Ziemie więcej i mniej urodzajne. Próchnica. Soki z ziemi. Czy korzenie piją czystą wodę? Wyczerpywanie się gleby. Ziemia jałowa. Dlaczego ziemię nawozimy?

6. Siew. Jakie zboże siejemy w jesieni, a jakie na wiosnę?

Jak nazywamy pierwsze, a jak drugie? Nadzieje rolnika. Dlaczego ziemię nazywamy matką-żywicielką?

7. Plony z sadu i ogrodu. Pożywność warzyw i owoców jako pokarmu człowieka. Choroby, szerzące się na jesieni: czerwonka i dur brzuszny.

8. Słotna jesień. Wilgoć w powietrzu, mgła. Czy bielizna dobrze schnie w czasie mgieł i szarugi jesiennej? Parowanie wody. Pranie w ciepłej i zimnej izbie. Nasycenie powietrza parą. Mgły poranne i wieczorne, wiosenne i jesienne. Szkodliwość wilgotnych mieszkań, konieczność ich suszenia i przewietrzania.

9. Czego matka używa do prania i szorowania? Utrzymanie ciała i ubrania w czystości. Konieczność mycia się mydłem; woda sama nie zmywa ze skóry tłuszczu, do którego brud się przylepia. Konieczność kąpieli i dla dzieci, i dla dorosłych.

10. Czyste utrzymanie głowy, ubrania, pościeli. Wesz, pchła i pluskwa. Owady te przenoszą choroby z ludzi chorych na zdrowych.

11. Czyste utrzymanie mieszkań, obór, stajni. Masowy pomór drobiu i trzody w brudnych, zarażonych chlewach i kurnikach. Bielenie ścian wapnem, które zabija pasorzyty i drobne, niewidzialne bez szkieł powiększających zarazki.

12. Ludzie często zarażają się, pijąc wodę ze studzien lub rzek, różnemi chorobami. Woda do picia. Czystość wody. Przesączanie (przez watę lub bibułę) wody brudnej. Gotowanie zabija zarazki chorób. Nie należy pić zimnej wody, gdy się jest zgrzanym.

13. O powietrzu. Gdzie się znajduje? Niezbędność powietrza dla życia roślin, zwierząt, ludzi. Gdzie jest powietrze lepsze: w mieście czy na wsi? Konieczność wietrzenia mieszkań.

14. Pierwszy mróz. Woda się ścina, lód. Kwiaty mrozu na szybach. Sople lodowe przy dachach. Pływanie lodu po wodzie. (Wystawić zakorkowaną butelkę, napełnioną wodą, na mróz, stwierdzić rozszerzanie się wody przy zamarzaniu).

15. Pierwszy śnieg. Oglądanie kryształów, wycinanki. Pływanie śniegu po wodzie. Śnieg na polach — ochrona od mrozu. Tropy zwierzyny na śniegu. Zaspy śnieżne, zadymka. Rola drzew przy drogach.

16. Czem palimy w piecu? Drewno: przyglądanie się przeciętym wpoprzek pniom. Jak poznać wiek pnia, słoje. Dziwne wyżłobienia pod korą: robota kornika. Wielka szkodliwość tego owadu. (Nie mówić jeszcze nic o przeobrażeniu owadu). Użyteczna praca dzięcioła.

17. Do palenia jest koniecznie potrzebne powietrze. Ruszt. Przeciąg w piecu. W zapchanym piecu węgiel czy drzewo nie chcą się palić. Doświadczenie: paląca się świeca gaśnie pod szklanką.

18. Badanie nasion grochu, fasoli i zbóż (poprzednio rozmoczonych). Obserwowanie kiełkujących nasion. Dokładne przyglądanie się korzonkom, łodyżkom. Zapisywanie obserwacyj w dzienniczku. Porównywanie różnych sposobów kiełkowania.

19. Powrót bociana, skowronka, jaskółki. Jak żyją te ptaki? Co robią na wiosnę? Śpiewy wiosenne, budowanie gniazd, troska o potomstwo. Kukułka.

20. Wycieczka do sadu w porze kwitnienia drzew owocowych. Oglądanie kwiatów, szukanie części składowych kwiatów: kielich, korona, pręciki, słupek.

21. Rozbiór kilku innych kwiatów o wyraźnych częściach składowych. (W tym celu dzieci przynoszą do klasy kwiaty, wskazane przez nauczyciela poprzedniego dnia. Każde z dzieci przeprowadza obserwacje na swym egzemplarzu).

22. Hodowla (kilkodniowa) chrabąszczy w słojach z liśćmi. Przyglądanie się, jak owad je, chodzi. Opis budowy (zewnętrznej) tego owadu. Podobieństwo do innych znanych dzieciom chrząszczy.

23. Powtórzenie wiadomości o pędraku. Przeobrażenie chrabąszcza. Szkodliwość pędraka i dorosłego owadu. Jak je tępią.

24. Hodowla liszek kapustnika w słoju na oknie. Przyglądanie się liszkom, opis. W miarę, jak hodowla postępuje: przeobrażenie kapustnika. Oglądanie motyla, opis. Szkodliwość kapustnika. (Pożądana wycieczka na pole kapusty, połączona z pogadanką na miejscu i z obraniem pewnej przestrzeni z liszek).

25. Ptaki, jako tępiciele owadów. Przypomnienie dzięcioła. Kukułka (kosmate gąsienice). Sikora. Pokrzewki. Jaskółka.

26. Pszczoła. Budowa zewnętrzna. Przeobrażenia. Sposób życia i praca.

ODDZIAŁ IV.

(2 godziny tygodniowo).

Jesień.

1. Na przykładzie jakiejkolwiek rośliny kwitnącej rozpatrywanie korzenia, łodygi, liści, kwiatu i jego części; dalsze jego koleje, rozwój owocu z zalążni, a nasienia z zalążka (na kilku przykładach: pomidora, ogórka, nasturcji i t. p.).

2. Korzeń, jego postaci i zadania (np. oset, pietruszka, marchew, burak, rzepa, żyto). Korzeń główny i boczne, odróżnianie korzenia zdrewniałego od gałązki, posiadającej pączki. Pokazanie włośników korzeniowych u roślin kiełkujących (na wilgotnym muślinie).

3. Postaci łodygi nadziemnej: zielna i zdrewniała, obła i kańciasta (jasnota), tęga stojąca i wiotka wijąca się (fasola), wydłużona i skrócona (kalarepa). Odróżnianie kalarepy od kulistego korzenia rzepy po liściach i bliznach po nich. Pączki na łodydze; rozbiór wielkiego pączka wierzchołkowego kapusty.

4. Podziemne części łodygi; korzeniak (kłącze) jasnoty, bulwa ziemniaka (różnica między nią a rzepą). Cebula na przykładzie cebuli jadalnej; jej budowa; liście i łodyga (piętka); podobieństwo do główki kapusty; gromadzenie się w nich zapasów na rok następny; używanie i przechowywanie ziemniaka, cebuli i kapusty przez człowieka.

5. Podział znanych roślin na zioła roczne (groch, mak, kąkol), dwuletnie (kapusta, marchew, burak), zioła trwałe czyli byliny (jasnota, lilja), drzewa i krzewy (z łodygą zdrewniałą).

6. Len i konopie; ich łodygi, włókno; obrabianie łodyg, październik (nazwa miesiąca); siemię lniane i konopne, olej.

7. Bawełna i jej pochodzenie, porównanie z wełną.

8. Jedwab, oprzędy jedwabnika, motyl, porównanie z kapustnikiem.

Zima.

9. Gleba: części palne i niepalne. Piasek, glina. Garncarstwo i strycharstwo.

10. Wapień. Zachowanie się pod wpływem kwasu. Gaszenie surowego wapna. Dom murowany. Pogadanka higjeniczna o tem, jaki winien być dom.

11. Granit i jego części składowe. Granit na polu. Granit w mieście (bruk, pomniki i t. d.). Kwarc. Piaskowiec.

12. Woda. Woda, jako rozpuszczalnik. Sączenie. Wody w naturze: źródła słone. Filtry. Studnia. Pogadanka higjeniczna o zastosowaniu wody do mycia i prania.

13. Ogrzewanie się wody. Wrzenie. Destylacja. Para i jej wędrówka w powietrzu.

14. Lód i śnieg, ich własności. Lód i śnieg w naturze.

15. Węgiel kamienny. Zwęglanie drzewa. Powstanie węgla. Własności węgla. Kopalnia. Torf. Porównanie z węglem.

16. Żelazo. Różne gatunki żelaza. Rozszerzalność żelaza pod wpływem ogrzania.

17. Powietrze; jego obecność w naczyniach, ciałach stałych i wodzie. Rozszerzalność i ściśliwość powietrza pod wpływem ogrzewania i oziębiania. Balony.

18. Niezbędność powietrza do palenia i oddychania. Ruchy powietrza. Wiatr. Wietrzenie. Kurz i pył w powietrzu. Pogadanka higjeniczna o wietrzeniu i odkurzaniu mieszkań.

Wiosna.

19. Pędzenie gałązek drzew owocowych w wodzie; nabrzmiewanie pączków. Pączki kwiatowe i liściowe. Szczepienie drzew, zakładanie sadów.

20. Rośliny wiosenne, wcześnie zakwitające: przebiśnieg, przylaszczka, sasanka, złoć, zawilec. Ich kwiaty. Części podziemne.

21. Kilka pospolitych roślin polnych i łąkowych, np. pierwiosnek, rzeżucha, jaskier, tasznik, jaskółcze ziele.

22. Nasze ryby. Opis budowy ciała (zewnętrznej) na okazach karpia i szczupaka (lina i okonia lub karasia i sandacza). Gospodarcze znaczenie ryb dla ludzi.

23. Płazy (np. żaba, ropucha, kumka, traszka, salamandra.

24. Gady (zaskroniec, żmija, jaszczurka i gdzie można, żółw).

25. Zaznajomienie się z pospolitemi owadami, np. mrówką, (porównanie z pszczołą), muchą, grabarzem, pasikonikiem, jakimś motylem.

26. Pająk domowy i krzyżak.

27. Uzupełnianie i odnawianie zbiorów szkolnych.

ODDZIAŁ V.

(2 godziny tygodniowo).

Jesień.

1. Pora zbiorów. Zboża, ich łodygi, kłosy i ziarna, plewy, czyszczenie zboża.

2. Dojrzewanie owoców. Owoce mięsiste: jabłko, gruszka, ich odmiany hodowane. Śliwka. Gąsienice zwojkówek w czerwiowych owocach. Znaczenie mięsa owocowego dla rośliny, rozsiewanie. Przechowywanie owoców przez człowieka, przeróbki. Dynia, ogórek, pomidor.

3. Owoce mięsiste naszych drzew i krzewów leśnych, np. tarniny, trzmieliny, kaliny, jarzębiny, bzu lekarskiego, dzikiej róży, w zależności od miejscowych warunków. Rozsiewanie tych owoców przez ptaki.

4. Owoce suche naszych drzew: klonu, jesionu, grabu, lipy. Inne owoce suche (strąk fasoli, makówka, orzech). Ich rozsiewanie.

5. Nasze pospolite drzewa liściaste, leśne i parkowe (np. wierzba, topola, brzoza, olcha, buk, grab, wiąz, lipa, leszczyna, dąb, klon, kasztanowiec, jesion, akacja). Odróżnianie drzew po kształcie i ułożeniu liści.

6. Drzewa iglaste, np. sosna, jodła, świerk, modrzew, jałowiec, cis; kształt, ułożenie i trwałość szpilek; odróżnianie ulistnionych gałązek, umieszczenie pączków bocznych, rozgałęzienie.

7. Przygotowanie się roślin do zimy; zmiana barwy i opadanie liści.

8. Ptaki wędrowne (wilgi, przepiórki, kaczki, gęsi, gil, jemiołuszka). Odlot ptaków.

Zima.

9. Ptaki osiadłe (wrona, wróbel, szczygieł, sikory, dzięcioł, kuropatwa, jastrząb, sowa). Pożywienie ptaków zimą. Głód ptaków, podawanie im żywności.

10. Ssaki leśne, np. sarna, łoś, żubr (ich porównanie ze ssakami domowemi), wilk, lis, niedźwiedź. Zając, wiewiórka, jeż, nietoperz. Poszukiwanie kryjówek, tuczenie się i zmiana sierści. Sen zimowy ssaków, płazów, gadów, owadów i pająków.

11. Wiadomości o zwierzętach egzotycznych najbardziej charakterystycznych dla typowych krajobrazów biogeograficznych, według planu następującego:

pustynia: wielbłąd, struś, lew;

lasy pierwotne podzwrotnikowe: orangutang, tygrys, słoń, papugi, węże jadowite i dusiciele;

Bałtyk: flondra, mewa, chełbja modra (meduza);
morza ciepłe: rekin, mątwy, kraby, korale;
tundra: renifer;
morza polarne: biały niedźwiedź, foka; wieloryby, pingwiny.

Uwaga. Należy uwzględnić grupowanie niektórych poznanych zwierząt w rodziny, rodzin w rzędy.

Wiosna.

12. Kwiaty drzew kotkowych (wierzba, topola, leszczyna, brzoza, olcha, grab). Drzewa jednopienne i dwupienne.

13. Wytwarzanie się nasion u drzew iglastych: kłoski pręcikowe i szyszki. Rozpoznawanie szyszek naszych drzew. Rośliny nagozalążkowe.

14. Rośliny wiatropylne i owadopylne. Różnica w okazałości kwiatów. Zależność roślin od zwierząt.

15. Kiełkujące żyto; różnica kiełkowania żyta i fasoli. Rośliny jedno i dwuliścienne.

16. Rośliny lekarskie: podbiał, rumianek, mięta, ślaz, kwiat lipowy i bzowy, jałowiec. Zachęta do ich hodowania i przechowywania w apteczce domowej. Lulek, dzięd'zierzawa, psianki, wilcza jagoda (pokrzyk), blekot, pietrasznik, szalej. Dokładne ich rozpoznawanie.

17. Kanianka, zaraza kartoflana, jemioła; pasorzyty i półpasorzyty.

18. Rosiczka, jako przykład rośliny mięsożernej.

19. Uzupełnianie i odnawianie zbiorów szkolnych.

ODDZIAŁ VI.

FIZYKA I CHEMJA. — PROGRAM OGÓLNY.

(2 godziny tygodniowo).

I. Wstęp.

Ważenie. Stany skupienia ciał fizycznych. Mierzenie długości. Pion. Poziomnica. Mierzenie pola metodą fizyczną. Mierzenie objętości ciał zapomocą mensurki. Wyznaczanie ciężaru właściwego ciał stałych i ciekłych (zapomocą mierzenia ciężaru i objętości).

II. Ciepło.

Zmiana objętości ciał stałych, ciekłych i gazowych przy ogrzewaniu i oziębianiu. Termometr z podziałką C. Ćwiczenia z termometrem. Wyjątkowa rozszerzalność wody. Topnienie i krzepnienie: temperatura i ciepło utajone topnienia. Parowanie, wrzenie i skraplanie: temperatura i ciepło utajone wrzenia. Kalorja. Ciepło właściwe ciał. Rozchodzenie się ciepła.

III. Chemja.

A. *Powietrze.*

Zachowanie się metali podczas ich ogrzewania. Metale szlachetne i nieszlachetne. Zużywanie się powietrza przy paleniu.

Tlen i azot jako składniki powietrza. Rozkład tlenków metali. Ciało złożone a pierwiastek. Otrzymanie tlenu i tlenków. Utlenianie. Kwasy i zasady; sole.

B. *Woda.*

Rozpuszczalność ciał w wodzie. Wydzielanie ciał z roztworów. Krystalizacja i sączenie w przyrodzie i technice. Wodór. Skład chemiczny wody.

C. *Skorupa ziemska.*

Sól kuchenna. Sól kuchenna w przyrodzie. Siarka. Siarka w przyrodzie. Synteza. Siarczki w przyrodzie. Miedź, ołów, cynk. Rudy żelazne. Występowanie rudy i jej zastosowanie. Kwarzec, wapień i granit. Powtórzenie wiadomości o glebie.

D. *Węgiel.*

Węgiel jako składnik substancyj organicznych. Występowanie i zastosowanie. Ropa naftowa; występowanie i zastosowanie. Węglowodany; znaczenie i zastosowanie. Wzmianka o tłuszczach i ciałach białkowatych; ich znaczenie jako pokarmów.

ODDZIAŁ VII [1]).

(3 godziny tygodniowo).

FIZYKA I CHEMJA — PROGRAM OGÓLNY.

IV. Magnetyzm.

Oddziaływanie magnesu na opiłki żelazne. Wzajemne oddziaływanie magnesów. Busola. Magnesowanie.

V. Elektryczność.

Elektryzowanie ciał przez tarcie. Wzajemne oddziaływanie ciał naelektryzowanych. Elektroskop. Dobre i złe przewodniki elektryczności. Indukcja elektryczna. Wyładowanie elektryczne zapomocą maszyny elektrostatycznej i butelki lejdejskiej. Piorun i błyskawica. Piorunochron. Ogniwo elektryczne. Stwierdzenie elektryczności w ogniwie elektrycznem. Działanie obwodu zamkniętego na igłę magnetyczną. Prąd elektryczny galwaniczny. Galwanoskop. Opór elektryczny. Elektromagnes. Dzwonek elektryczny. Prąd indukcyjny. Telefon. Działanie cieplne prądu elektrycznego. Oświetlenie elektryczne. Działanie chemiczne prądu elektrycznego.

VI. Światło.

Prostolinjowe rozchodzenie się światła. Ciała przezroczyste, nieprzezroczyste i przeświecające. Zaćmienie księżyca i słońca. Odbicie światła. Zwierciadło płaskie. Załamanie światła. Pryzmat. Soczewki skupiające i rozpraszające. Ognisko. Obrazy, otrzymane zapomocą soczewki. Oko. Stroboskop. Zasada kinematografu. Lupa. Rozszczepienie światła białego.

---

[1]) W r. szk. 1931/32 należy jeszcze skończyć w oddziale VII kurs chemji.

VII. Głos.

Wywoływanie głosu przez drganie prętów, płyt i strun. Rozchodzenie się głosu. Odbicie głosu. Echo.

VIII. Mechanika.

Tarcie. Opór ośrodka. Dynamometr. Proste przykłady równowagi dwóch, trzech sił. Ciśnienie i parcie. Bezwładność. Składanie dróg. Siła ciężkości; spadanie swobodne, rzut pionowy, poziomy i ukośny. Układ słoneczny. Ciążenie powszechne. Środek ciężkości. Równawaga ciał. Praca i sprawność. Dźwignia. Waga. Kołowrót. Blok. Równia pochyła.

IX. Ciecze.

Rozchodzenie się ciśnienia w cieczach. Ciśnienie cieczy na dno i na boki naczynia. Naczynia połączone. Wodotrysk. Prawo Archimedesa. Wyznaczenie ciężaru właściwego ciał stałych i ciekłych na podstawie prawa Archimedesa. Pływanie ciał. Areometr.

X. Gazy.

Ciężar gazów. Doświadczenie Torricellego. Ciśnienie atmosferyczne. Barometr. Prężność gazów. Manometr. Pompa pneumatyczna. Pokazy przy pomocy pompy pneumatycznej. Pompy wodne: ssąca i tłocząca. Prawo Archimedesa w zastosowaniu do gazów: balony i sterowce. Samoloty.

XI. Energja.

Silniki powietrzne (wiatrak), wodne (koła i turbiny), cieplne (maszyna parowa), motor elektryczny. Energja. Źródła i przemiany energji.

NAUKA O PRZYRODZIE ŻYWEJ I HIGJENA.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

(2 godziny tygodniowo).

Jesień — do 1-go listopada.

1. Grzyby na przykładzie borowika lub pieczarki. Odżywianie się grzybów. Pleśń (hodowla).

2. Paproć na przykładzie paproci samczej. Rozmnażanie zapomocą zarodników. Paprocie drzewiaste.

3. Mech na przykładzie płonnika. Torfowiec. Zestawienie roślin kwiatowych i zarodnikowych.

4. Zebranie i zestawienie luźnych dotychczasowych wiadomości o znaczeniu liści jako narzędzi odżywiania, wytwarzanie się w nich pożywienia i przeprowadzanie go do owoców, pni, łodyg podziemnych i korzeni. (Doświadczenie).

5. Jędrnienie zwiędłych liści po nabraniu wody, parowanie jej. (Doświadczenie). Liście roślin cieniolubnych i suchorostów, ich ochrona przed zbytniem parowaniem.

6. Znaczenie kory, łyka, miazgi i drewna u drzew; ich wzrost na grubość. Pierścienie roczne, słoje. Skutek wycinania pierścieni kory.

7. Wpływ światła na rośliny. Zwracanie się ku niemu, wznoszenie się roślin wijących i pnących (Doświadczenie).

Od 1-go listopada do 1-go kwietnia.

HIGJENA.

1. *Higjena skóry.* Rola skóry w organizmie. Znaczenie czystości skóry wogóle, zwłaszcza rąk, paznokci i włosów. Prawidłowe mycie. Kąpiele i natryski. Kąpieliska publiczne. Wszawica, świerzby, parchy, kołtun, ognipiór. Bielizna. Pościel. Obuwie.

2. *Higjena oddychania.* Ogólne wiadomości o budowie dróg oddechowych: nos, gardło, krtań, tchawica, oskrzele i oskrzeliki, płuca. Powietrze i jego skład. Czystość powietrza. Znaczenie oddychania nosem, ćwiczenia oddechowe. Szkodliwość palenia tytoniu. Ważność przewietrzania mieszkań, zwłaszcza sypialni, pomieszczeń przeludnionych.

3. *Higjena ruchu.* Ważniejsze kości i ważniejsze grupy mięśniowe. W jaki sposób się poruszamy? Serce, naczynia krwionośne, narządy oddechowe, a praca mięśni. Znaczenie ćwiczeń cielesnych: lekcyj gimnastyki, gier, zabaw ruchowych na powietrzu, sportów.

4. *Higjena odżywiania.* Ważniejsze wiadomości, dotyczące narządów trawienia. Trawienie i wchłanianie pokarmów. Jak często i w jaki sposób należy jadać. Najważniejsze pokarmy (mleczne, mączne, mięsne) i napoje. Ich wartość odżywcza. Używki (kawa, herbata).

5. *Szkodliwość napojów alkoholowych* (wódki, wina, piwa). Alkoholizm, walka z nim. Anodyny.

6. *Higjena zębów i jamy ustnej.*

7. *Higjena pracy umysłowej.* Najważniejsze wiadomości o budowie układu nerwowego. Czucie i ruch. Znużenie fizyczne i znużenie umysłowe. Warunki, jakim winna odpowiadać praca umysłowa. Znaczenie snu dla organizmu. Długość snu, niezbędna dla dziecka i człowieka dorosłego.

8. *Higjena narządów zmysłów.* Oko i higjena wzroku. Kto i dlaczego winien używać szkieł? Przyczyny ślepoty. Jak jej zapobiegać? Jaglica. Ucho i higjena słuchu. Pielęgnowanie uszu. Głuchoniemi.

9. *Higjena dnia codziennego.* Podział doby z przeznaczeniem czasu na pracę umysłową, pracę fizyczną, ćwiczenia cielesne, sporty i sen.

10. *Choroby zakaźne.* Sposoby szerzenia się chorób zakaźnych: przez glebę, powietrze, wodę, za pośrednictwem owadów. Studnia, wodociągi, kanalizacja. Podstawowe wiadomości o bakterjach.

11. *Ważniejsze choroby zakaźne w Polsce.* Ospa, odra, płonica (szkarlatyna), błonica (dyfteryt), dury (tyfusy). Zapobieganie chorobom zakaźnym zapomocą odosobnienia (izolacji), odkażania dezynfekcji), szczepień ochronnych.

12. *Gruźlica i walka z nią,* jako z klęską społeczną.

13. *Higjena mieszkań.* Zasadnicze warunki mieszkania higjenicznego: mieszkanie słoneczne, suche, czyste, przestronne. Oświetlenie, ogrzewanie. Przewietrzanie i umeblowanie mieszkań. Wzorowa izba i zagroda wiejska.

14. *Higjena zawodowa.* Najważniejsze żądania higjeny w pewnych rzemiosłach, w fabrykach. T. zw. choroby zawodowe. Czem się należy kierować przy wyborze zawodu. Poradnie zawodowe.

15. *Pomoc w nagłych wypadkach,* t. zw. ratownictwo.

Dla dziewcząt dodatkowo:

16. *Rozwój cielesny i duchowy dziecka* w niemowlęctwie i w wieku przedszkolnym. Noworodek i jego pielęgnowanie. Kąpiel, przewijanie, karmienie niemowlęcia. Szczepienie ospy. O chorobie angielskiej. O najważniejszych chorobach niemowląt.

Wiosna — od 1-go kwietnia.

1. Założenie akwarjum i hodowla zwierząt i roślin wodnych.

2. Obserwacje rozwoju kijanki ze skrzeku, przyniesionego z sadzawki. Stałe prowadzenie dziennika obserwacji.

3. Budowa zewnętrzna i sposób życia żaby wodnej.
Inne płazy: kumka, traszka.

4. Obserwowanie ruchu ryb w słoju. Opis budowy ciała. Obserwowanie ruchu skrzeli przy oddychaniu ryby. Porównanie ruchów, zewnętrznych kształtów i oddychania ryby i młodej kijanki.

5. Owady wodne (pływak lub kałużnica) i ich larwy. Ważka i jej larwa. Komar i jego rozwój. Roznoszenie chorób przez komary.

6. Rak i drobne skorupiaki: rozwielitki, oczliki, jako pokarm dla ryb.

7. Ślimaki wodne i lądowe (nieruch, zatoczek, winniczek, pomrów).

8. Małże: szczeżuja i skójka.

9. Rośliny wodne w akwarjach: elodea (moczarka), wywłócznik lub rogatek, rzęsa; na stawach: grzybienie, na brzegach: kosaćce, tatarak, sitowie, trzcina.

RACHUNKI Z GEOMETRJĄ.

CEL NAUKI.

Celem nauczania rachunków w szkole powszechnej jest:

a) wyrobienie sprawności w działaniach na liczbach całkowitych i ułamkowych;

b) zaznajomienie z zasadniczemi utworami geometrycznemi;

c) zaprawienie do samodzielnego wnioskowania;

d) uzdolnienie do sprawnego, pewnego i jasnego orjentowania się w zjawiskach życia codziennego, w których występują cechy ilościowe.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁ I.

($\frac{6}{2}$ godziny, t. j. 6 razy po pół godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA	MIARY
A. Pojęcia zasadnicze: równy, nierówny, większy, mniejszy.	Stosunki położenia: pod, nad, obok, wyżej, niżej.	
B. Liczby pierwszej dziesiątki.	Odcinki.	
1. Liczby do 4 lub do 5. a) Figury liczbowe, cyfry. b) Dodawanie i odejmowanie.	Prostokąt, kwadrat. Koło.	
2. Dalsze kolejne liczby do 9. a) Figury liczbowe, cyfry. b) Dodawanie i odejmowanie. c) Wprowadzenie znaków + — =		Tydzień, dni tygodnia.
3. Ćwiczenia i zadania.		
C. Liczba 10.		Monety do 10 gr.
D. Liczenie kompleksami: parą, trójką, czwórką, piątką.		
1. Pojęcie mnożenia; zapis mnożenia (mnożnik przed mnożną).		
2. Ćwiczenia i zadania.		
E. Przekroczenie 10 (liczby od 10 do 20).		Moneta 20-groszowa.
1. a) Pisanie liczb. b) Dodawanie i odejmowanie. c) Mnożenie. d) Rozkład liczby na składniki równe.	Mierzenie w cm.	cm
2. Ćwiczenia i zadania.		

ODDZIAŁ II.

(4 godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA	MIARY
A. Powtórzenie opracowanych działań w zakresie 20. Wprowadzenie dzielenia.	Proste równoległe i prostopadłe; pojęcie o kącie prostym i nieprostym; kreślenie prostokątów i kwadratów.	
B. Liczenie, dodawanie i odejmowanie pełnych dziesiątek w zakresie 100.		
1. a) Liczenie pełnemi dziesiątkami. b) Pisanie pełnych dziesiątek.	Ilustrowanie pełnych dziesiątek na papierze kratkowanym.	dm — cm m — dm
2. Dodawanie i odejmowanie pełnych dziesiątek.		Monety.
3. Ćwiczenia i zadania.		
C. Liczenie, dodawanie i odejmowanie dziesiątek i jedności w zakresie 100.		
1. a) Uzupełnienie zakresu liczb do 100 przez jedności; liczenie do 100. b) Pisanie liczb, składających się z dziesiątek i jedności. c) Rozkład liczby dwucyfrowej na dziesiątki i jedności.	Ilustrowanie liczb, składających się z dziesiątek i jedności, na papierze kratkowanym.	
2. a) Dodawanie i odejmowanie liczb jednocyfrowych do i od liczb dwucyfrowych. b) Dodawanie i odejmowanie pełnych dziesiątek do i od liczb dwucyfrowych. c) Dodawanie i odejmowanie dowolnych liczb dwucyfrowych.		Godziny, minuty, czas na zegarze. Cyfry rzymskie do XII. Miesiące, pisanie dat.
3. Ćwiczenia i zadania.		
D. Mnożenie i dzielenie w zakresie tabliczki mnożenia.		

RACHUNKI	GEOMETRJA	MIARY
1. a) Układanie tabliczki mnożenia z szeregów: 2 + 2 + ... 3 + 3 + ... 4 + 4 + ... i t. d. b) Stopniowe opanowanie tabliczki mnożenia.	Ilustrowanie iloczynów na papierze kratkowanym.	
2. Dzielenie w zakresie tabliczki mnożenia.		
3. Ćwiczenia i zadania.		
E. Połowa, zamiana całości na połówki; ćwiczenia.	Przepoławianie odcinka i koła.	Litr (kwarta), $\frac{1}{2}$ litra.

ODDZIAŁ III.

(4 godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA	MIARY
A. Powtórzenie czterech działań na liczbach, nie przekraczających 100.		
B. Rozwinięcie zakresu liczb do 1000.		
1. Liczenie: a) pełnemi setkami; b) setkami i dziesiątkami; c) setkami, dziesiątkami i jednościami.		
2. Pisanie liczb trzycyfrowych.		
3. Rozkład liczb trzycyfrowych na setki, dziesiątki i jedności.	Przegląd miar metrycznych: m, dm, cm, mm i ugruntowanie na nich pojęć o liczbach do 1000.	mm km
4. Ćwiczenia i zadania.		kg — g dkg
C. Dodawanie i odejmowanie liczb w zakresie 1000.		Banknoty.

RACHUNKI	GEOMETRJA	MIARY
1. a) Pełne setki; b) setki i dziesiątki; c) setki, dziesiątki i jedności.		
2. Ćwiczenia i zadania.	Modele sześcianu, graniastosłupa kwadratowego i prostopadłościanu. Siatki tych brył.	
D. Mnożenie i dzielenie liczb w zakresie 1000.		
1. a) Powtórzenie tabliczki mnożenia. b) Mnożenie liczby dwucyfrowej przez jednocyfrową. c) Mnożenie liczby dwucyfrowej przez pełne dziesiątki.	Pola prostokąta i kwadratu.	cm^2 Tuzin, mendel, kopa.
2. a) Powtórzenie dzielenia w zakresie tabliczki mnożenia. b) Dzielenie przez liczbę jednocyfrową z wynikiem dwucyfrowym. c) Dzielenie przez pełne dziesiątki.		
3. Ćwiczenia i zadania.		Godzina, minuta, sekunda. Kalendarz.
E. Działania na ułamkach z mianownikami: 2, 4, 8, 3, 6 i 12.		
1. Wprowadzenie ułamków; licznik i mianownik ułamka.	Ilustracja poznawanych ułamków na odcinkach i kołach.	
2. Dodawanie i odejmowanie ułamków: a) o jednakowych mianownikach, b) o mianownikach, z których jeden stanowi wielokrotność drugiego.		
3. Ćwiczenia i zadania.		

ODDZIAŁ IV.

(4 godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA	MIARY
A. Powtórzenie czterech działań na liczbach do 1000.		
B. Rozszerzenie zakresu liczb do 10000. Ćwiczenia i zadania.	Skala. Plan sytuacyjny.	Powtórzenie miar długości.
C. Działania piśmienne na liczbach w zakresie do 10000.		
1. Dodawanie.		
2. Odejmowanie.		
3. Mnożenie: a) mnożnik jednocyfrowy. b) mnożnik — pełne dziesiątki, c) mnożnik — dziesiątki i jedności.	Powtórzenie obliczania pola prostokąta i kwadratu.	Miary pola i miary gruntowe: m^2, a, ha, morg, włóka.
4. Dzielenie: a) dzielnik jednocyfrowy, b) dzielnik — pełne dziesiątki, c) dzielnik — dziesiątki i jedności.		
5. Ćwiczenia i zadania.		
D. Powtórzenie i uzupełnienie wiadomości o ułamkach zwyczajnych z kursu roku ubiegłego. Ćwiczenia i zadania.	Kąt prosty, ostry i rozwarty. Trójkąt. Wielokąty. Podział wielokąta na trójkąty. Pole trójkąta i wielokąta.	
E. Rozszerzenie zakresu liczb poza liczby czterocyfrowe. Działania piśmienne w rozszerzonym zakresie (z uwzględnieniem mnożnika i dzielnika wielocyfrowego).	Obliczanie pola powierzchni sześcianu, graniastosłupa kwadratowego, prostopadłościanu. Objętość prostopadłościanu.	Miary objętości: cm^3, dm^3, m^3. Tonna metryczna.
F. Elementarne wiadomości o liczbach ułamkowych dziesiętnych.		Zestawienie poznanych miar metrycznych.
1. Wprowadzenie ułamków z mianownikami 10, 100, 1000; zapis w postaci liczby dziesiętnej.		
2. Dodawanie i odejmowanie.		
3. Ćwiczenia i zadania.		

ODDZIAŁ V.

(4 godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA
A. Ugruntowanie dziesiątkowego układu pozycyjnego i działań na liczbach całkowitych ze szczególnym naciskiem na szybkość i sprawność obliczeń. Ćwiczenia i zadania (z ewentualnem uwzględnieniem znakowania literowego przy nadarzających się sposobnościach).	A. 1. Linja prosta, odcinki, kreślenie odcinków. 2. Kąty, rodzaje kątów, porównywanie kątów. Kątomierz. Kreślenie prostopadłych zapomocą ekierek. 3. Proste równoległe. Kreślenie równoległych zapomocą ekierek. 4. Cyrkiel; koło. Kreślenie okręgów. Kula.
B. Systematyczne opracowanie czterech działań na ułamkach zwyczajnych i dziesiętnych w związku z powtórzeniem i uzupełnieniem układu miar. Ćwiczenia i zadania.	B. 1. Mierzenie odcinków. Stosunek odcinków. Skala. 2. Budowanie trójkątów z elementów: Przystawanie trójkątów. 3. Przemiana figur płaskich; wielokąty równoważne. Obliczanie pola wielokątów.
	C. 1. Siatka i model sześcianu, graniastosłupa kwadratowego, prostopadłościanu. 2. Obliczanie pola powierzchni, oraz objętości tych brył.

ODDZIAŁ VI.

(4 godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA
A. Powtórzenie i ugruntowanie działań na ułamkach zwyczajnych i dziesiętnych przy pomocy odpowiednio dobranego materjału zadaniowego, ze szczególnem uwzględnieniem mnożenia i dzielenia przez ułamek. Obliczenia przybliżone.	A. W dalszym ciągu ćwiczenia w obliczaniu pól wielokątów i objętości prostopadłościanów.
B. Znakowanie literowe.	B. Siatka i model graniastosłupa prostego o wielokątnej podstawie; obliczanie objętości.
1. a) Wyrażenia algebraiczne, otrzymywane przez uogól-	C. Symetrja osiowa. Wielokąty foremne. Graniastosłup prosty o podstawie foremnej.

RACHUNKI	GEOMETRJA
nienie rozwiązywanych przez uczniów zagadnień. b) Używanie nawiasów. c) Obliczanie wartości liczbowej najprostszych wyrażeń.	D. Wyprostowanie okręgu koła. Pole koła. Siatka i model walca obrotowego. Powierzchnia i objętość walca obrotowego.
2. a) Powtórzenie zasadniczych własności działań przy użyciu znakowania literowego. b) Dodawanie sumy i różnicy. Odejmowanie sumy i różnicy. c) Mnożenie sumy i różnicy przez liczbę. Wyniesienie wspólnego czynnika poza nawias.	E. Siatka i model ostrosłupa o podstawie foremnej i równych krawędziach bocznych.
3. Ćwiczenia i zadania.	F. Siatka i model stożka obrotowego.
C. 1. Pojęcie proporcjonalności. Rozwiązywanie zagadnień na wielkości wprost i odwrotnie proporcjonalne.	G. Obliczanie pól i objętości z uwzględnieniem skali.
2. Procent i obliczenia procentowe.	
3. Ćwiczenia i zadania.	

ODDZIAŁ VII.

(4 godziny tygodniowo).

RACHUNKI	GEOMETRJA	
	Nauczyciel, uwzględniając warunki miejscowe, może wybrać jeden ze wskazanych programów:	
	Program A.	Program B.
A. Diagramy (wykresy) empiryczne: temperatury, frekwencji uczniów, rozkładu pociągów i t. p.	A. 1. Pojęcie o pomiarze na gruncie, zdejmowanie sytuacyjnego planu obejścia szkolnego,	A. Pojęcie o rzucie prostopadłym punktu i odcinka na jedną i dwie płaszczyzny.

RACHUNKI	GEOMETRJA	
B. Najprostsze równania stopnia pierwszego z jedną niewiadomą; układanie i rozwiązywanie. Zastosowanie równań do podziału proporcjonalnego.	2. Czytanie planów, obliczanie pola parcel według planu i skali.	B. Rzuty na dwie płaszczyzny: sześcianu, graniastosłupów, ostrosłupów, walca, stożka i kuli. Trzecia płaszczyzna rzutów.
C. Powtórzenie pojęcia procentu. % od kapitału. Kasy oszczędności.	3. Pojęcie o rzutach cechowanych i warstwicach. Sporządzanie profilów według mapy hypsometrycznej.	C. Rozwinięcia.
D. Wzory z matematyki stosowanej (techniki oraz nauk, stosujących metodę matematyczną), jako materjał do powtórzenia — z naciskiem na działania na ułamkach zwyczajnych i dziesiętnych i z uwzględnieniem obliczeń przybliżonych.	B. Rysowanie prostych przedmiotów codziennego użytku (w szkicach z podaniem wymiarów).	D. Model techniczny (szafa, stół i t. p.) w trzech rzutach, Użycie przekrojów dla podania szczegółów.
	C. Obliczanie ciężaru przedmiotów o kształtach prostych na podstawie objętości i ciężaru właściwego — i odwrotnie.	E. Obliczanie ciężaru przedmiotów o kształtach prostych na podstawie objętości i ciężaru właściwego — i odwrotnie.

RYSUNEK.

CEL NAUKI.

1. Rozwijanie zmysłu spostrzegawczego i umiejętności świadomego patrzenia; rozwijanie zdolności ujmowania rozmiarów przestrzennych; ćwiczenie pamięci kształtów i barw.

2. Budzenie i rozwijanie zdolności pojmowania i tworzenia form plastycznych, oraz graficznego i plastycznego ich wyrażania.

3. Kształcenie umiejętności chwytania i wyrażania najważniejszych (ogólnych a typowych) cech zewnętrznych.

4. Kształcenie wyobraźni plastycznej.

5. Kształcenie zmysłu zdobniczego i wrażliwości na piękno wogóle.

PROGRAM I OBJAŚNIENIA.

ODDZIAŁY I—III.

(W oddziale I $\frac{2}{2}$ godziny, t. j. 2 razy po pół godziny tygodniowo, w oddziale II i III — po 2 godziny tygodniowo).

1. Ilustracyjny rysunek (względnie lepienie) z wyobraźni.
2. Rysunek na podstawie pokazu przedmiotu z natury lub modelu.
3. Rysunek z pamięci.
4. Wstępne ćwiczenia z zakresu zdobnictwa.

OBJAŚNIENIA.

1. *Ilustracyjny rysunek (względnie lepienie) z wyobraźni.*

Nadają się tematy opowiastkowe. Krótkie, barwnie i plastycznie opowiedziane bajki, przeżycia dzieci, opowiadania i czytanki dostarczają tematów do ilustracji. Wybór i traktowanie tematu winno być tutaj o ile możności dowolne, czyli zgodne z upodobaniami i umiejętnościami dziecka, gdyż ilustracyjny rysunek lub lepienie z wyobraźni jest na tym stopniu (mianowicie w oddziale I—III) wypowiedzeniem się dziecka, próbą sił, egzaminem rozpoznawczym i zachętą. Wymieniając i przypominając dzieciom szereg motywów w celu ułatwienia im wyboru, należy unikać bezwiednej sugestji i wszelkiej formy nacisku; w podsu-

waniu zaś tematów należy uwzględniać te cechy, które mogą zainteresować dziecko ze względu na jego wiek, płeć, charakter, stopień rozwoju, zdolności, pochodzenie (miejskie lub wiejskie).

2. *Rysunek na podstawie pokazu przedmiotu z natury lub modelu.*

Korzyści nauki poglądowej wiążą się w tym dziale pracy ze sposobnością do ćwiczeń technicznych. Do praktycznego wykonania zaleca się: a) konturowy rysunek kredką kolorową, ołówkiem, b) jednotonową sylwetę, wycinaną nożyczkami bez rysowania lub wyszarpywaną palcami w papierze kolorowym. Ćwiczenia te są tylko sposobnością do poznania materjałów pracy. O właściwy efekt techniczny na tym stopniu nauki jeszcze nie chodzi. Traktowanie ma być ogólne (płaskie, nie perspektywiczne) na podstawie pokazania modelu, względnie przedmiotu z natury, przed omówieniem tematu i po jego omówieniu. Oba pokazy (przed omówieniem i po omówieniu) trwają od 2—3 minut, lecz mają być kilkakrotnie powtarzane. Tematami mogą być np. śliwka, jajko, balonik, piłki, bańki mydlane i t. p. przedmioty, mające w rysunku formę elipsy lub koła (oddziały I—II), oraz okno, drzwi, chorągiewki, tarcze, ramki i t. p. przedmioty, mające postać prostokąta lub kwadratu (oddziały II—III). Winno się przytem przestrzegać zasady ogólnego i najprostszego traktowania (rysunek rozmachowy — patrz program oddziałów IV—V). Indywidualne braki jednostek lub grup najmniej zdolnych wymagają częstych, lecz bardzo ogólnych omawiań i pokazów. I tak np. dzieciom, nie posiadającym zmysłu obserwacyjnego, lecz zato skłonnym do analizy, należy ułatwić pojmowanie wzrokowe całości przez omawianie cech ogólnych pokazywanego przedmiotu; jest to tem konieczniejsze, że dzieci te, obserwując przedmiot, który mają odrysować, zatapiają się w szczegóły ze szkodą dla obserwacji ogólnej.

W wyborze tematów należy szukać typowych i charakterystycznych okazów, które odpowiadają wymaganiom piękna, estetyki, prawdy i celowości metodycznej.

3. *Rysunek z pamięci.*

W rysunku z pamięci chodzi przedewszystkiem o wyrobienie pamięci wzrokowej w stosunku do widzianych lub znanych dobrze dzieciom przedmiotów. Ćwiczenia te zachęcają dzieci do żywszej obserwacji otaczającego świata. Tematami mogą tu być przedmioty codziennego użytku, zwierzęta domowe, ptaki, ludzie. Należy w tym dziale ćwiczeń pozostawić dzieciom zupełną swobodę w wyborze materjału pracy (kredka, ołówek, glinka, plastylina, papier kolorowy). Korzyści z tej kategorji ćwiczeń płyną automatycznie i zespalają się z korzyściami, przewidzianemi przy stosowaniu innych kategoryj ćwiczeń.

4. *Wstępne ćwiczenia z zakresu zdobnictwa.*

Z łatwiejszych motywów (elementów), poznanych podczas ćwiczeń, omówionych dotychczas, tworzą dzieci w I i II oddziale ornament wstęgowy (wstążki, pasy, szlaki, obramienia i t. d.).

Pojedyńcze motywy zdobnicze mogą łączyć się w sposób przez dziecko wybrany — może tu wystąpić np. stykanie się, wymijanie, przecinanie, nakrywanie, lub rozstawianie przy położeniu motywów pionowem, poziomem lub ukośnem, z zachowaniem pewnej symetrji. Bardzo celowe jest posługiwanie się pojedyńczemi motywami o silnej barwie, dającemi się przesuwać, np. kwadracikami lub kółeczkami, względnie innemi łatwemi formami, wycinanemi z papieru bez rysowania i składania (t. zw. naklejanki).

W oddziale II skala kolorów i motywów staje się szerszą, zacząć można próby zdobienia praktycznego, np. sporządzanie okładek na kajety, zdobienie pudełek, można także używać stempla z kartofla, z gumy lub z korka.

W oddziale III przybywa wypełnianie kwadratów, prostokąta, elipsy, nadto rozeta (wypełnianie koła). Celem ożywienia ćwiczeń zaleca się komponowanie ozdób na pudełeczkach i wydmuszkach z jaj według własnego pomysłu.

Ornament na tym poziomie, t. j. w oddziałach I—III, może być jedno-, dwu- i wielobarwny.

Do powyższych ćwiczeń nadają się kredki i papiery kolorowe oraz przy użyciu stempla farba wodna, odpowiednio rozrobiona.

UWAGA OGÓLNA.

Do ćwiczeń rysunkowych, wykonanych kredką, gumy używać nie należy.

ODDZIAŁ IV, V.

(Po 2 godziny tygodniowo).

1. Krótkotrwałe ćwiczenia rozmachowe.
2. Rysunek z natury na podstawie przypomnienia.
3. Rysunek z modelu, względnie na podstawie pokazu.
4. Ilustracyjny rysunek (względnie lepienie) z wyobraźni, z pamięci i modelu.
5. Ćwiczenia z zakresu zdobnictwa.

OBJAŚNIENIA.

1. *Krótkotrwałe ćwiczenia rozmachowe.*

Rysunek rozmachowy (ołówkiem, kredką lub węglem na papierze a kredą na tablicy) zaleca się jako ćwiczenie pomocnicze. Jako tematy nadają się do zastosowania mniej złożone motywy, wyszczególnione do użytku w oddziałach niższych, a nadto odpowiednie linje liczb i liter, np. 3, 8, 0, S i t. p., oraz formy płaskie: liści, serc, dzwonów, elips, kół i t. p., następnie kształty naczyń i fragmenty ornamentów o swobodnych linjach dużych.

Format rysunku duży.

Celem ćwiczenia jest wprawa ręki i ćwiczenie pamięci wzrokowej, co pomoże wzbudzić i podtrzymać chęć, ufność we własne siły i efekt pracy, ułatwiając dzieciom otrzymanie ładnej linji. Nauczycielowi ułatwi to i zapewni rozpoznanie wprawy dzieci w rysowaniu.

Żwawy tok pracy i ciągłość linji, a zwłaszcza dobre jej odczucie i zrozumienie przed przystąpieniem do faktycznego rysunku prowadzą do celu. Uwalnia to od niepotrzebnego używania gumy, bo zasadą jest tutaj szkicowanie tak lekkie (aż do chwili ustalenia wyglądu właściwej linji), iż początkowe ślady linij próbnych stają się wobec linji ostatecznie zaakcentowanej niemal niedostrzegalne.

2. *Rysunek z natury na podstawie przypomnienia.*

Celem zdobycia dowodów, świadczących o stanie plastycznego dorobku dzieci w zakresie świadomego spostrzegania, zaleca nauczyciel pamięciowe opracowywanie motywów z natury, traktowanych sylwetowo jako plamy jednotonowe, np. owoców, ziemiopłodów, ptaków, zwierząt domowych i t. p., dobrze znanych dzieciom lub poprzednio obserwowanych drzew, jak wierzba, lipa, topola, świerk, sosna, jabłoń, grusza, śliwa i t. p. Ujęcie tematu jak najogólniejsze, wybór tematu w zasadzie dowolny. Cała klasa np. maluje sylwety drzew, ale każde dziecko może malować dowolnie obrane drzewa.

Zastrzega się przy tem ćwiczeniu szczególniej troskliwe unikanie szczegółów, zawsze zbędnych w rysunku.

3. *Rysunek z modelu, względnie na podstawie pokazu.*

Zapomocą rysowania naczyń, sprzętów lub przedmiotów, wziętych z otoczenia, mają uczniowie zaznajomić się z ogólnym wyrazem form danego modelu (względnie przedmiotu pokazywanego) i wprawić się w rozpoznawaniu zasadniczych cech i w graficznem ich ujmowaniu.

Nadają się tu jako modele: wyroby ceramiczne, następnie gliniane o barwnej polewie (talerze, miski, dzbanki i garnki), przy których dzieci mogą poglądowo zaznajamiać się z bogactwem form plastycznych. Traktowanie ma być płaskie, dwuwymiarowe, co przygotuje dzieci do zrozumienia różnicy między ujęciem płaskiem a perspektywicznem (przestrzennem).

Ćwiczenia rozszerza się i wzbogaca, traktując je barwnie.

4. *Ilustracyjny rysunek (względnie lepienie) z wyobraźni, z pamięci i modelu.*

Pożądane jest tutaj przeprowadzenie ćwiczeń, dających sposobność do samorzutnej pracy twórczej. Łatwe tematy z zakresu baśni, fantastycznych postaci i nadzwyczajnych zdarzeń, wolne od ocen i sprawdzianów, stosowanych przy rysunku naturalistycznym lub realistycznym, nadają się do wykonywania jako ilustracje opowieści słyszanych, uzupełnianych, przekształcanych lub tworzonych.

„Kwiat fantastyczny", „Rajski ptak", „Smok", „Zaczarowany miecz", „Szklana góra", „Karzełek", „Dziwny koń", „Śpiąca królewna", „Kurza Stopka", „Zaklęty królewicz" i t. d., mogą być tym wątkiem powieściowym, dla którego nawet mało umiejące dzieci będą z zapałem tworzyły rysunkowo lub plastycznie (w glinie) rękojeść czarodziejskiego miecza lub pióro rajskiego ptaka, gdy tymczasem śmielsze odważą się na ilustrację całości. Ocena pełna wyrozumienia dla zamiarów i intencyj, pobłażliwa przy brakach i niefortunnych próbach, podkreślająca bodaj jeden dodatni rys lub udatny wysiłek, będzie najlepszą zachętą. Nauczyciel udziela tutaj dzieciom tylko wskazówek co do techniki pracy, lecz nie podpowiada ujęć graficznych lub plastycznych.

Rozszerzając w oddziale V traktowanie tematu i dążąc do motywów charakterystycznych pod względem kolorystycznym, zaleca nauczyciel do wyboru odpowiednie do umiejętności i upodobań dzieci ustępy lub powiastki do ilustrowania. Powiastki lub ustępy ubogie we wrażenia wzrokowe nie nadają się do ilustrowania. Wszelkie wątki lub fabuły, mające doznać plastycznego uwypuklenia przez ilustrację, winny zawierać uchwytne dla zmysłu spostrzegawczego i zrozumiałe dla oka cechy zewnętrzne; „Kwitnąca jabłoń", „Moja choinka" będą więc lepsze od tematów takich, jak np. „Szumiący bór", „Adwent" i t. p., bo są zasobniejsze w dostrzegalne cechy zewnętrzne.

5. *Ćwiczenia z zakresu zdobnictwa.*

Uwagi i zalecenia, zamieszczone w punkcie 4 objaśnień, dotyczących programu oddziałów I—III, pozostają w mocy. Przybywają tylko nowe motywy (poznane nowe formy z ćwiczeń rozmachowych oraz motywy roślinne). Poza tem stosowane poprzednio i znane już motywy należy urozmaicać praktycznemi sposobami upraszczania pracy, jak: stempel, patron, linoleum i t. p., zależnie od sposobności. Pożądane jest wprowadzenie do ćwiczeń nowych materjałów i technik.

Dla zaznajomienia dzieci z rytmem i symetrją w kompozycji można zastosować wycinankę ażurową, która powstaje przez wycinanie motywów bez uprzedniego rysowania w złożonym pasku, prostokącie, kwadracie, kole i trójkącie z kolorowego papieru.

ODDZIAŁ VI, VII.

(Po 2 godziny tygodniowo).

1. Ćwiczenia próbne z zakresu rysunku przestrzennego (perspektywy).
2. Ćwiczenia z zakresu cieniowania.
3. Barwne studjum z natury lub z modelu.
4. Ćwiczenia rysunkowe, kolorystyczne i plastyczne (lepienie) z zakresu charakterystyki w plastyce.

5. Kompozycyjne ćwiczenia z zakresu zdobnictwa w zastosowaniu do oznaczonych zgóry przedmiotów z uwzględnieniem motywów swojskich.

OBJAŚNIENIA.

1. *Ćwiczenia próbne z zakresu rysunku przestrzennego (perspektywy).*

Wprowadza się prostsze w konstrukcji sprzęty z otoczenia, jak stołki, stoły i ławy, a więc przedstawianie na rysunku przedmiotów wielkich w zmniejszeniu, uwydatnianie „na oko" stosunku ich wymiarów; nadają się tu odpowiednie demonstracje zapomocą drzwi i okien sali szkolnej; dobre usługi oddają także krawędzie podłogi i sufitu i t. p. Wystrzegać się atoli należy teoretycznego wykładu szczegółowego. Demonstracja, dobry duży model i wprawa rysunkowa czynią zbędnym wykład teoretyczny. Główne zjawiska należy wskazać na modelu w słowach zwięzłych. Pożądane jest także szkicowanie trójwymiarowych brył, naczyń i przedmiotów z otoczenia w różnych pozycjach i z różnych stron, a na podstawie obserwacji z jednego stanowiska.

2. *Ćwiczenia z zakresu cieniowania.*

Jednotonowe (wykonane węglem lub ołówkiem) studjum modeli, zgrupowanych zgodnie pod względem rodzaju formy i koloru.

3. *Barwne studjum z natury lub z modelu.*

Ćwiczenia kolorystyczne, zgodne w traktowaniu tematu z wymaganiami wyrazistości graficznej. Nadają się tu tematy takie, jak np. kwiaty cięte, naczynia, rośliny wazonikowe, ziemiopłody, ptaki, przedmioty codziennego użytku, książki i t. p., w ujęciu perspektywicznem, wolnem od szczegółów i cech przypadkowych.

4. *Ćwiczenia rysunkowe, kolorystyczne i plastyczne (lepienie) z zakresu charakterystyki w plastyce.*

Próby sylwetowe oddania sposobem szkicowym charakteru linji, formy i barwy na podstawie obserwacji natury i modelu, względnie pokazu. Traktowanie ma być bez wykończenia i bez szczegółów drugorzędnych.

5. *Kompozycyjne ćwiczenia z zakresu zdobnictwa w zastosowaniu do oznaczonych zgóry przedmiotów z uwzględnieniem motywów swojskich.*

Próby projektów z zakresu tematów praktycznych, np. półka na książki, ramka na obraz, kasetka na farby, podstawka do kałamarza, wzór na kilim i t. d. Komponowanie ornamentalnych form z wyobraźni i na podstawie znanych motywów.

W ćwiczeniach powyższych zależy na ukazaniu uczniom praktycznego celu i na skierowaniu ich wyobraźni w tę stronę, lecz

wcale nie chodzi o ćwiczenia konkretne jako o cel główny. Nie przestają one być ćwiczeniami szkolnemi, służącemi sprawie wykształcenia ogólnego.

Co do ćwiczeń zwanych lepieniem, zwraca się uwagę na różnicę, zachodzącą między rzeźbieniem (względnie modelowaniem) a lepieniem. Lepienie w zastosowaniu szkolnem ma za zadanie kształcenie dotyku, uprzystępnienie poznania własności materjałów, zwiększenie liczby kategoryj ćwiczeń i ożywienie przez to toku nauki. Przy tego rodzaju ćwiczeniach glina i palce bez szczególnych przyrządów powinny dzieciom wystarczyć.

Państwowe Kursy Nauczycielskie
Biblioteka
№
w Brześciu n/Bug

ROBOTY RĘCZNE.

I. CZĘŚĆ OGÓLNA. RODZAJE ROBÓT DLA CHŁOPCÓW (CZĘŚCIOWO DLA DZIEWCZĄT).

CEL NAUKI.

1. Kształcenie zmysłów i usprawnienie rąk.
2. Rozbudzanie i rozwijanie zdolności twórczych przez stałe i umiejętne łączenie myśli z czynem, projektu z wykonaniem.
3. Rozwijanie i wzmacnianie sił umysłowych i fizycznych.
4. Kształcenie poczucia piękna przez wytwarzanie prostych, lecz celowych i ładnych przedmiotów użyteczności domowej i szkolnej.
5. Kształcenie wytrwałości, samodzielności, spostrzegawczości i dokładności w pracy.
6. Rozbudzanie zamiłowania do pracy fizycznej i wyrabianie dla niej szacunku.
7. Praktyczne zaznajamianie młodzieży z użyciem najniezbędniejszych narzędzi, używanych w technice i rzemiośle.
8. Praktyczne zaznajamianie młodzieży z fizycznemi i chemicznemi własnościami papieru, drewna, metalu i t. p.
9. Rozwijanie zaradności w życiu codziennem.

UWAGI OGÓLNE, DOTYCZĄCE CHARAKTERU I ORGANIZACJI PRACY.

Roboty ręczne mają swoje wyraźne i jasne zadanie, które jednak wtedy tylko będzie osiągnięte, gdy będzie się ich uczyło poważnie, a przedmioty, wytwarzane przez uczniów, będą wykonywane solidnie i *zgodnie z wymaganiami dobrej techniki i dobrego rzemiosła* i o ile możności będą miały zastosowanie praktyczne w życiu domowem i szkolnem. Główna wartość pedagogiczna robót ręcznych tkwi w tych wysiłkach umysłowych i fizycznych, na jakie się musi zdobywać uczeń przy pracy; użytkowość wytwarzanych przez uczniów przedmiotów, bynajmniej nie zmniejszając tych wysiłków umysłowych i fizycznych, sprzyja zbliżeniu

szkoły do życia, rozbudza większe zainteresowanie młodzieży i przyzwyczaja młodzież do realnego myślenia.

Jasną jest rzeczą, że w miarę rozwijania się dziatwy zmienia się również i charakter robót ręcznych, których rodzaj powinien być ściśle dostosowany do zainteresowań oraz sił umysłowych i fizycznych dziatwy i młodzieży.

Praca w oddziałach VI i VII szkoły powszechnej (klasach II i III gimnazjum) powinna się w swym charakterze zbliżać do rzemiosła.

Jest rzeczą pożądaną, ażeby uczeń w czasie pobytu swego w szkole zaznajomił się dokładniej ze sposobem obrabiania dwóch rodzajów materjałów i z odpowiedniemi narzędziami. Pracę w zakresie tylko jednej techniki w czasie całego pobytu dziecka w szkole należy uznać za niewskazaną i dopuszczalną jedynie w ostateczności, gdyż powoduje ona pewną monotonję i nie daje możności zaznajomienia się z różnemi materjałami i narzędziami. Stosowanie jednak w jednej szkole zbyt wielu technik jest również niewskazane, gdyż sprzyja rozwijaniu się wśród uczniów dyletantyzmu i uniemożliwia zaopatrzenie pracowni szkolnej w dostateczną ilość warsztatów, narzędzi i materjałów. Zaznajomienie się z dwoma rodzajami technik najbardziej odpowiada wymaganiom pedagogiki i dobrej organizacji szkoły. Oczywiście nie należy wliczać tutaj tych różnorodnych materjałów, z któremi zaznajamia się dziatwa w dwóch pierwszych oddziałach, ani też tych materjałów, z któremi młodzież oddziałów wyższych spotykać się będzie przy budowaniu pomocy naukowych. Chłopcy z jedną techniką powinni zaznajomić się w oddziale III, IV i V, a z drugą techniką w oddziale VI i VII, lub też z jedną w oddziałach III i IV, a z drugą w oddziałach V, VI i VII. Szczegółowy program nie wyklucza jednak możności wprowadzenia do danej szkoły tylko jednej techniki, o ile miejscowe warunki nie pozwalają na racjonalne prowadzenie dwóch działów. W ostateczności można więc przez pięć wyższych oddziałów prowadzić tylko roboty tekturowe i introligatorstwo, lub tylko koszykarstwo, lub tylko roboty drzewne.

Dziewczęta poświęcają z czasu, przeznaczonego na roboty ręczne, w każdym z oddziałów od III do VII zasadniczo po 2 godziny tygodniowo na roboty kobiece, t. j. szycie, krój, roboty szydełkowe i na drutach.

W oddziałach VI i VII szkoły powszechnej, jeżeli tylko są potrzebne do tego warunki, dziewczęta powinny oprócz szycia i t. d. uczyć się gospodarstwa domowego. Podział czasu pomiędzy te dwa rodzaje robót będzie zależał od miejscowych warunków.

Jeżeli to nie da się uskutecznić, dziewczęta poświęcają po dwie godziny w każdym z tych oddziałów na jeden z rodzajów robót, przewidzianych dla chłopców, z wyłączeniem trudniejszych robót z drewna, prowadzonych sposobem stolarskim, oraz ślusarstwa — albo też uczą się tylko szycia, kroju, robót szydełkowych i na drutach w rozszerzonym zakresie, zużywając na to wszystkie godziny, przewidziane w planie na roboty ręczne.

Materjał, wskazany poniżej w odnośnych działach dla oddziałów III, IV, VI i VII szkoły powszechnej, a przeznaczony dla chłopców, ulega w zastosowaniu do dziewcząt odpowiedniemu skróceniu, którego dokona sam nauczyciel zależnie od miejscowych potrzeb i możliwości.

Nauka gospodarstwa domowego, jeżeli warunki nie pozwalają na jej uwzględnienie w dwu oddziałach, może być ostatecznie prowadzona tylko w oddziale VII.

Z wielu względów nie jest to pożądane, aby we wszystkich szkołach ogólnokształcących Rzeczypospolitej obowiązywał ten sam program robót ręcznych.

Jest rzeczą konieczną, aby program robót ręcznych, obowiązujący w danej szkole, był ściśle dostosowany do miejscowych potrzeb i warunków. Inny program nadaje się dla wsi, a inny dla miasta, inny dla szkół, posiadających dobrą salę warsztatową i wykwalifikowanego nauczyciela robót, a inny dla szkół gorzej uposażonych i t. d.

Wybór programu winien być uskuteczniony po głębszem zastanowieniu się i dokładnem zbadaniu miejscowych warunków.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁY I i II.

(W oddziale I $\frac{2}{2}$ t. j. 2 razy po pół godziny tygodniowo, w oddziale II 2 godziny tygodniowo).

Dla chłopców i dziewcząt.

W oddziale I i II nauka robót ręcznych powinna być prowadzona w ścisłej łączności z innemi przedmiotami nauczania, a przedewszystkiem w związku z t. zw. pogadankami o rzeczach, z rachunkami i geometrją oraz z rysunkiem. Roboty ręczne w tych oddziałach mogą być prowadzone podczas godzin specjalnie na ten cel przeznaczonych, bądź też łącznie z innemi przedmiotami, ale zarówno w jednym jak i w drugim wypadku ogólny wymiar czasu, poświęcony na roboty ręczne, powinien odpowiadać wymaganiom programu.

Jako materjał do robót w pierwszym i drugim oddziale służyć mogą: piasek, glina, plastylina, papier, karton, kora drzewna, gałązki, patyczki, łyczko, szuwar, słoma, rafja, kasztany, żołędzie, koraliki, gałganki, szpulki od nici, pudełeczka od zapałek, stare gazety i t. p.

Przy pracy dzieci winny zapoznać się z umiejętnem użyciem noży, nożyczek i podziałki centymetrowej.

Wybór przedmiotów do wykonania uskutecznia nauczyciel w zależności od miejscowych warunków, pory roku, własnego

uzdolnienia i zgodnie z przejawiającem się zainteresowaniem dziatwy.

W okresie, poprzedzającym święta Bożego Narodzenia, można robić ozdoby choinkowe — łańcuchy, gwiazdy, chorągiewki, pająki oraz ozdoby z żołędzi, orzechów, szyszek, kasztanów, skorupek od jajek i t. p. Przed Wielkanocą zająć można dziatwę kraszeniem jajek, pozwalając zdolniejszym dzieciom robić wielkanocne baranki i zajączki. W okresie wiosennym można robić podpórki (drabinki) do kwiatów, etykietki do inspektów i rozsadników i t. p.

W związku z nauką arytmetyki i geometrji można na lekcjach robót przygotowywać różnego rodzaju liczmany, liczydełka z drucików i paciorków, wycinać z kolorowego papieru kwadraty, prostokąty, trójkąty; robić tarcze zegarowe, loteryjki, domina geometryczne i t. p. Na lekcjach robót powinny dzieci przyszywać pourywane guziki i zszywać rozerwane ubranka.

ODDZIAŁY III, IV i V.

(W oddziale III — 3 godziny tygodniowo, w oddziale IV. — 4 godziny tygodniowo, w oddziale V — 2 godziny tygodniowo).

Chłopcy: Jeden z rodzajów robót: A, B lub C, wskazanych poniżej, przytem w oddziale V może nastąpić zmiana, w myśl wskazówek, zamieszczonych powyżej.

Dziewczęta: Szycie, krój, roboty szydełkowe i na drutach[1]) (po dwie godziny tygodniowo w każdym z tych oddziałów).

Oprócz tego w oddziale III (1 godzina tygodniowo) i IV (2 godziny tygodniowo) — jeden z rodzajów robót, wskazanych dla chłopców, w zmniejszonym zakresie.

Bez względu na wybór rodzaju robót uczniowie w tych oddziałach powinni zapoznać się dokładniej z reparacją i czyszczeniem ubrań.

A. ROBOTY Z KARTONU, TEKTURY I POCZĄTKI INTROLIGATORSTWA.

Oddział III.

Roboty z papieru i kartonu. Zszywanie notesów i kajetów. Zasadnicze bryły geometryczne z kartonu: sześcian, graniastosłup. Pudełeczka z kartonu do waty, szpilek i stalówek. Decymetr sześcienny. Ozdoby choinkowe, mające jako punkt wyjścia zasadnicze bryły geometryczne: domki, pudełeczka, skrzynki, koszyczki, latarki. Ozdoby choinkowe mogą być zdobione rysunkami, wycinankami i witrażykami.

Materjały. Karton różnobarwny, papier szary, biały i kolorowy, bibułka, klajster introligatorski, igły, nici.

[1]) Program na str. 87.

Oddział IV.

Roboty z tektury. Tabliczki do kalendarzy oraz do naklejania zasuszonych roślin, pocztówek, planów lekcyjnych, ogłoszeń i t. p. Pudełeczka otwarte kwadratowe i prostokątne o wymiarach ściśle zastosowanych do potrzeb szkolnych i domowych; piórniki i różne pudełeczka z przykrywkami.

Początki introligatorstwa. Oprawianie bruljonów i cienkich książek sposobem kartonowym. Teczki do zeszytów.

Oddział V.

Pudełkarstwo. Pudełka większe do minerałów, owadów, przezroczy oraz do użytku domowego.

Początki introligatorstwa. Podklejanie kieszonkowych map i planów. Oprawianie książek średniej grubości w papier i pół płótno (na taśmy). Teczki do noszenia zeszytów i proste bibularze.

Uwaga. Zarówno do pudełkarstwa jak i introligatorstwa powinna młodzież, o ile możności, używać papieru barwionego własnoręcznie.

B. ŁATWE ROBOTY Z DREWNA.

Oddział III.

Roboty nożykowe z kory drzewnej oraz z gałązek i patyczków. W tym oddziale uczniowie powinni się zapoznać z racjonalnem użyciem noża, oraz poznać zasadnicze własności kory i gałązek różnych gatunków drzew i krzewów. Z kory można robić takie przedmioty, jak zwijadełka do nici, łódeczki, modeliki mebelków (jako zabawki), wózeczki i t. p.; z gałązek — obsadki, podpórki i drabinki do kwiatów, podstawki do obsadek, liczydełka i t. p.

Oddział IV.

Roboty nożykowe z drewienek Uczniowie powinni w dostatecznej mierze opanować użycie nożyka przy struganiu drewna oraz zapoznać się z elementarnemi sposobami łączenia dwóch lub kilku kawałków drewna zapomocą gwoździków. Z drewienek można wykonać takie przedmioty, jak kołeczki do bron i grabi, szczypce do probówek, grzechotki, kołatki i t. p.

Roboty piłkowe. Uczniowie powinni się zapoznać z użyciem piły do rozcinania cienkich deseczek oraz z łączeniem cienkich deseczek zapomocą gwoździków. Roboty piłkowe należy odróżniać od niehigjenicznych, niepraktycznych i nieestetycznych robótek piłeczkowych.

Techniką piłkową z cienkich deseczek można robić wieszadełka, linijki, podstawki do zapałek, pudełka (nie ażurowe!), ramki, segregatory, podstawki do kałamarzy i t. p.

Oddział V.

Roboty nożykowe. Uczniowie powinni w dalszym ciągu ćwiczyć się w użyciu nożyka i zapoznać się z trudniejszemi sposobami łączenia kilku kawałków drewna, robiąc takie przedmioty, jak modele wiązań dachowych, mostów i t. p.

Roboty piłowe i piłkowe. Uczniowie powinni się zapoznać z użyciem piły przy rozcinaniu cienkich desek i z łączeniem ich zapomocą gwoździ. Techniką piłową z niestruganych desek można wykonywać takie przedmioty, jak skrzynki na gwoździe, skrzynki do kwiatów, domki dla ptaków, śmietniczki i t. p. Techniką piłkową z deszczyny można robić takie przedmioty, jak półeczki, segregatory, wagi dziesiętne i t. p.

C. ROBOTY KOSZYKARSKIE.

Oddział III.

Roboty z rafji, łyka, rogożyny, słomy i sznurka. Nauczyciel zaznajamia dziatwę z dwoma lub więcej włóknistemi materjałami, najbardziej rozpowszechnionemi w danej okolicy, a nadającemi się ze względu na swą moc i miękkość do wytwarzania przedmiotów użytku codziennego. Uczniowie mogą robić takie przedmioty, jak słomianki, maty, pantofle i różnego rodzaju torby, koszyczki i t. p.

Oddział IV.

Roboty z rogożyny, rafji i cienkiej trzciny, czyli t. zw. petyku. Poza rozszerzeniem i pogłębieniem rodzajów robót, stosowanych w trzecim oddziale, uczniowie powinni zaznajomić się z nowym rodzajem materjałów, a mianowicie z cienką trzciną. Używając trzciny i rafji, można robić cały szereg rozmaitego rodzaju koszyczków do użytku domowego. W tym oddziale można stosować również roboty ze sznurka, wykonywając sieci, torby, paski i t. p.

Oddział V.

Roboty ze słomy, rogożyny, rafji i grubszej trzciny (petyku). W tym oddziale uczniowie mogą już przejść do robienia koszyczków, mających wielkie zastosowanie w życiu codziennem. Mogą robić koszyki do chleba, kwiatów, opałki do drobnych pieniędzy, kapelusze słomkowe i t. p.

ODDZIAŁY VI i VII.

(Po 4 godziny tygodniowo).

Chłopcy: Jeden z rodzajów robót: A, B, C, D lub E, wskazanych poniżej.

Roboty z drzewa oraz ślusarstwo wymagają bezwzględnie specjalnie urządzonych pracowni. Pozostałe rodzaje robót mogą być w ostateczności prowadzone nawet w klasach normalnych na

pochyłych ławkach, nakrytych jednak odpowiednio dostosowanemi do rodzaju pracy tekturowemi i drewnianemi podkładkami lub większemi drewnianemi pokrywami.

Dziewczęta: 1) Szycie, krój, roboty szydełkowe i na drutach[1]), oraz gospodarstwo domowe[2]) (na oba działy razem — po 4 godziny tygodniowo w każdym z tych oddziałów,

albo:

2) szycie, krój, roboty szydełkowe i na drutach (po 2 godziny tygodniowo) oraz jeden z rodzajów robót B, C lub E, poniżej wskazanych dla chłopców, w zmniejszonym zakresie (po 2 godziny tygodniowo),

albo:

3) szycie, krój, roboty szydełkowe i na drutach w rozszerzonym zakresie (po 4 godziny tygodniowo).

Przy zorganizowaniu nauki gospodarstwa domowego tylko w oddziale VII, w oddziale VI stosuje się bądź drugą, bądź trzecią możliwość.

A. ROBOTY Z DREWNA, PROWADZONE SPOSOBEM STOLARSKIM.

Oddział VI.

W tym oddziale uczniowie powinni się zapoznać z budową i użyciem oraz konserwacją i ostrzeniem pił, strugów, dłut i świdrów, oraz z takiemi pomocniczemi narzędziami, jak znacznik, węgielnica, miarka suwakowa. Powinni dokładnie opanować „regułę strugania“ drewna, oraz zaznajomić się z zasadniczemi własnościami kilku najbardziej rozpowszechnionych gatunków drewna oraz ze sposobem łączenia drewna zapomocą gwoździ, wkrętek oraz na nakładkę i na czopy. Przedmioty, wykonywane przez młodzież w tym oddziale, powinny mieć wyraźne zastosowanie w domu lub szkole. Do wykonania nadają się takie przedmioty, jak: wieszadełka, podstawki pod doniczki, trzonki do młotków, deski do siekania mięsa, pudełka, segregatory, łatwe pomoce naukowe i t. p.

Oddział VII.

W tym oddziale młodzież powinna dokładnie opanować najważniejsze narzędzia stolarskie, używane już w oddziale VI, oraz zaznajomić się z łączeniem drewna na wczepy, wpusty i na kłej. Do wykonania nadają się takie przedmioty, jak: półeczki, skrzyneczki, stolnice, ławeczki, taburety, szafeczki, modele kół młyńskich, modele aparatów lotniczych i łódek, aparaty radjowe, różne przyrządy do fizyki i t. p. Pożądane jest zaznajomienie młodzieży z podstawami toczenia. Przygodnie należy młodzież zaznajomić z technologją drewna (suszenie, impregnowanie, barwienie, cho-

[1]) Program na str. 87.
[2]) Program na str. 91.

roby drzewa) i technologją narzędzi (budowa, ostrzenie, konserwacja). Na wycieczkach do tartaków, wytwórni stolarskich i o ile możności do mechanicznych warsztatów stolarskich należy młodzież zaznajomić z obrabiarkami, służącemi do mechanicznego obrabiania drewna (piły trackie i taśmowe, strugarki, tokarki, wiertarki).

B. INTROLIGATORSTWO.

Oddział VI.

Oprawianie książek średniej grubości w papier i półpłótno na taśmy. Robienie teczek, bloków rysunkowych i bibularzy. Podklejanie map. Barwienie papierów. Umiejętne przygotowywanie klajstru introligatorskiego.

Oddział VII.

Oprawianie bibljotecznych książek w płótno na taśmy. Podklejanie większych map i tablic. Naprawianie szkolnych map i tablic przyrodniczych. Teki, bibularze na stoły. Pudełka szklone na owady i minerały oraz do użytku domowego.

Pomoce naukowe — kątomierze, linijki, kalejdoskopy, peryskopy, ciemnie optyczne i t. p.

Elementy technologji papieru, tektury i płótna. Budowa, ostrzenie i konserwacja narzędzi, używanych w introligatorstwie.

C. ROBOTY Z DRUTU I BLACHY.

Oddział VI.

Roboty z drutu miedzianego, mosiężnego i żelaznego. Należy zaznajomić młodzież z cięciem, wyginaniem i łączeniem drutu żelaznego, miedzianego i mosiężnego o grubości od 1,5 do 4 mm. Z drutu można wykonać: podstawki pod lampki spirytusowe, haczyki do zawieszania papierów, wieszadełka do ręczników, szkielety brył geometrycznych, szkielety abażurów na lampy i t. p.

Elementarne wiadomości z technologji metali. Budowa, ostrzenie i konserwacja narzędzi.

Oddział VII.

Roboty z blachy. Należy zaznajomić młodzież z cięciem, wyginaniem i łączeniem blachy (zakładanie, nitowanie, lutowanie). Z blachy można robić: foremki do ciastek, linijki, trójkąty, lejki, pudełka, lampki spirytusowe, piórniki, młynki Segnera, litry, decymetry sześcienne, kalorymetry, szalki do wag, wywieszki reklamowe, puszki do listów i t. p.

Elementarne wiadomości z technologji metali. Budowa, ostrzenie i konserwacja narzędzi, używanych w blacharstwie.

D. ŚLUSARSTWO.

Oddział VI.

Roboty z płaskiego żelaza. Należy zaznajomić młodzież z własnościami żelaza oraz z podstawowemi narzędziami, służącemi do jego obrabiania i łączenia. Jako materjał służyć może płaskie żelazo (walcówka) o wymiarach 10 mm i 2 mm. Robiąc takie przedmioty, jak podstawki pod lampki, wieszadełka, podstawki pod żelazka do prasowania, lichtarze, kraty do małych okien, wywieszki reklamowe i t. p., młodzież zaznajomi się z cięciem i wyginaniem żelaza, z wierceniem otworów i z łączeniem na nity.

Okolicznościowo należy podawać młodzieży elementarne wiadomości z technologji metali.

Oddział VII.

Obrabianie żelaza sposobem ślusarskim. Należy młodzież zaznajomić z podstawowemi sposobami ślusarskiego obrabiania żelaza, oraz z głównemi własnościami stali i żelaza (odpuszczanie i hartowanie). Uczniowie w tym oddziale powinni zaznajomić się z cięciem, piłowaniem żelaza oraz z wierceniem otworów i gwintowaniem. Do wytwarzania nadają się takie przedmioty, jak: linijki, zasuwy, zawiasy, węgielnice, przebijaki, młotki, przyciski i t. p.

Elementarne wiadomości z technologji metali. Technologja narzędzi ślusarskich.

E. KOSZYKARSTWO.

Oddział VI.

Koszykarstwo trzcinowe i wiklinowe. Uczniowie powinni zaznajomić się z własnościami trzciny i wikliny oraz ze sposobami ich obrabiania i łączenia. Do wykonania nadają się: koszyki do chleba, owoców, kwiatów, kosze kancelaryjne na papiery i t. p.

Podstawowe wiadomości o sadzeniu wikliny.

Oddział VII.

Wyrób koszyków z białej i zielonej wikliny. Koszyki do owoców, kartofli, węgli, kobiałki do obroków. Podstawy meblarstwa koszykarskiego. Można również zaznajomić młodzież z podstawami szczotkarstwa.

A. ROBOTY KOBIECE:
SZYCIE, KRÓJ, ROBOTY SZYDEŁKOWE I NA DRUTACH.

CEL NAUKI.

a) Przygotowanie do samodzielnego wykonywania łatwych i pożytecznych robót kobiecych ze specjalnem uwzględnieniem kroju i szycia bielizny i ubrania, oraz cerowania i łatania odzieży

b) Rozbudzenie poszanowania pracy ręcznej i zamiłowania do niej.

c) Przyzwyczajanie do porządku, oszczędności i dokładności w wykonywaniu każdej roboty.

d) Kształcenie poczucia estetycznego.

PROGRAM ZASADNICZY.

ODDZIAŁ III.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Szycie i zdobienie.*

Robota I. Serwetka, torebka, kołnierzyk (do wyboru) z szarego płótna.

Robota II. Chusteczka do nosa z cienkiego materjału.

Przy robocie powyższych przedmiotów uczenice mają poznać:

a) Sposób skrojenia materjału po nitce w kształcie kwadratu lub prostokąta.

b) Ściegi zasadnicze, zarówno w kierunku zgodnym z kierunkiem wątku lub osnowy, jak i w kierunku skośnym (ścieg przed igłą, za igłą, obręb, krzyżyki i półkrzyżyki).

c) Zszywanie i obrębianie brzegów (obręb zwyczajny lub mereżkowy).

2. *Roboty szydełkowe i drutowe.*

Robota I. Rękawica do mycia, wykonana szydełkiem.

Robota II. Szalik na drutach.

Nieobowiązkowo: koronka szydełkowa do serwetki z szarego płótna.

Praca nad temi przedmiotami ma na celu zapoznanie ze ściegami zasadniczemi przy robotach drutowych i szydełkowych.

ODDZIAŁ IV.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Szycie i zdobienie.*

Robota I. Spódniczka dla dziewczynki z materjału bawełnianego.

Robota II. Fartuszek gospodarski bez rękawów z surówki lub płótna fartuchowego jasnego.

Praca nad temi przedmiotami obejmuje:

a) Krój spódniczki (bez posługiwania się formą): zdjęcie miary, skrojenie z materjału.

b) Krój fartuszka: zdjęcie miary, skrojenie z materjału złożonego podwójnie.

c) Szycie: zszywanie boków (szew bieliźniany, szew francuski), zrównanie dołu (cyrklowanie), wykończenie pliską lub wykonanie obrębu ozdobnego, wykończenie rozporka i kieszonki,

pętelki powietrzne, przyszycie haftek, tasiemek (szelek), przyszycie guzików.

2. *Roboty szydełkowe:* szalik lub serdaczek wełniany (bez rękawów).

3. *Wzmacnianie i cerowanie pończoch.*

Nieobowiązkowo: kołnierzyk ozdobny.

ODDZIAŁ V.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Szycie i zdobienie.*

Robota I. Koszula dzienna z ramiączkami dla dziewczynki.

Robota II. Sukienka dziecinna kimonowa.

Praca nad temi przedmiotami obejmuje:

a) Krój koszuli: zdjęcie miary, rysunek formy koszuli podstawowej, wykrój szyi i pachy, skrojenie z materjału koszuli z ramiączkami.

b) Krój sukienki: rysunek formy, oznaczenie konturów formy kredą lub radełkiem, skrojenie według formy.

c) Szycie koszuli: zszywanie boków (szwem bieliźnianym), obręb, wykonanie i przyszycie ramiączek.

d) Szycie sukienki: powtórzenie szwów poprzednio przerobionych; wykończenie przy szyi i rękawach, ozdobienie sukienki ściegiem ozdobnym (łańcuszkowym, dzierganym, gałązkowym) według wzorów, samodzielnie rysowanych przez uczenice.

2. *Roboty szydełkowe i na drutach.*

Kaftaniczek dla dziecka.

Nieobowiązkowo: czapeczka dla dziecka lub rękawiczki.

3. *Naprawianie bielizny:* cerowanie, łatanie (łata skrojona po nitce w kształcie kwadratu lub prostokąta).

ODDZIAŁ VI.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Szycie i zdobienie.*

Robota I. Poszewka (na jasiek).

„ II. Majtki dla dziewczynki.

„ III. Koszula nocna z rękawami dla dziewczynki.

Nieobowiązkowo: koszula lub kaftanik dla dziecka.

Praca nad temi przedmiotami obejmuje:

a) Krój majtek (ze zwróceniem uwagi na krój form niesymetrycznych).

b) Krój koszuli nocnej: zdjęcie miary, rysowanie formy.

c) Szycie poszewki (na jasiek): zaznajomienie się z maszyną do szycia: szwy zasadnicze, obręb, zakładki, dziurki, znaczenie.

d) Szycie majtek: zszywanie po linjach krzywych, wszycie w półokrągły pasek, wykończenie majtek u dołu, rozporki, dziurki.

e) Szycie koszuli nocnej: wykończenie przodu, uszycie rękawów z mankietami, wszycie rękawów i kołnierzyka, dziurki.

2. *Łatanie materjału* w paski i kratki.

ODDZIAŁ VII.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Szycie i zdobienie.*

Robota I. Spódniczka wełniana.
„ II. Bluzka z wszywanemi rękawami.

Praca nad temi przedmiotami obejmuje:

a) Krój spódniczki: zdjęcie miary, rysowanie formy dostosowanej do obranego fasonu, skrojenie z materjału.

b) Krój bluzki: rysunek formy bluzki i rękawa na podstawie miary, dostosowanie formy zasadniczej do obranego fasonu, z uwzględnieniem zmarszczek i zakładek, oznaczenie konturów na materjale.

c) Szycie spódniczki: zszywanie spódniczki, wykończenie u dołu (cyrklowanie), rozporek, pasek, kieszeń.

d) Szycie bluzki: przygotowanie poszczególnych części bluzki, sfastrygowanie i przygotowanie do miary, zszycie i wykończenie bluzki u dołu, wykończenie rękawa z mankietem i kołnierza.

2. *Łatanie i naprawianie odzieży. Nieobowiązkowo:* łatwa przeróbka bluzki lub sukienki.

ODCHYLENIA OD PROGRAMU ZASADNICZEGO.

Wybór przedmiotów i ich wykonanie winny się dostosowywać do typu ubrania, noszonego w danej miejscowości, i zwyczajów, w niej panujących. Uwzględniać należy przytem wydatne i charakterystyczne odrębności stroju ludowego. Wykaz poniższy zawiera wskazanie robót, któremi można zastąpić, ze względu na warunki miejscowe, roboty, przewidziane w odpowiednich punktach programu zasadniczego.

Oddział IV.

Robota I. Spódnica krojem miejscowym, np. suto marszczona (zamiast spódniczki dla dziewczynki, skrojonej i uszytej, jak powyżej wskazano).

Robota II. Fartuch według miejscowego zwyczaju.

Oddział V.

Robota I. Koszula miejscowym krojem ludowym.

Robota II. Sukienka dla dziecka według zwyczaju miejscowego.

Oddział VI.

Robota I. Poszwa na poduszkę lub pierzynę.

Oddział VII.

Robota II. Koszula i gorset, jako ubiór wierzchni, miejscowym krojem.

B. GOSPODARSTWO DOMOWE.

CEL NAUKI.

a) Udzielenie wiadomości niezbędnych do samodzielnego prowadzenia małego gospodarstwa w sposób ekonomiczny i higjeniczny.

b) Rozwinięcie poszanowania dla pracy domowej i podniesienie jej godności przez wykazanie znaczenia społecznego i kulturalnego.

c) Wdrożenie do porządku, punktualności i oszczędności.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

Uwaga. Program poniższy podaje materjał na dwa lata. Jeżeli nauka gospodarstwa domowego jest uwzględniona tylko w oddziale VII, należy dokonać odpowiednich skrótów.

ODDZIAŁ VI.

Kurs teoretyczny.

Znaczenie domowego ogniska w życiu rodziny i społeczeństwa. Rola kobiety, jako szafarki mienia rodziny.

Prowadzenie książek i rachunków domowych. Budżet i inwentarz.

Utrzymanie porządku w domu. Codzienne i miesięczne sprzątanie mieszkania. Słanie łóżka.

Porządek w kuchni. Niebezpieczeństwo, wynikające ze złego utrzymania naczyń kuchennych. Czyszczenie naczyń kuchennych miedzianych, emaljowanych i drewnianych. Utrzymanie w porządku trzona kuchennego. Konieczność utrzymania porządku w kuchni, śpiżarni, na strychu, w piwnicy, na podwórzu.

Kurz i brud w roli roznosicieli chorób zakaźnych. Tępienie robactwa.

Utrzymanie w porządku i czystości bielizny, odzieży i obuwia. O mydle, sodzie, ługu, farbce, chlorku, krochmalu, benzynie i amonjaku.

O zakupach. Rozłożenie zakupów na odpowiedni czas. Gromadzenie zapasów. Przechowywanie ich, konserwowanie, suszenie.

Fałszowanie produktów spożywczych.

Obowiązki spożywców (walka z fałszerstwem i spekulacją).

Codzienne czynności i starania gospodyni, mające na celu zdrowie domowników.

Kurs praktyczny.

Gotowanie[1]).

[1]) Przy układaniu spisu potraw należy uwzględnić możność materjalną środowiska, z którego uczenice pochodzą, jak również zwyczaje i warunki miejscowe.

Zupy: krupnik gryczany z masłem, zupa jarzynowa, ziemniaczana, kapuśniak, rosół, barszcz.

Specjalne uwzględnienie gotowania jarzyn.

Pieczenie, gotowanie i duszenie mięsa wołowego i cielęcego. Śledź. Zużytkowanie resztek mięsa (pierogi) i włoszczyzny (sałaty). Sosy: ze śmietany, koperkowy i cebulowy.

Kisiel i kompoty.

Kwaszenie kapusty i ogórków.

Solenie szczawiu, kopru, pomidorów.

Suszenie jarzyn, owoców i grzybów.

Pieczenie bułek i ciasta kruchego.

Herbata, mleko, kawa, kakao.

Pranie i prasowanie bielizny, przyniesionej przez uczenice z domu, poczynając od przedmiotów najprostszych, jak chustki do nosa, ręczniki, poszewki, serwety, przechodząc stopniowo do bielizny osobistej.

Sprzątanie kuchni szkolnej. Opieka nad odpadkami kuchennemi (łupiny i pomyje) i ich zużytkowanie. Mycie okien i drzwi. Utrzymanie naczyń kuchennych, szklanek, widelców i łyżek. Czyszczenie noży. Oprawianie lamp.

ODDZIAŁ VII.

Kurs teoretyczny.

Najważniejsze wiadomości o przewodzie pokarmowym i trawieniu.

Ważniejsze składniki pożywienia: białko, mączka i cukier, tłuszcze, sole mineralne i woda. Wartość odżywcza każdego z tych składników.

Pokarmy mięsne: mięso (gotowane, pieczone, duszone), pasorzyty mięsne. Jaja. Mleko i przetwory mleczne. Tłuszcze zwierzęce, margaryna.

Pokarmy roślinne. Chleb (działanie drożdży lub kwasu). Kasza, ziemniaki. O przyrządzaniu i wartości odżywczej jarzyn. Znaczenie owoców w naszem pożywieniu. Najważniejsze wiadomości o witaminach. Kuchnia jarska.

Cukier (sacharyna). Sól i jej znaczenie dla organizmu. Przyprawy korzenne: krajowe i kolonjalne. Herbata i kawa. Napoje wyskokowe. O pijaństwie. Rola kobiety w walce z alkoholizmem. O fermentacji.

Strawność pokarmów. Konieczność uwzględnienia w odżywianiu wszystkich części składowych. Układanie jadłospisów z uwzględnieniem równowagi wszystkich składników pożywienia. Obliczanie kosztu pokarmów w stosunku do wartości odżywczej.

Zużytkowanie resztek.

Zastosowanie pożywienia do wieku, zawodu, pory roku, klimatu.

Odżywianie i pielęgnowanie niemowląt.

Odżywianie chorych i rekonwalescentów.

Apteczka domowa: najprostsze i najczęściej używane środki lecznicze. Zioła lekarskie (rumianek, mięta, melissa, macierzanka, kwiat lipowy, suszone maliny).

Kurs praktyczny.

Gotowanie.

Zupy ze śmietaną: barszcz ukraiński, zupa szczawiowa, owocowa, grzybowa.

Jarzyny, opiekanki z jarzyn i ryżu.

Mięsa: wołowe, cielęce, baranie, wieprzowe, drób.

Zużytkowanie resztek mięsnych (klopsy, faszerowana kapusta, faszerowane ziemniaki).

Solenie i marynowanie mięsa.

Ryby.

Sosy: grzybowy, ogórkowy, szczypiorkowy.

Pieczenie chleba, pierników, placków, bab, strucli.

Smażenie powideł. Gotowanie kompotów na zimę.

Urządzenie dogotowywacza i zastosowanie go w kuchni.

Pranie i prasowanie bielizny osobistej — męskiej i damskiej.

Prasowanie bluzek i sukienek. Czyszczenie materjałów wełnianych i zabezpieczanie ich od moli.

Porządki w mieszkaniu i kuchni — jak w oddziale VI-ym.

ŚPIEW.

CEL NAUKI.

1. Rozbudzenie wrażliwości na piękno w muzyce i zamiłowania do muzyki wogóle, a w szczególności do pieśni ojczystej.
2. Podanie i utrwalenie zasobu starannie dobranych utworów pieśniowych.
3. Kształcenie słuchu, poczucia rytmu, wymowy i głosu, jako środków technicznych do poprawnego i estetycznego wykonywania pieśni.

PROGRAM SZCZEGÓŁOWY.

ODDZIAŁ I.

(½ godziny, t. j. 2 razy po pół godziny tygodniowo).

1. *Łatwe piosenki* jednogłosowe w skali, nie przekraczającej nony (c^1—d^2), w takcie dwu- i trzymiarowym, z cieniowaniem.

W związku z piosenkami i dla ich poprawnego wykonywania:

2. *Ćwiczenia oddechowe wstępne i ćwiczenia oddechowe, łączone ze śpiewaniem* pojedyńczych dźwięków, oraz grup z dwu i więcej dźwięków, początkowo w zakresie górnej, później dolnej połowy gamy, w końcu na melodji całej gamy.

3. *Ćwiczenia rytmiczne ruchowe i śpiewane z taktowaniem w dwumiarze i trójmiarze,* obejmujące wartości jedno-, dwu-, trzy- i pół miarowe oraz pauzy jedno- i dwumiarowe.

4. *Ćwiczenia słuchowe: pojęcie o dźwięku ;* rozróżnianie wysokości dźwięków, z początku odległych, potem przyległych; stopniowe uszeregowanie gamy w obrębie oktawy.

5. *Wymawianie i śpiewanie* poszczególnych samogłosek i zgłosek dla wyrobienia wymowy.

ODDZIAŁ II.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Piosenki jednogłosowe* w skali, nie przekraczającej decymy (c^1—e^2), w takcie dwu-, trzy- i czteromiarowym, dostosowane do stopnia umuzykalnienia dzieci, z cieniowaniem.

W związku z piosenkami i dla ich poprawnego wykonywania:

2. *Ćwiczenia oddechowe, łączone ze śpiewaniem gamy i trójdźwięku,* w dwu-, trzy- i czteromiarze.

3. *Ćwiczenia rytmiczne śpiewane w czteromiarze,* łączone z taktowaniem i obejmujące wartości równomierne i różnomierne od całej nuty do ósemek i pauzy od całej do ćwierciowej.

4. Klucz skrzypcowy. Położenie nut na pięciolinji. Wartości nut i pauz do ósemek włącznie. Pojęcie o takcie.

ODDZIAŁ III.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Piosenki jednogłosowe* trudniejsze, w obszerniejszej skali, z cieniowaniem.

W związku z piosenkami i dla ich poprawnego wykonywania:

2. *Ćwiczenia głosu* w obrębie decymy na melodji gamy i trójdźwięku, z wprowadzeniem stopni dynamicznych: mf, p i f (mezzo-forte, piano i forte).

3. *Ćwiczenia rytmiczne śpiewane,* łączone z taktowaniem, w różnych taktach, uwzględniające rytmy znane i nowe: ćwierćnutę z kropką i ósemką, synkopę półnutową.

4. *Śpiewanie łatwych ćwiczeń z nut.*

ODDZIAŁ IV.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Trudniejsze piosenki jednogłosowe,* oraz kanony i łatwe piosenki dwugłosowe, ze stosowaniem starannego cieniowania.

W związku z piosenkami i dla ich poprawnego wykonywania:

2. *Ćwiczenia głosu* w obrębie decymy na melodji gamy h małego do f dwukreślnego), na materjale gamy i trójdźwięku, ze stosowaniem kilku stopni siły.

3. *Ćwiczenia rytmiczne śpiewane* z taktowaniem, uwzględniające rytmy znane i nowe: takt 3/8 i 6/8, przedtakt.

4. *Śpiewanie z nut* (*solfeż*). Ćwiczenia przygotowawcze do śpiewu dwugłosowego ze słuchu i z nut, oparte na poznanych odległościach tonalnych.

5. *Odległości* do kwinty włącznie. Cały ton i półton na podstawie gamy.

ODDZIAŁ V.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Trudniejsze pieśni* jedno- i dwugłosowe, oraz *kanony trzygłosowe,* ze stosowaniem starannej interpretacji.

W związku z uprawianiem pieśni i dla jej poprawnego wykonywania:

2. *Powtarzanie trudniejszych ćwiczeń* z programu oddziału IV.

3. *Solfeż*, głównie na materjale pieśniowym, w zakresie poznanych rytmów i odległości. Ćwiczenia przygotowawcze do śpiewu trzygłosowego, oparte na trójdźwiękach I, IV i V stopnia.

4. *Wiadomości teoretyczne.* Odległości do oktawy; synkopa ćwierćnutowa. Znaki chromatyczne. Literowe nazwy nut. Pojęcie o gamie majorowej i trójdźwięku.

ODDZIAŁ VI.

(2 godziny tygodniowo).

1. *Pieśni dwu i trzygłosowe*, oraz *kanony wielogłosowe* przeważnie z nut, ze stosowaniem starannej interpretacji.

W związku z uprawianiem pieśni i dla jej poprawnego wykonywania:

2. *Ćwiczenia głosowe i rytmiczne* z taktowaniem, rozszerzające skalę, uwzględniające szesnastki, triole i grupę ósemki z kropką i szesnastką, kształcące dynamikę.

3. *Solfeż na materjale pieśniowym.*

4. *Wiadomości teoretyczne.* Szesnastki; grupa ósemki z kropką i szesnastką; triola; gamy majorowe krzyżykowe i bemolowe do dwu znaków włącznie.

ODDZIAŁ VII.

(1 godzina tygodniowo).

1. *Pieśni i kanony* kilkogłosowe z nut, ze starannem wykończeniem.

W związku z uprawianiem pieśni:

2. *Powtarzanie* trudniejszych ćwiczeń z poprzednich dwóch lat. Dalsze ćwiczenia głosowo-dynamiczne dla rozszerzenia skali, uzyskania biegłości i wielobarwnej dynamiki.

3. *Wiadomości teoretyczne.* Gamy majorowe krzyżykowe i bemolowe do czterech znaków przykluczowych włącznie. Pojęcie o gamie minorowej.

ĆWICZENIA CIELESNE.

CEL NAUCZANIA.

1. Nauczenie bawienia się godziwego i pożytecznego dla zdrowia.

2. Nauczanie prawidłowego wykonywania ćwiczeń gimnastycznych.

3. Rozwój fizyczny: nauczenie prawidłowego oddychania, wykształcenie dobrej postawy (poprawienie wad budowy ciała wogóle, a wadliwego trzymania się nawykowego w szczególności), wzmocnienie serca, płuc i nerwów.

4. Wyrobienie zręczności, opanowania ruchów, estetyka ruchów i postawy.

5. Kształcenie charakteru, mianowicie: dzielności, karności, poczucia ładu, wytrwałości, zdolności szybkiego orjentowania się i szybkiej decyzji, towarzyskości i współdziałania.

ZASADY GŁÓWNE.

1. Dobór ćwiczeń musi być dostosowany do sił i usprawnienia dzieci, względnie do wieku.

2. W szkole powszechnej 7-mioletniej odróżniamy ze względu na ćwiczenia cielesne następujące trzy grupy: a) od 7 do 10 lat (1, 2 i 3 rok nauczania); b) od 10 do 12 (4-ty i 5-ty); c) od 12 do 14 (6 i 7 rok nauki).

3. Ćwiczenia dobiera się na podstawie ich wartości fizjologicznej i pedagogicznej z tem, aby podczas t. zw. lekcji całkowitej osiągnąć możliwie wszechstronne oddziaływanie wymienionych czynników.

4. Lekcja gimnastyki i gier nie może być nudna, gdyż traci wówczas całą swoją wartość. Urozmaica się i czyni zajmującemi ćwiczenia ruchowe, nic nie ujmując z ich wartości wychowawczej, gdy umiejętnie *przeplatamy* ćwiczenia metodyczne zabawami i grami. U małych dzieci ruchy gimnastyczne daje się tylko zrzadka — przytem najprostsze, a i to nawet pod postacią zabawy (w 2-ch pierwszych oddziałach), w starszych grupach *gry* muszą odegrać rolę dużą w czasie przeznaczonym na ćwiczenia ruchowe.

5. Ćwiczenia poniżej zestawione mogą być stosowane bez zmiany tak dla chłopców, jak i dla dziewcząt do lat 12-tu. Dla dziewcząt powyżej tego wieku należy wprowadzić pewne zmiany w programie. Jest to wiek przejściowy, w którym należy unikać w gimnastyce dziewcząt ćwiczeń wysiłkowych, jak np. wymyk, odmyk, wspinanie i t. p. Natomiast szerokie zastosowanie mają tutaj pochody urozmaicone i pląsy, korowody i tańce ludowe, ćwiczenia w rzucaniu i chwytaniu piłek i obręczy, ćwiczenia długiem i krótkiem wywijadłem sznurowem, gry bieżne i rzutowe oraz gry kształcące zmysły i spostrzegawczość.

Uwaga. W razie koedukacji ćwiczenia chłopców i dziewcząt należy od 9-go, a zwłaszcza od 12 roku odbywać oddzielnie, jeżeli są prowadzone w sali gimnastycznej. Należałoby wtedy łączyć razem chłopców i dziewczęta z dwu oddziałów w jeden zastęp. Gry na boisku prowadzi się równocześnie w osobnych zastępach. Ćwiczenia w klasie można prowadzić wspólnie.

W oddziale I na lekcje ćwiczeń cielesnych przypada $\frac{6}{2}$ godziny, t. j. 6 razy po pół godziny szkolnej tygodniowo, w każdym z pozostałych oddziałów siedmioklasowej szkoły powszechnej po 3 godziny, przytem w każdej klasie, w której organizacja pracy na to pozwala, jest pożądane również przeznaczenie 6 razy po pół godziny szkolnej, zamiast 3 razy po jednej godzinie.

DOBÓR ĆWICZEŃ W POSZCZEGÓLNYCH GRUPACH [1]).

Dla wieku od 7 do 10 lat (1, 2 i 3 rok nauki).

I. Zbiórka na komendę lub sygnał w różnych miejscach sali lub boiska w *szeregu, dwuszeregu,* w kolumnie trójkowej, czwórkowej i w kolumnie ćwiczebnej.

II. Postawa stojąca, leżąca, siedząca, krzyżna — siad na piętach i o nogach wyprostowanych, klęczna i przysiadna.

III. Ruchy wyłącznie łatwe, a przytem krótkotrwałe i rozłożone na wielkie masy mięśniowe, a więc: chód i bieg na czworakach, ukłon japoński, karzełki i olbrzymy, chód kruka, lot ptaka i t. p.

IV. Łatwe ćwiczenia równoważne w formie zabawowej. Wytrzymywanie łatwych postaw równoważnych także z zamkniętemi oczyma na głośne liczenie 1—10.

V. Wyuczanie poprawnego siedzenia, poprawnego stania, chodzenia i krótkotrwałego biegu.

VI. Częste ćwiczenia, wyrabiające przytomność umysłu i mające zarazem zastosowanie w życiu praktycznem: wymijanie w czasie chodu i biegu różnych przeszkód, stwarzanie pozornych niebezpieczeństw, jak np. powódź, rozbicie okrętu i t. p.

VII. Zabawy i gry: Rzucanie i chwytanie piłki. Ptaszek. Ko-

---

[1]) Ćwiczenia powyższe zestawiono według ich wpływu na organizm, t. j. w grupach i w tym porządku, w jakim powinno się je przećwiczać podczas lekcji.

nopki. Kolej żelazna. Ojciec Wirginjusz. Wiatrak. Rzemieślnicy. Deszczyk. Gołąbek. Wróbelki. Kot i mysz w kole. Zajączki. Sitko. Pani starościna. Każde dziecko nosek ma. Niedźwiedź. Łapanka. Murzyn. Chiński mur. Wyścigi o miejsce. Wyścigi do chorągiewki. Czarodziej. Król i jego dzieci. Zawody w biegu na czworakach do 15 kroków. Kot i mysz w kolumnie czwórkowej. Pierścień. Przerywane wojsko.

VIII. Chód na palcach. Głęboki oddech. Śpiew.

Dla wieku od 10 do 12 lat (4 i 5 rok nauki).

I. *Ćwiczenia wstępne.* Marsz ze śpiewem. Tworzenie kolumny ćwiczebnej z kolumny dwójkowej, trójkowej i czwórkowej (ustawienie w szachownicę).

Zwroty podskokami. Szybkie zbiórki w różnych formacjach i różnych miejscach sali lub boiska.

Postawy: stojąca, klęczna, siedząca, leżąca, rozkroczna (początkowo podskokiem), wykroczna i zakroczna (podskokiem) i szybkie zmiany tych postaw. W powyższych postawach zwroty i skłony tułowia wbok. Położenie rąk: na barki, na biodra, na kark, przed pierś. Podnoszenia i rzuty ramion. Przysiady.

II. *Ćwiczenia wyprostne.* Skłon tułowia wprzód i wdół w postawie stojącej, rozkrocznej, krocznej i klęcznej.

III. *Ćwiczenia ramion i górnego tułowiu.* Zwieszenia mieszane na łacie lub drabinkach. Przeploty w poziomie na kratach. Ćwiczenia przygotowawcze do wstępowań i zstępowania na drabinkach.

IV. *Ćwiczenia równoważne.* Podskoki na jednej nodze. Walka dwójek o utrzymanie się w równowadze na ziemi lub ławeczce. Zabawy, polegające na utrzymaniu się w równowadze (np. Kogucik). Bieg po ławce na czworakach. Chód podskokami po ławeczce (początkowo na dwu, po pewnej wprawie na jednej nodze).

Śpiew: odśpiewanie jednej znanej pieśni.

V. *Zabawy i gry.* Niema zbójów w lesie. Murzyn. Rzucanie i chwytanie piłki z odległości 15—25 kroków obiema i jedną ręką. Rybak. Polowanie na zające. Ćwiczenia w podbijaniu piłki ręką lewą i prawą, początkowo dłonią, następnie krótkim palantem. Wyścig piłek w kole. Skoczek. Stójka. Podrywka podawana. Oblężenie twierdzy.

VI. *Ćwiczenia karku, grzbietu i łopatek.* Chód i bieg na czworakach. Przewroty na ziemi (na skórzanych materacach). Chód chyłkiem popod łatą. Ruchy pływackie rąk, początkowo w trzech równych, następnie w trzech różnych tempach. Przygotowanie do pełzania na ławeczkach.

VII. *Chód i bieg.* Chód na palcach. Chód z podskokiem. Chód z zaznaczeniem kroku (pierwszego, drugiego, trzeciego lub czwartego). Bieg.

VIII. *Ćwiczenia brzuszne.* Siad turecki. Siad o nogach wyprostowanych. Z siadu tureckiego lub siadu o nogach wyprostowanych szybki powrót do postawy stojącej.

Ruchy pływackie rąk i nóg łącznie (suche pływanie), początkowo w trzech równych, następnie w trzech różnych tempach.

Uwaga. O ile przećwicza się „suche pływanie", opuszcza się wtedy w „programie" ćwiczenia karku, grzbietu i łopatek i ćwiczenia naprzemianstronne tułowiu, gdyż „suche pływanie" ćwiczy cały tułów. Do ćwiczenia tego przystępujemy po poprzedniem dokładnem wyuczeniu dziatwy pływackich ruchów rąk i nóg w postawie stojącej.

IX. *Ćwiczenia naprzemianstronne tułowiu.* Wypady podskokiem. Zwroty i skłony tułowiu wbok. W podporze klęcznym prężenie prawej ręki łącznie z prężeniem lewej nogi i naprzemian.

X. *Skoki.* Ćwiczenia przygotowawcze do skoku. Skok wolny z ławeczki. Przeskok ponad jedną, następnie ponad dwie ławeczki. Skoki z rozbiegu 1—3 kroków. Ćwiczenia przygotowawcze do skoków mieszanych.

XI. *Ćwiczenia końcowe.* Przysiady. W postawie stojącej skurcze nóg naprzemian. Ćwiczenia oddechowe w postawie stojącej, klęczącej i leżącej.

Dla wieku od 12 — 14 lat (6 i 7 rok nauki).

I. *Ćwiczenia wstępne.* Marsz ze śpiewem. Zbiórki w różnych formacjach i różnych miejscach sali lub boiska. Kolumna ćwiczebna w czasie marszu. Ruchy poprawiające postawę zasadniczą (ruchy korektywne). Szybkie i poprawne przybieranie wszystkich postaw głównych oraz szybka zmiana tych postaw. Kroki i rozkroki. W postawach tych zwroty i skłony tułowiu wbok i skłony głowy. Rzuty, podnoszenie i przenoszenie rąk.

II. *Ćwiczenia wyprostne.* Ćwiczenia przygotowawcze do skoków. Przysiady.

III. *Ćwiczenia ramion i górnego tułowiu.* Walki dwójek lub rzędów. Chwyty przy ratowaniu tonących.

Zwieszenia mieszane i zwieszenia wolne. Ćwiczenia przygotowawcze do wspinań po linji skośnej (na łacie). Przeploty wgórę i wdół. Przeploty skośne. Ćwiczenia przygotowawcze do wymyku. Wymyk. Odmyk. Wspinania po linie pionowej (tylko do połowy liny).

IV. *Ćwiczenia równoważne.* W postawie stojącej ruchy pływackie nóg. Przejście równoważne dwójkami i czwórkami (początkowo trzymając się za ręce).

Wybieganie i zbieganie wdół po ławeczkach ustawionych skośnie.

Chód równoważny po równoważni, ustawionej do wysokości 1 metra.

Śpiew: Odśpiewanie jednej znanej pieśni.

V. *Zabawy i gry.* Gry: Na granicy. Plinie. Bieg rozstawny w dwuszeregu bez przeszkód i z przeszkodami (łącznie w jedną i drugą stronę do 50 kroków). Piłka graniczna. Wyścig piłek w dwuszeregu. Piłka uszata. Kwadrant. Piłka koszykowa. Palant prosty. Palant z matkami bez galenia. Palant z galeniem. Zawody w biegu do 100 kroków. Ćwiczenia w szybkiem formowaniu patroli harcerskich i w szybkich zbiórkach na różnych miejscach boiska w kolumnie marszowej, ćwiczebnej i w ordynku.

VI. *Ćwiczenia karku, grzbietu i łopatek.* Ćwiczenia przygotowawcze do stania na rękach. W skłonie wprzód — ruchy pływackie rąk. Suche pływanie. Przewroty.

Ćwiczenie chodu i biegu, jak w okresie od 9 do 11 lat.

Uwaga. O ile przeprowadzono grę, połączoną z biegiem, bieg się opuszcza.

VII. *Ćwiczenia brzuszne.* Podpory leżąc przodem. Podpory zwieszone. W leżeniu tyłem — podnoszenie nóg. W leżeniu tyłem — ruchy pływackie nóg.

VIII. *Skoki.* Skoki wolne wzwyż. Skoki zawrotne ponad ławeczkę. Skoki rozkroczne. Skoki kuczne.

IX. *Ćwiczenia końcowe.* Przysiady. Wyskoki i zakroki. Zwroty i skłony tułowiu.

SZKOŁY POWSZECHNE
NIŻEJ ZORGANIZOWANE.

RELIGJA RZYMSKO-KATOLICKA.

WSKAZÓWKI
do prowadzenia nauki religji rzymsko-katolickiej w szkołach powszechnych I—VI klasowych

ułożył

KS. ANTONI CIEPLIŃSKI,

naczelny wizytator nauki religji rz.-kat. w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego.

Program nauki religji rzymsko-katolickiej dla szkół siedmioklasowych powszechnych, zatwierdzony przez Zjazd ks. ks. Biskupów polskich na VI sesji dnia 29 sierpnia 1919 r. i wydany w osobnej broszurce nakładem Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego może być zastosowany we wszystkich szkołach powszechnych bez względu na ich typ z pewnemi oczywiście ograniczeniami.

W szkole *sześcioklasowej* oddział I—V mają program identyczny z programem nauki w tychże oddziałach szkoły siedmioklasowej. Ponieważ oddział VI i VII w tych szkołach uczyć się ma równocześnie w tej samej izbie, należy dla każdego z tych oddziałów poświęcić w każdym tygodniu po jednej godzinie lub dwa razy po pół godziny na naukę głośną, polecając drugiemu oddziałowi w czasie nauki głośnej innego oddziału albo zająć się cichem powtórzeniem tego, czego właśnie uczył się w rozmowie z ks. prefektem (nauczycielem religji), lub przygotowaniem się do lekcyj następnej. Wobec krótszego wymiaru czasu na lekcje głośne materjał ulec musi pewnej, ale bardzo niewielkiej redukcji.

W szkole *pięcioklasowej* oddział I—IV mają program identyczny z programem nauki w tychże oddziałach szkoły siedmioklasowej. Oddziały V, VI, VII uczyć się mają równocześnie w tej samej izbie. Dzieli się więc te trzy oddziały na dwie grupy: do jednej należy oddział V, a do drugiej oddział VI i VII. Każda z tych dwu grup uczy się oddzielnie, poświęcając każdej z nich po jednej godzinie lub dwa razy po pół godziny w tygodniu na naukę głośną. Grupa druga, mieszcząca w sobie oddział VI i VII,

uczy się razem tego samego materjału naukowego, mianowicie w jednym roku materjału oddziału VI, a w drugim materjału oddziału VII.

W szkole *czteroklasowej* oddział I i II uczy się wedle programu szkoły siedmioklasowej bez żadnej różnicy. Oddział III i IV, które uczą się w tej samej izbie razem, uczą się w jednym roku materjału, przeznaczonego dla oddziału III, w drugim roku materjału naukowego oddziału IV szkół siedmioklasowych. Oddział V—VII traktuje się tak, jak w szkole pięcioklasowej.

W szkole *trzyklasowej* uczy się oddział I i II razem. Wobec tego uczą się one co roku wedle programu nauki dla oddziału I szkoły siedmioklasowej, a różnica w materjale corocznym polega na tem, że co roku opowiadamy inne zdarzenia z życia Pana Jezusa i że dzieci młodsze zapytujemy o rzeczy łatwiejsze, a od dzieci starszych wymagamy odpowiedzi na pytania trudniejsze. Przygotowanie dzieci oddziału II do św. Spowiedzi i Komunji (t. j. materjał naukowy oddziału II szkoły siedmioklasowej) odbywać się musi w godzinach pozaprogramowych i to tak, aby te dzieci mogły przystąpić do SS. Sakramentów najpóźniej przed końcem roku szkolnego.

Nauka oddziału III i IV odbywa się jak w szkole czteroklasowej, a oddziału V—VII, jak w szkole pięcioklasowej.

W szkole *dwuklasowej* oddział I—III uczą się razem w jednej izbie stale co rok materjału nauki oddziału I szkoły siedmioklasowej, z tą różnicą, że celem podtrzymania zainteresowania dzieci opowiadamy co rok coraz inne zdarzenia z życia Pana Jezusa. W ten sposób po trzech latach nauki dzieci, które kończą trzeci rok nauczania, osiągną cel ten sam, co po trzecim roku nauczania w szkole siedmioklasowej. Przygotowanie do Sakramentów św. Spowiedzi i Komunji, jak w szkole trzyklasowej.

Nauka w oddziale IV i V odbywa się wedle programu tychże oddziałów szkoły siedmioklasowej z tem, że odbywa się w sposób przemienny: w jednym roku przerabia się z temi oddziałami materjał oddziału IV, a w drugim materjał oddziału V.

W szkole *jednoklasowej* odbywa się nauka oddziału I i II, jak w szkole trzyklasowej, a nauka oddziału III i IV, jak w szkole czteroklasowej. Ponieważ w szkołach jednoklasowych w tych oddziałach są dzieci drugo- (w oddziale III), a nawet trzecioroczne (w oddziale IV), należy co rok omawiać inne zdarzenia z życia Pana Jezusa i co rok omawiać z silniejszym naciskiem coraz inne tematy, wskazane w programie nauki tych oddziałów w szkole siedmioklasowej.

№ 5152.

Imprimatur.

Varsaviae, d. 26 Augusti 1920 a.

Vicarius Generalis Protonotarius Apostolicus *Leopoldus Łyszkowski.*

Notarius *Al. Grabowski.*

JĘZYK POLSKI.

Program nauki w czterech niższych oddziałach szkół siedmioklasowych obowiązuje we wszystkich innych szkołach powszechnych.

W oddziale IV szkoły *dwuklasowej* uczą się razem dwa roczniki. Aby materjału nauki nie powtarzać co roku, zaleca się książkę do czytania, przeznaczoną dla oddziału czwartego, podzielić na dwie części wzajemnie uzupełniające się, a tworzące jednolite całości pod względem stopniowania trudności i rozmaitości treści. Podział ten nie może być oczywiście mechaniczny. Jedną część tej książki będzie się czytało w jednym roku, a drugą w drugim. Będzie to mogła być ta sama książka, co dla czwartego oddziału szkół siedmioklasowych z tą różnicą, że będzie czytana przez dwa lata. W ciągu obu lat nauki oddziału IV materjał ćwiczeń językowych pozostanie ten sam. Dzieci z rocznika piątego czyli drugoroczne będą mogły pogłębić wiadomości, nabyte w roku poprzednim.

Podobnież w oddziałach III i IV szkoły *jednoklasowej* należy materjał do czytania rozdzielić na dwie, wzgl. na trzy części, a w zakresie gramatyki uwzględniać indywidualnie poszczególne roczniki, dając starszym dzieciom ćwiczenia trudniejsze lub dłuższe.

Program nauki w oddziałach V, VI i VII szkół siedmioklasowych obowiązuje w tych samych oddziałach szkół *6—3 klasowych;* w szkołach tych trzeba położyć silny nacisk na t. zw. naukę cichą przy odpowiedniem ograniczeniu materjału pod względem ilościowym. W oddziale V szkoły *dwuklasowej* obowiązuje program oddziału V szkoły siedmioklasowej z tem ograniczeniem, że w ćwiczeniach gramatycznych zamiast systematycznego opracowywania deklinacji prowadzi się w dalszym ciągu rozbiór zdania pojedyńczego rozwiniętego, rozkładanie zdania złożonego na zdania pojedyńcze; następnie — ćwiczenia w przyswojeniu i zastosowaniu trudniejszych form słownych (rzeczowników, przymiotników, czasowników, zaimków, liczebników, przysłówków) i zwrotów językowych. I tutaj dążyć się powinno do tego, aby dzieci nie czytywały co roku tych samych czytanek. Nie wyklucza to jednak możliwości, że pewne ustępy zasadnicze mogą się powtarzać.

HISTORJA.

Program oddziału III szkoły siedmioklasowej obowiązuje we wszystkich szkołach powszechnych, z tem jednak zastrzeżeniem, że w szkole *dwuklasowej*, ze względu na mniejszą ilość czasu, można stosować pewne redukcje. Gdy oddział III jest dwuletni, a więc w szkole *jednoklasowej*, należy w jednym roku prowadzić pogadanki według programu dla szkoły siedmioklasowej, a w drugim według programu B, zamieszczonego poniżej.

Program oddziału IV, pozostawiający bardzo wiele swobody, obowiązuje również we wszystkich szkołach, z pewnem jednak rozszerzeniem w szkołach *dwuklasowych* i *jednoklasowych*. W szkołach tych należy mianowicie bardziej rozwinąć monografję danej miejscowości, z uwzględnieniem praw i obowiązków obywatelskich — pogadanki z tego zakresu należy prowadzić co roku; dalej można opracować więcej miast, wymienionych lub niewymienionych w III grupie tematów, ze zwróceniem uwagi zwłaszcza na bliższe lub bardziej związane z życiem danej miejscowości; wreszcie można wprowadzać jeszcze pogadanki z grupy IV: „Historja Polski w obrazach", zamieszczonej poniżej. W szkole *dwuklasowej* należy czerpać materjał z rozszerzonego w ten sposób zasobu w oddziałach IV i V, które mają wspólną naukę historji w ciągu 4 lat, w szkole *jednoklasowej* — w oddziale IV, trzyletnim. Zaleca się przytem w miarę możności omawiać w każdym roku inne tematy (z wyjątkiem, powyżej wskazanym) lub czytać z dziećmi coraz inne książeczki treści historycznej.

Program oddziałów V i VI obowiązuje w szkołach *6—3 klasowych* z zastrzeżeniem, że można czynić pewne skróty ze względu na mniejszą liczbę godzin nauki głośnej.

Wszędzie tam, gdzie są zajęcia ciche, należy w czasie nauki głośnej z jednym oddziałem zająć drugi oddział (inne oddziały) cichą lekturą książek treści historycznej, pisaniem sprawozdań z wycieczek, rysowaniem map historycznych i t. p. Nauczanie można prowadzić w ten sposób, że poświęca się kolejno po jednej godzinie nauki głośnej każdemu oddziałowi lub na każdej lekcji poświęca się pół godziny jednemu oddziałowi, a pół drugiemu.

PROGRAM B DLA ODDZIAŁU III SZKOŁY JEDNOKLASOWEJ.

1. Nasi przodkowie Słowianie. Jak wyglądał nasz kraj? (Brak miast, dróg, nieprzebyte puszcze, pełne dzikiego zwierza: niedźwiedzi, wilków, lisów, turów, żubrów; obfitość pszczół, rzeki szeroko rozlane, pola, olbrzymie bagna i łąki). Dawne podania.

2. Mieszko I przyjmuje chrzest i wprowadza chrześcijaństwo do Polski. Praca zakonników, karczowanie lasów, uprawa ziemi, rzemiosła. Pierwsze książki, pisane w klasztorach na pergaminie.

3. Bolesław Chrobry, wielki rycerz, naznacza granice Polski. Podanie o żelaznych słupach. Zjazd w Gnieźnie. Koronacja. Szczerbiec.

4. Jak Bolesław Krzywousty walczył z Niemcami? Puszcze, bagna broniły wrogom dostępu. Jak wyglądał gród? Obrona Głogowa.

5. O Władysławie Łokietku. Łokietek ukrywa się w grotach Ojcowa. Zjednoczenie Polski.

6. O Kazimierzu Wielkim — dobrym gospodarzu. Sprawiedliwe sądy i opieka nad chłopami. Murowane zamki, domy oraz śpichrze (Kazimierz nad Wisłą). Jak dawniej wyglądały miasta? (Mury naokoło miasta, kramy, rynek, ratusz, wąskie uliczki, grube mury domów, kołatki u drzwi).

Pokazać na obrazach śpichrze i stare domy w Kazimierzu, bramę Florjańską, Rondel i ratusz w Krakowie, albo bramę Opatowską i ratusz w Sandomierzu. (Pożądana też wycieczka).

7. O Litwie. Jak wyglądał kraj litewski? Pogańska religja (święty ogień znicz, węże w chatach, czczone jako opiekunowie domowego ogniska). Wróg Litwinów — krzyżacy. (O krzyżakach należy powiedzieć tylko, że to był rycerski zakon niemiecki i że napadali oni na Litwinów pod pozorem, że chcą ich nawrócić na wiarę chrześcijańską).

8. Chrzest Litwy. Wielka wojna z krzyżakami. Bitwa pod Grunwaldem.

9. Sejm w Lublinie w roku 1569. Sejmiki i wybór posłów. Nabożeństwo. Co postanowiono na sejmie w Lublinie? Należy podkreślić, że mówiono wtedy, iż łączą się „wolni z wolnymi, równi z równymi", i wytłumaczyć znaczenie tej zasady. (Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Unja lubelska").

10. O Karolu Chodkiewiczu. Wróżba Batorego. Bohaterska bitwa pod Chocimem.

11. O Stanisławie Żółkiewskim. Zwycięska wyprawa Żółkiewskiego na Moskwę, triumfalny wjazd do Warszawy (car moskiewski, jako jeniec). Gdzie mieszkali Turcy? Śmierć Żółkiewskiego pod Cecorą.

12. O Stefanie Czarnieckim. Rana, odniesiona na wojnie z Kozakami. Jak Czarniecki walczył ze Szwedami? Bitwa nad Pilicą. Śmierć Czarnieckiego.

13. Dlaczego nazywano Polskę przedmurzem chrześcijaństwa? Zwycięstwo Sobieskiego pod Wiedniem (posłowie w Wilanowie, wieści z Wiednia w drodze, bitwa, wjazd Sobieskiego do Wiednia, spotkanie z cesarzem).

14. Pierwszy rozbiór Polski. Sąsiedzi Polski: Rosja, Austrja i Prusy układają rozbiór.

Sejm, zwołany na żądanie carowej Katarzyny dla zatwierdzenia rozbioru. Opór Tadeusza Rejtana. (Pokazać dzieciom reprodukcję obrazu Matejki: „Rejtan").

15. Dzień 3 maja 1791 w Warszawie.

16. Przysięga Kościuszki w Krakowie. Powołanie włościan do walki. Bitwa pod Racławicami. Kościuszko przywdziewa sukmanę chopską.

17. W obozie pod Połańcem. Kosynierzy uczą się sztuki wojennej. Kościuszko naradza się nad ulżeniem doli chłopów. (Mówiąc o chłopach, należy zaznaczyć, że we wszystkich krajach Europy chłopi byli poddanymi i wszędzie odrabiali pańszczyznę; w Polsce nie było gorzej, niż u naszych sąsiadów z zachodu, a lepiej, niż w Rosji; tam chłopi byli niewolnikami, których panowie sprzedawali). Rozkaz Kościuszki.

18. Bitwa pod Maciejowicami. Rzeź Pragi.

19. Trzeci rozbiór Polski.

Państwo Polskie przestaje istnieć, ale naród trwa. Rozmowa z dziećmi na temat: co utrzymuje naród w jedności? (Język, religja, wspólne zwyczaje, wspólna przeszłość, miłość ziemi rodzinnej. Naród nie może sobie dobrze życia urządzić, jeżeli nie ma państwa. Historja Polski od trzeciego rozbioru jest ciągłą walką o odzyskanie niepodległości.

20. Co to były legjony? Pieśń legjonów. Zapał w Polsce. Bohaterstwo legjonów. Wojny Napoleona. Napoleon tworzy niepodległe Księstwo Warszawskie (pokazać na mapie).

21. Wyprawa Napoleona na Moskwę. Wielkie nadzieje Polaków. Wojska rosyjskie cofają się. Napoleon wchodzi do Moskwy. Odwrót z Moskwy. Śmierć księcia Józefa.

22. Królestwo Kongresowe. Wojna z Rosją: Bitwa pod Grochowem (walka w Olszynce, Chłopicki ranny). Śmierć Sowińskiego na wałach Woli przy armacie.

23. Powstanie. Pierwszy Rząd Narodowy ogłasza zniesienie pańszczyzny. Jak walczyli powstańcy? (Należy uwydatnić trudności walki, bohaterstwo i zapał powstańców). Egzekucja dnia 5 sierpnia 1864 r. na stokach cytadeli w Warszawie. Pamiątkowy krzyż.

24. O Polakach w Poznańskiem. Komisja Kolonizacyjna. Wóz Drzymały. Września.

25. Walki Legjonów Polskich. Józef Piłsudski. Odzyskanie niepodległości. 11 listopada 1918 r. Odparcie najazdu na Polskę w 1920 r.

DLA ODDZIAŁU IV I V SZKOŁY DWUKLASOWEJ I ODDZIAŁU IV SZKOŁY JEDNOKLASOWEJ.

IV GRUPA TEMATÓW. HISTORJA POLSKI W OBRAZACH.

A. *Historja Polski w obrazach Matejki.*

1) Chrzest Polski.
2) Początek potęgi państwa polskiego — koronacja Chrobrego. Wjazd Chrobrego do Kijowa.
3) O sądach Bożych i surowych karach w średniowieczu — Maćko Borkowicz.
4) O bogactwie miast polskich — Uczta u Wierzynka.
5) Walki z krzyżakami — Grunwald, Hołd pruski.
6) Zjednoczenie Polski i Litwy — Unja lubelska.
7) Wojny z Moskwą — Batory pod Pskowem.
8) Piotr Skarga, jego znaczenie i działalność — Kazanie Skargi.
9) Wojny szwedzkie — Jan Kazimierz na Bielanach podczas pożaru Krakowa.
10) Wojny tureckie — Sobieski pod Wiedniem.
11) Pierwszy rozbiór Polski — Rejtan.
12) Usiłowania naprawy stosunków w Polsce — Konstytucja 3-go maja.
13) Powstanie Kościuszkowskie — Kościuszko pod Racławicami.
14) Pogadanka o Matejce.

B. *Grottger — malarz powstania styczniowego.*

1) Manifestacje — Okno na placu Zamkowym. Pierwsza ofiara (Warszawa).
2) Zamknięcie kościołów (Warszawa).
3) Branka (Polonja).
4) Pożegnanie (Wojna).
5) Kucie kos (Polonja). Przysięga (Lituanja).
6) Obóz powstańców.
7) Bój (Lituanja).
8) Widmo (Lituanja).
9) Pod murami więzienia.
10) Pochód na Sybir.
11) Ciosanie krzyża. Dźwiganie krzyża.
12) Widzenie (Lituanja). Skazaniec, obkuwający bryłę skalną.
13) Pogadanka o Grottgerze.

GEOGRAFJA
Z NAUKĄ O POLSCE WSPÓŁCZESNEJ.

Program czterech niższych oddziałów szkoły siedmioklasowej obowiązuje *we wszystkich szkołach niżej zorganizowanych* (z dodatkiem, wskazanym poniżej, w oddziale IV szkoły *dwuklasowej* i szkoły *jednoklasowej*), program oddziału V — w szkołach *6—2 klasowych*, a oddziału VI i VII — w szkołach *6—3 klasowych*. W oddziałach IV i V szkoły dwuklasowej oraz III i IV szkoły jednoklasowej nauczyciel winien starać się o urozmaicenie nauki przez kładzenie nacisku na coraz inne szczegóły w kolejnych latach. W oddziale IV szkół obu tych stopni organizacyjnych należy dołączyć do programu szkoły siedmioklasowej jeszcze tematy następujące:

Podróż z Polski w kierunku zachodnim. Lądy i wody. Powrót do punktu wyjścia ze strony przeciwnej. Nazwy lądów i oceanów. Ich położenie w stosunku do naszego kraju. Podróż z Bałtyku wodą, możność objechania ziemi wodą. *Kulistość ziemi.*

Tam, gdzie nauczyciel uczy równocześnie kilka oddziałów, prowadząc z jednym oddziałem naukę głośną, należy odpowiednio zużytkowywać godziny ciche na prace samodzielne uczniów.

Tematy do prac samodzielnych mogą być następujące:

1) *Dla oddziału III go:* Szkice drogi, inne rysunki z wycieczek, szkic najbliższego otoczenia szkoły. Modelowanie (w glinie lub piasku) różnych fragmentów terenu najbliższej okolicy, np. wzgórz, doliny rzecznej, stawu i t. p.

2) *Dla oddziału IV-go:* Rysowanie planów różnych przedmiotów, budynków, planu podwórza szkolnego. Rysowanie różnych form gór, wodospadów i t. p., szkice dorzecza Wisły, Dniestru, Odry, Niemna. Podróże po mapie, wymierzanie odległości na mapie i obliczanie czasu na przebycie pewnej przestrzeni. Modelowanie różnych kształtów gór, dolin, przełęczy, pasma górskiego, jeziora górskiego i t. p.

3) *Dla oddziału V-go:* Oznaczanie położenia bezwzględnego. Piśmienna charakterystyka poszczególnych krajobrazów. Wy-

pełnianie mapki konturowej. Obliczanie różnicy w czasie zależnie od długości. Oznaczanie miejscowości, położonych na tym samym równoleżniku lub południku. Porównawcze zestawianie miast, krajów, gór i rzek.

4) *Dla oddziału VI-go:* Obliczanie położenia, wielkości poszczególnych krajów. Obliczanie wysokości. Podróże po mapie. Rysowanie map szkicowych.

5) *Dla oddziału VII-go:* Podróże po mapie. Obliczanie odległości i wielkości poszczególnych części kraju. Kreślenie szkicowych mapek. Kreślenie części systemów rzecznych. Oznaczanie na mapkach konturowych rozmieszczenia skarbów kopalnianych, dróg komunikacyjnych i t. p. Zestawienia liczbowe i wykresy danych statystycznych.

NAUKA O PRZYRODZIE.

Program dla szkół siedmioklasowych może być stosowany w szkołach *sześcioklasowych* i *pięcioklasowych* ze zmianą podziału kursu fizyki i chemji oraz z tą różnicą, że w oddziałach połączonych należy odpowiednio wyzyskać czas zajęć cichych, z uwzględnieniem jak najbardziej samodzielnego charakteru pracy uczniów. Kurs fizyki i chemji w oddziale VI szkół sześcioklasowych i pięcioklasowych ze względu na inny stosunek liczb godzin winien objąć, oprócz działów, wskazanych dla szkoły siedmioklasowej, jeszcze magnetyzm i elektryczność, aby w oddziale VII było dość czasu na uzupełnienie — choćby z pewnemi skrótami — nauki o przyrodzie żywej i na higjenę.

W szkołach *czteroklasowych* i *trzyklasowych* program nauki pozostaje taki sam, jak w szkole pięcioklasowej, z tą jednak różnicą, że w oddziale III ze względu na mniejszą liczbę godzin można opuścić pp. 3, 7, 8, 11, 16, 21, 24 programu dla oddziału III szkół siedmioklasowych, poza tem połączyć punkty: 5 z 6, 9 z 10, 22 z 23.

To samo dotyczy programu oddziału III szkoły *dwuklasowej*. Oddział IV (roczniki 4-ty i 5-ty) szkoły dwuklasowej przerabia co roku naprzemian po jednym cyklu pogadanek z dziedziny przyrody żywej (programy A i B, patrz niżej), oddział V (roczniki 6-ty i 7-my) — co roku naprzemian po jednym cyklu pogadanek z dziedziny przyrody martwej i higjeny (programy C i D, patrz niżej).

W szkole *jednoklasowej* uczą się oddziały III i IV (roczniki: 3, 4, 5, 6 i 7) razem, przerabiając co roku inny cykl pogadanek, wybranych z programu nauki o przyrodzie dla oddziałów III-go i IV-go szkoły siedmioklasowej i dla oddziałów IV-go i V-go szkoły dwuklasowej (patrz niżej).

PROGRAM NAUKI O PRZYRODZIE DLA SZKOŁY DWUKLASOWEJ.

Oddział III — patrz wyżej.

ODDZIAŁ IV.

Program A.

1. Wycieczka do lasu. Zbieranie okazów.

2. Przypomnienie na okazie jakiejkolwiek rośliny jesiennej wiadomości nabytych w poprzednim oddziale o częściach rośliny i jej organach.

3. Grzyby. Podłoże, na jakiem rosną. Trzon i kapelusz. Rozróżnienie dwojakich spodów kapelusza: z dziurkami i blaszkami. Zarodniki. Pokaz dojrzałej purchawki. Pękanie purchawki i rozsypywanie się zarodników. Grzyby jadalne i trujące.

4. Rośliny iglaste: sosna, jodła, świerk, jałowiec. Co to są igły? Nasze lasy — czy dużo ich mamy obecnie? Jak było w dawnej Polsce? Lasy dzikie — puszcze i lasy sztucznie prowadzone. Ochrona lasów.

5. Mrówka i mrowisko. Specjalne zwrócenie uwagi na podział pracy w społeczeństwie mrówczem, na pracowitość i wytrwałość poszczególnych jednostek. Zachęta dzieci do obserwowania mrówek i zdawania sprawy ze spostrzeżeń.

6. Pająk. Budowa zewnętrzna. Kądziołki przędne. Wysnuwanie nici. Snucie pajęczyny. Jak pająk czatuje na zdobycz? Jak chwyta muchy i jak je uśmierca?

7. Październik. Nazwa miesiąca. Len. Oglądanie giętkich łodyg i torebek owocowych z nasionami. Prace koło lnu. Tkanie płótna. Lniane siemię.

8. Z jakich jeszcze roślin robimy tkaniny. Konopie, obróbka. Jaki użytek mamy z tej rośliny? Bawełna (wata). Gdzie rośnie? Jaką jest częścią rośliny? (Puszek obrastający nasiona). Co z bawełny robimy?

9. Śliwka; badanie pestki, nasienia i zarodka. Jeśli są owoce tarniny, to przeprowadzić na nich podobne obserwacje.

10. Smak śliwki i tarki, jabłka dzikiego i ogrodowego. Owoce dzikie i uszlachetnione. Sztuka ogrodnicza. Co nam daje sad? (W czasie kwitnienia — pożywienie dla pszczół, jesienią duży dochód z owoców, przyjemny odpoczynek w cieniu, ozdoba zagrody). Zachęta do pielęgnowania własnych drzewek i szanowania cudzych.

11. Owoce leśnych i ogrodowych krzewów, drzewek jarzębiny, kaliny, czarnego bzu, szakłaka lub trzmieliny (zależnie od materjału, jaki można zdobyć). Owoce na tle liści, przyglądanie się jaskrawym barwom. Szukanie nasion w tych owocach. Barwa — przynęta dla ptaków.

12. Obejrzeć puszyste owoce ostów, czepne marchwi lub rzepu. Przypomnieć, jak wygląda na wiosnę dmuchawiec, pokazać jego owocki. O ptakach dziobiących i rozsiewających osty (szczygły). O czepianiu się kolczastych owocków sierści zwierząt („Trzyma się jak rzep psiego ogona") i rozsiewaniu przez nie. Skrzydlate owoce lipy i klonu. Szukanie w nich nasion.

13. Zapadanie drobnych zwierząt w odrętwienie (t. zw. sen zimowy). Sen pajączków, ślimaków, owadów, żab, węży, żmij. Przygotowanie do snu i sen zimowy niektórych zwierząt ssących: nietoperza, chomika, jeża (koszatek, borsuka, niedźwiedzia).

14. Futra zimowe leśnych ssaków: lisa, kuny, łasicy, gronostaja. Puszystość i ubarwienie. Wiadomości o życiu tych zwierząt.

15. Są kraje, gdzie jest wiecznie zimno. Olbrzymie śniegi i góry lodowe. Jeżdżenie na nartach i sankami zaprzężonemi w psy. Ubóstwo roślinności. Tajga i tundra. Renifer, biały niedźwiedź, lis polarny.

16. Futra chronią zwierzęta przed zmarznięciem. Jak człowiek zabezpiecza się przed zimnem: futra, kożuchy, wełniana odzież (samodziałowa i fabryczna). Puch, futro, wełna nie przepuszczają ciepła. O dobrych i złych przewodnikach ciepła. Opatrywanie na zimę mieszkań. Opatrywanie delikatniejszych drzew i krzewów, okrywanie ziemniaków, buraków, marchwi i t. p. złemi przewodnikami ciepła.

17. Pąki na wierzbie. Oglądanie pąków, okrytych łuskami i już pękających. Hodowla paru gałęzi w wodzie na oknie. Spostrzeżenia nad rozwojem pąków, zakwitaniem, puszczaniem „kłów“ (korzeni i pędów).

18. Kwitnienie wierzby. Gałęzie z żółtemi (pręcikowemi) i zielonemi (słupkowemi) kotkami. Powtórzenie o częściach kwiatu. Szukanie tych części. Brak niektórych. Zapach. Szukanie słodkiej kropelki. Kwitnąca wierzba — symbol zmartwychwstania przyrody. Gatunek wierzby: „palmowa“. Na okazie leszczyny, hodowanej w szkole, obserwować kwitnienię, zwrócić uwagę na brak kielicha i korony. Z których kwiatów powstaje orzech? Porównanie kwitnienia wierzby i leszczyny.

19. Wycieczka do sadu w porze kwitnienia drzew owocowych. Oglądanie kwiatów, szukanie części składowych kwiatów: kielich, korona, pręciki, słupek. Z czego rozwinie się w przyszłości owoc? (Jeśli będą pąki i kwiaty jakby spalone, t. zn. zniszczone przez kwieciaka jabłkowca, to należy obejrzeć owadka, opisać jego życie, szkodliwość).

20. Hodowla (z prowadzeniem dzienniczka) czerwi muchy. Po skończonem przeobrażeniu opis (na zasadzie obserwacji) przeobrażenia muchy. Dorosły owad. Wielka szkodliwość. Konieczność tępienia much: utrzymanie mieszkań w czystości. Muchy, siadające na kale ludzkim i na jedzeniu, zarażają nas najróżniejszemi chorobami. Konieczność utrzymania ustępów w każdej zagrodzie; oczyszczanie i odkażanie tych miejsc wapnem w czasie panowania czerwonki, cholery, tyfusu.

21. Wycieczka nad staw lub jezioro. Obserwacja różnych owadów wodnych, ślizgających się po powierzchni lub pływających w wodzie. Połów i przyglądanie się zbliska żukowi pływakowi i jego larwie. Szkody, jakie wyrządza w zarybku.

22. Komar. Jak wygląda i gdzie się najobficiej znajduje (w miejscach bagnistych). Które z nich kłują boleśnie (samiczki). Znoszenie jajek do wody. Larwa i poczwarka. Wykluwanie się komara. Komar przyczyną choroby — malarji. Konieczność osuszania miejsc wilgotnych.

23. Kwitnące zboże. Szukanie na okazach pręcików i słupków. Wiotkie pręciki — sumiaste wąsy słupków. Jak się odbywa opylanie? Poznanie najszkodliwszych chwastów polnych; konieczność i sposoby oczyszczania pola z chwastów. Perz, kąkole, bławatki i t. p. tylko odbierają soki ziemi, szelężnik zaś wysysa je częściowo z korzeni zbóż. Zachęta do utworzenia zielnika z najpospolitszych chwastów polnych.

24. Sianokos. Kiedy się odbywa: po wysypaniu się ziarn z traw, czy przedtem? Rozrastanie się traw na łące zapomocą długich łodyg podziemnych. Oglądanie tych łodyg i korzeni traw na okazach. Tonka wonna.

„Złe“, ostre trawy (właściwa nazwa: turzyca). Badanie łodyg i liści turzycy na okazach: porównywanie z właściwemi trawami. Na jakich łąkach rosną przeważnie turzyce? Szkodliwość dla bydła. Łąki błotne z roślinnością niezdrową dla bydła. O osuszaniu łąk błotnych i o nawadnianiu zbyt suchych. (Jeśli w okolicy są sztuczne łąki — wycieczka dla obejrzenia). O ważności łąki dla rolnika.

25. Zaznajomienie z pewną ilością ziół lekarskich, jak np. rumianek, podbiał, mięta, ślaz i t. p.; zachęta do hodowli, przechowywanie w aptece domowej.

Program B.

1. Pokaz psianki czarnej lub lulka. Wskazanie narządów rośliny: korzenia, łodygi, liści, kwiatów, owoców. Polecić zasuszyć całkowitą roślinę, opatrzyć zasuszony okaz napisami. Rozebrać kwiat: części składowe kwiatu. Obie te rośliny są trujące.

2. Inne okazy roślin. Rozróżnianie na nich korzeni, łodyg, liści, kwiatów, owoców i nasion.

3. O czynnościach organów roślin. Korzeń. Do czego roślinie służy (przytwierdza do ziemi i ciągnie pożywienie). Czapeczka i włośniki. Ciągnienie wody z solami.

4. Liście. Budowa liścia. Do czego służą roślinie? Parowanie liści, pobieranie pożywienia z powietrza.

5. Owoce z sadu. Jabłko (lub gruszka). Badanie części owocu; szukanie resztek kielicha (nieraz i zeschłych pręcików), skórka, miękisz, nasiona. Owoce suche (strączek, makówka). Owoc i nasienie.

6. „Robaczywe“ owoce (na okazach). Badanie żerujących w owocach larw owadów. Skąd się wzięła larwa w śliwce czy jabłku? Od kiedy już żyje w tym owocu? Czy zostanie w nim na zimę? O szkodliwości omacnicy jabłkówki czy śliwkówki i sposobach tępienia.

7. Orzechy laskowe i żołędzie. Rozłupywanie; szukanie nasion, badanie tych nasion (duże zapasy pożywienia w liścieniach). Gromadzenie orzechów i szyszek przez wiewiórkę. Sposób rozłupywania orzechów i jedzenia ich przez wiewiórkę. Bieg, zręczność, chyżość tego zwierzątka. Opis budowy ciała (zewnętrznie). Szkodliwość wiewiórki (ogryzanie młodych pędów, wypijanie jaj, wyciąganie piskląt z gniazd). Futerko zimą i latem.

8. Ptaki pozostające u nas, tułające się i odlatujące od nas. Przyczyny odlotu. Drogi. Jak lecą? (Kształty stad, liczba, pora dnia, wysokość i szybkość lotu). Dokąd ptaki lecą? Którędy wracają?

9. Przygotowanie się ptaków pozostających u nas na zimę (tuczenie się i cieplejsze opierzenie). Na okazach opis piór i puchu ptasiego. Na okazie: budowa skrzydła. Lot ptaków (opisanie przez same dzieci na zasadzie własnych obserwacyj).

10. Czem się żywią ptaki pozostające u nas na zimę: owoce mięsiste (jarzębina, kalina); ich barwa na tle śniegu. Nasiona drzew szpilkowych. Puszyste owoce ostów. Pączki drzew. Owady na korze i pod korą. Kornik. Głód ptaków zimą i obowiązek dokarmiania. Zakładanie żerówek.

11. Opadanie liści. Oglądanie opadłych liści. Przypomnienie o budowie liści; do czego służą roślinie? Zmiana ubarwienia jesienią. Jakie znaczenie ma opadanie liści dla drzew i krzewów? Polecić suszyć piękne, barwne, jesienne liście — ubrać niemi izbę szkolną.

12. Czy gołe, bezlistne drzewa zamarły? Zapasy w pniach i pąkach. Drzewa i inne rośliny wiecznie zielone. Oglądanie igieł drzew iglastych i liści borówki lub barwinku. Jak mogą takie liście przetrwać mrozy? Porównanie obu rodzajów zimotrwałych liści.

13. Oglądanie korzeni roślin dwuletnich: burak, rzepak, marchew, pietruszka. Porównanie z korzeniami innych roślin. Zwrócenie uwagi na stosunkowo wielką grubość korzeni tych roślin. Przypomnienie znanych wiadomości o korzeniu. Przecięcie wzdłuż i wpoprzek marchwi; skórka, miękisz, walec osiowy.

14. Oglądanie bulw ziemniaków, szukanie oczek i zeschłych łusek — listków. Z jakiego miejsca ziemniak puszcza pędy? (Doświadczenie).

15. Oglądanie główek kapusty całych i przeciętych wzdłuż. Szukanie łodygi (głąba), zdejmowanie grubych, mięsistych liści, szukanie pąków.

16. Oglądanie cebuli całej i wzdłuż przeciętej. Poszukać łodygi (piętki), liści soczystych bezbarwnych i suchych — czerwonych, korzeni. Zasadzić cebulę i obserwować wychodzenie długich zielonych liści.

17. Wycieczka do sadu celem szukania liszek i obieranie drzew z liszek (mogą to być gniazda liszek brudnicy, nieparki, białki rudnicy, pierścioniówki). O szkodliwości tych owadów i o konieczności stałego ich tępienia. Parę oprzędów z liszkami zabrać do szkoły dla hodowli i obserwacji.

18. Obserwacja rozwoju liszek, przyniesionych z sadu. Po skończonem przeobrażeniu dzieci opisują życie i rozwój liszki, dorosłej ćmy. Ćmy na kwiatach powoju płotowego, lepnicy zwisłej, nocnej świecy. Zachęcić dzieci do zbadania w letni wieczór, co te owady tam robią.

19. Wycieczka na łąkę w porze kwitnienia traw. Rzut oka na kwitnącą łąkę: odróżnianie kwiatów barwnych, jaskrawych od zielonych, niepozornych. Przyglądanie się odwiedzinom owadów na pierwszych a wiotkim pręcikom i sumiastym znamionom drugich. Przypomnienie (na okazach) o częściach kwiatu. Pyłek i opylanie. Pszczoła i jej praca.

20. Jak się do opylania przyczyniają owady? Barwa, zapach, miodniki. Rośliny wiatropylne.

21. Wąż wodny i żmija. (Opis tych zwierząt konieczny, choćby nie było okazów, ze względu na jadowitość żmii). Czołganie się po ziemi (i łykanie pożywienia), pływanie węża w wodzie. Sposób chwytania i łykania pożywienia — u żmii zabijanie jadem.

22. Zbliżająca się pora upałów letnich. Są kraje, gdzie jest zawsze gorąco. Rośliny tych krajów: herbata, kawa, ryż. Najważniejsza dla tubylców roślina: palma.

23. Jakie jeszcze rośliny z gorących krajów znamy? Pomarańcza, cytryna, winorośl, figa. Jak wyglądają? Gdzie rosną? Jaki z nich pożytek?

24. Najważniejsze zwierzęta stref gorących: wielbłąd, lew, słoń, małpa, węże jadowite, krokodyl.

ODDZIAŁ V.

Program C.

1. O otaczającej kulę ziemską przezroczystej warstwie powietrza. Co to jest powietrze? Gdzie się znajduje? Ciśnienie powietrza (doświadczenia). Praktyczne zaznajomienie z barometrem.

2. Ciężar powietrza. Ciśnienie powietrza na większych wysokościach. Co uczuwa człowiek, wspinając się na wysokie góry? Przypuszczalna wysokość powietrza nad ziemią.

3. Woda. Trzy stany skupienia. W jakiej temperaturze woda zamienia się w lód, a w jakiej wrze? Gdzie woda w przyrodzie znajduje się pod postacią pary, wody, lodu?

4. Przy zamarzaniu woda rozszerza się. Dlaczego lód pływa po wodzie, a nie tonie? Znaczenie tej własności lodu. Prawo Archimedesa (doświadczenia). Pęcherz powietrzny ryb. Lód jako czynnik rozsadzający skały. Odrywanie się części skał.

5. Najważniejsze ciała skorupy ziemskiej. Granit. Gdzie spotykamy go u nas w wielkich masach? (Tatry). Odłamki granitu; kamienie polne. Do czego ich używamy? Skład granitu. Granit zwietrzały. Tworzenie się gliny, piasku i iłu.

6. Wapień. Jak wygląda i gdzie się u nas znajduje? Gdzie utworzyły się pokłady wapienia? Wypalanie wapna. Wapno niegaszone i gaszone. Zaprawa mularska. Kreda; gdzie się u nas znajduje? Marmur; do czego go zużytkowujemy i gdzie jest u nas?

7. Torf. Oglądanie okazów. Tworzenie się torfu.

8. Węgiel kamienny. Wielkie znaczenie węgla kamiennego w naszem życiu obecnem. Czem palono dawniej? Kopalnie węgla. Dlaczego w ich pobliżu powstaje wiele fabryk? Z czego węgiel się utworzył? Skąd o tem wiemy? Lasy węglowe.

9. Działanie sztabki magnesowej na opiłki żelazne. Jak się ułożą opiłki, gdy posypiemy niemi całą sztabkę? Wzajemne oddziaływanie magnesów na siebie. Ziemia — to wielki magnes. Kompas, wielkie jego znaczenie przy żegludze po morzu.

10. Doświadczenie z kawałkiem papieru i wałkiem szklanym, potartym flanelą. Elektryczność. Od czego pochodzi jej nazwa? Elektryczność dodatnia i ujemna. Złe i dobre przewodniki elektryczności. Izolacja. Elektryczność atmosferyczna.

11. Ogniwo elektryczne (cynk i miedź w rozwodnionym kwasie siarkowym). Bieguny. Prąd elektryczny. Ciepło i światło, wywołane prądem.

12. Zmiana miękkiego żelaza na magnes pod wpływem prądu. Dzwonek elektromagnetyczny. (O stosowaniu prądu do poruszania kół wozów w tramwaju elektrycznym i do przenoszenia głosu na znaczną odległość w telefonie jedynie wspomnieć).

13. Budowa i czynności skóry. Jak często i jak się myć? Kąpiele ciepłe i zimne, wartość jednych i drugich, wskazówki higieniczne co do kąpieli. Hartowanie skóry chroni od zaziębień. Świerzba. Wszawica włosów i ubrania.

14. Krosty w chorobach zakaźnych: ospie, odrze, szkarlatynie. Nieco o zarazkach i niebezpieczeństwie zarażenia się. Jak organizm ludzki broni się od zarażenia? O gorączce w chorobach. Szczepienie ospy. Pomoc doraźna w oparzeniu skóry. Odmrożenie — pomoc doraźna.

15. O kościach i ich połączeniach czyli stawach. Co to jest krzywica? Trzymać się prosto. Pierś naprzód.

16. Złamanie kości kończyny. Zwichnięcie stawu. Sposoby unieruchomienia kończyny uszkodzonej.

17. Narządy zmysłów: skóra — dotyku; język — smaku; nos — powonienia.

18. Narząd słuchu: ucho. Ochrona ucha przed chorobami. Obce ciało w uchu.

19. Narząd wzroku: oko. Higjena pracy oczu; nie czytać o zmroku i przy złem świetle; siedzieć prosto przy pracy. Okulary. Choroby oczu (ropienie).

20. O krwi i jej krążeniu. Rola czerwonych i białych ciałek krwi. Serce jako pompa.

21. Upływ krwi z rany. Jak zatamować krwawienie? Jak opatrzyć ranę? Opatrunek. Niebezpieczeństwo zakażenia rany. Krwotok z nosa.

22. Jak urządzić zdrowo życie w zagrodzie wiejskiej? Czystość podwórza. Urządzenie ustępu, śmietnika, gnojówki, chlewów i studni.

23. Higjena mieszkania. Jak uprzątać izbę, jak ją wietrzyć, opalać i oświetlać? Pobielanie ścian. Urządzenie podłogi. Jak i gdzie przechowywać pokarmy? Jak zrobić dezynfekcję po chorobie zakaźnej? O szpitalach. Izolacja chorych zakaźnych.

Program D.

1. Co to jest powietrze? Skład powietrza. Tlen i jego własności. Azot. Bezwodnik węglowy. Przyczyny tworzenia się jego: palenie, oddychanie, gnicie. Oddychanie dobrem i złem powietrzem. Wietrzenie mieszkań.

2. Słońce, jako źródło światła. Ciała świecące i oświetlone. Światło odbite. Księżyc, jako ciało świecące światłem odbitem. Odmiany księżyca.

3. Światło rozchodzi się w linjach prostych. Dlaczego powstają cienie? Ciała przezroczyste i nieprzezroczyste. Co jest przyczyną zaćmienia księżyca i słońca?

4. Soczewka. Dlaczego soczewka zwrócona ku słońcu parzy? Soczewki skupiające. Obraz w soczewce. Skąd pochodzi nazwa: szkło powiększające? Budowa oka.

5. Skąd ziemia otrzymuje ciepło? (Promienie słoneczne przebijają się przez powietrze i nagrzewają ziemię. Nagrzana ziemia ogrzewa powietrze). Co to jest wiatr i jak powstaje?

6. Termometr. Jak wygląda? (Pokazać przyrząd). Pod wpływem wyższej temperatury rtęć podnosi się (rozszerza); pod wpływem niższej opada (kurczy się). Jak się termometr robi? (Punkt topnienia lodu 0^0, punkt wrzenia 100^0, podziałka). Praktyczne zaznajomienie z termometrem.

7. Gotowanie wody. Para wodna. Prężność pary. Maszyny parowe. Skraplanie się pary. Woda dystylowana — zupełnie czysta — używana w aptekach do lekarstw. Dystylacja wody w olbrzymich rozmiarach w przyrodzie. Opady wodne. Co to są chmury i jakie bywają? Skąd się bierze deszcz i jakie ma znaczenie? Śnieg i lawiny śnieżne. Grad.

8. Woda jako rozpuszczalnik. Woda twarda i miękka. Różny smak wody. Woda morska. Woda z rozpuszczonemi w niej minerałami, jako pożywienie dla roślin. Wody mineralne. Gdzie się

znajdują u nas? (Krynica, Ciechocinek, Busk, Solec, Nałęczów, Truskawiec).

9. Sól kuchenna. Rozpuszczanie soli w wodzie. Przy gotowaniu woda paruje, sól osiada jako kryształy (doświadczenie). Gdzie się sól znajduje (morza, jeziora słone, źródła, pokłady w ziemi). Skąd się nagromadza sól w morzach i jeziorach i jak ją stamtąd wydobywają?

10. Dobywanie soli ze źródeł słonych: tężnia i warzelnia (Ciechocinek). Sól kamienna i dobywanie tej soli (Wieliczka). Do czego soli używamy (solenie potraw, konserwowanie w soli mięsa, masła, kąpiele słone lecznicze).

11. Żelazo. Skąd sprowadzamy żelazo? Kopalnie rudy i wielkie piece do przetapiania rudy (w okręgach górniczych szczegółowiej). Gatunki żelaza.

12. Górnictwo w Polsce. Przypomnienie miejscowości, wraz ze wskazaniem ich na mapie, gdzie znajduje się węgiel kamienny, sól, nafta, żelazo (u nas). Ojciec górnictwa polskiego — Stanisław Staszic.

13. Szkielet. Budowa i ustrój kości. Sposoby łączenia się kości. Znaczenie szkieletu dla ruchu. Zmiany w kościach w różnych okresach wieku.

14. Mięśnie. Ich budowa, własności, praca, ruch. Znużenie, potrzeba odpoczynku.

15. Mózg, rdzeń pacierzowy, nerwy i narządy zmysłów. Sen, kiedy i jak długo sypiać, jaka ma być pościel.

16. Napoje alkoholowe. Ich szkodliwość. Odurzenie wódką. Co to jest zemdlenie. Jak trzeźwić omdlałego? Udar mózgowy.

17. Wybór i sposób przyrządzania pokarmów; pokarmy płynne i stałe. Zęby. Jak je pielęgnować? Co psuje zęby? Jak należy jeść?

18. Budowa dróg pokarmowych i gruczołów trawiennych. Ślina, sok żołądkowy, żółć.

19. Czynność trawienia. Strawność różnych pokarmów. Mleko, mięso, jaja, tłuszcze, pokarmy roślinne (ziemniaki).

20. Jaka woda jest zdatna do picia? Budowa studni. Ochrona pokarmów od zepsucia i zanieczyszczenia. Muchy i kurz zanieczyszczają pokarmy. Otrucie grzybami trującemi, wilczą jagodą, makowcem, kiełbasą zepsutą. Wywoływanie wymiotów.

21. O płucach i oddychaniu. Oddychać trzeba przez nos. Budowa nosa. Stałe zatkanie nosa trzeba leczyć u lekarza. Ćwiczenia oddechowe (pokazać, jak się je robi).

22. Suchoty płucne. W jaki sposób się szerzą? Zarazki suchot. Kurz ułatwia przenoszenie się zarazków. Nie pluć na podłogę. Światło słoneczne zabija zarazki. Odporność na suchoty i inne choroby zakaźne. Jak się zdobywa odporność? (Spożywanie pokarmów posilnych, oddychanie czystem, zdrowem powietrzem, ćwiczenia ruchowe i t. p.).

23. Narządy wydzielnicze: płuca, skóra, kiszki i nerki.

CYKLE POGADANEK Z NAUKI O PRZYRODZIE DLA SZKOŁY JEDNOKLASOWEJ.

I.

III_5.[1] 1. Gleba.
III_6. 2. Siew.
A_7. 3. Październik. Nazwa miesiąca. Len.
A_8. 4. Z jakich jeszcze roślin robimy tkaniny.
B_5. 5. Owoce z sadu. Jabłko.
III_8. 6. Słotna jesień.
III_{13}. 7. O powietrzu.
D_7. 8. Gotowanie wody.
III_{14}. 9. Pierwszy mróz.
III_9. 10. Czego matka używa do prania?
III_{10}. 11. Czyste utrzymanie głowy, ubrania, pościeli.
III_{20}. 12. Wycieczka do sadu.
III_{21}. 13. Rozbiór kilku kwiatów.
A_{20}. 14. Hodowla czerwi muchy.
A_{25}. 15. Zaznajomienie z pewną ilością ziół lekarskich.

II.

C_1. 1. O przezroczystej warstwie powietrza, otaczającej kulę ziemską.
C_2. 2. Ciężar powietrza.
C_5. 3. Najważniejsze ciała skorupy ziemskiej. Granit.
IV_{15}. 4. Węgiel i torf.
D_{11}. 5. Żelazo.
C_3. 6. Woda. Trzy stany skupienia.
III_{12}. 7. Ludzie często zarażają się, pijąc wodę.
A_{13}. 8. Zapadanie drobnych zwierząt w odrętwienie (t. zw. sen zimowy).
A_{14}. 9. Futra zimowe leśnych ssaków.
A_{15}. 10. Są kraje, gdzie jest wieczne zimno.
B_{19}. 11. Wycieczka na łąkę.

---

[1]) Znaki, umieszczone pod tytułem pogadanki, oznaczają odpowiednie punkty programu oddziału III lub IV szkoły siedmioklasowej, lub programu szkoły dwuklasowej (III — program oddziału III, IV — program oddziału IV szkoły siedmioklasowej, A — program A, B — program B, C — program C, D — program D szkoły dwuklasowej). Liczby arabskie, umieszczone zdołu przy liczbach rzymskich lub literach, oznaczają liczby pozrądkowe w danym programie.

III_{21}. 12. Rozbiór kilku kwiatów.
III_{26}. 13. Pszczoła.
B_{22}. 14. Zbliżająca się pora upałów letnich.
B_{24}. 15. Najważniejsze zwierzęta stref gorących.

III.

A_1. 1. Wycieczka do lasu.
A_3. 2. Grzyby.
A_4. 3. Rośliny iglaste.
A_{11}. 4. Owoce leśnych i ogrodowych krzewów.
B_6. 5. Robaczywe owoce.
B_8. 6. Ptaki pozostające u nas.
B_9. 7. Przygotowanie się ptaków pozostających na zimę.
D_1. 8. Co to jest powietrze. Skład powietrza.
D_2. 9. Skąd się bierze światło.
D_5. 10. Skąd ziemia otrzymuje ciepło.
D_6. 11. Termometr.
C_{13}. 12. Budowa i czynności skóry.
C_{14}. 13. Krosty w chorobach zakaźnych.
C_{23}. 14. Higjena mieszkania.
A_{21}. 15. Wycieczka nad staw.
IV_{22}. 16. Nasze ryby.
17. Obserwacja rozwijających się kijanek.

IV.

B_1. 1. Pokaz psianki czarnej lub lulka.
III_{18}. 2. Badanie nasion grochu i fasoli.
III_{18}. 3. Obserwacja kiełkujących nasion.
B_4. 4. Liście.
B_{11}. 5. Opadanie liści.
B_{12}. 6. Czy gołe, bezlistne drzewa zamarły.
B_{13}. 7. Oglądanie korzeni roślin dwuletnich.
B_{14}. 8. Oglądanie bulw ziemniaków.
III_{16}. 9. Czem palimy w piecu.
III_{17}. 10. Do palenia koniecznie potrzebne powietrze.
D_{21}. 11. O płucach i oddychaniu.
D_{22}. 12. Suchoty płucne.
D_8. 13. Woda jako rozpuszczalnik.
D_9. 14. Sól kuchenna.
D_{10}. 15. Dobywanie soli ze źródeł słonych.

V.

1. Chata.
IV_{10}. 2. Dom murowany.
IV_{10}. 3. Spoidło.
C_9. 4. Magnes.
C_{10}. 5. Doświadczenie z kawałkiem papieru i wałkiem szklanym.
C_{11}. 6. Ogniwo elektryczne.
III_{15}. 7. Pierwszy śnieg.
C_4. 8. Przy zamarzaniu woda się rozszerza.
A_{16}. 9. Futra chronią zwierzęta przed zamarznięciem.
D_{17}. 10. Odżywianie napojami i potrawami.
D_{19}. 11. Czynność trawienia.
D_{20}. 12. Jaka woda jest zdatna do picia.
D_{16}. 13. Napoje alkoholowe.
B_{17}. 14. Wycieczka do sadu celem szukania liszek.
III_{21}. 15. Rozbiór kilku kwiatów.
B_{18}. 16. Obserwacja rozwoju liszek.

RACHUNKI Z GEOMETRJĄ.

Program dla oddziałów I—IV szkoły siedmioklasowej obowiązuje we wszystkich innych szkołach, przytem w kursie trzyletnim oddziału IV szkoły jednoklasowej należy jeszcze uwzględnić uwielokrotnianie (mnożnik całkowity) i dzielenie na równe części (dzielnik całkowity) ułamków dziesiętnych.

W szkole *dwuklasowej* materjał dla oddziału IV powtarza się przez dwa lata, w szkole *jednoklasowej* materjał dla oddziału III — również w ciągu dwu lat, dla oddziału IV — w ciągu 3 lat, a jego odświeżanie dla dzieci drugorocznych (wzgl. trzeciorocznych) polega na dobieraniu trudniejszych ćwiczeń (przy nauce cichej).

Program nauki dla oddziału V—VII obowiązuje w oddziale V—VII szkół *6—3 klasowych.* W szkołach *pięcio-, cztero-, i trzyklasowych* uczą się dzieci z tych trzech oddziałów równocześnie w tej samej izbie. Materjał naukowy dla każdego z tych oddziałów pozostaje jednak w swej istocie ten sam, co w szkołach siedmioklasowych. Pogłębienie nauki, na które w szkołach siedmioklasowych starczy czasu na lekcjach „głośnych", w tych szkołach musi dokonywać się w czasie lekcyj „cichych". Muszą być one wyzyskane bardzo umiejętnie i celowo. Nauczanie można prowadzić albo w ten sposób, że w pewnym dniu nauczyciel prowadzi lekcję głośną przez całą godzinę z jednym oddziałem, dając dwom drugim zajęcia piśmienne lub pracę ręczną, związaną z materjałem nauki rachunków lub geometrji, i tak naprzemian, albo dzieli godzinę na dwie części, tak, że w ciągu każdej godziny, poświęconej na naukę rachunków i geometrji, dwa oddziały mają naukę „głośną". Dzielenie lekcji na trzy części nastręcza zbyt wiele trudności i wymaga wielkiego natężenia ze strony nauczyciela, może więc być stosowane tylko wyjątkowo.

Program dla V oddziału szkoły *dwuklasowej* jest następujący:

ODDZIAŁ V.

RACHUNKI	GEOMETRJA
A. Ugruntowanie dziesiątkowego układu pozycyjnego i działań na liczbach całkowitych, ze szczególnym naciskiem na szybkość i sprawność obliczeń. Ćwiczenia i zadania (z ewentualnem uwzględnieniem znakowania literowego przy nadarzających się sposobnościach).	A. Powtórzenie obliczania pola wielokątów i objętości prostopadłościanu. Objętość graniastosłupa prostego o podstawie wielokątnej. Objętość ostrosłupa.
B. Systematyczne opracowanie czterech działań na ułamkach zwyczajnych i dziesiętnych w związku z powtórzeniem i uzupełnieniem układu miar. Ćwiczenia i zadania.	B. Obwód koła. Pole koła. Kula. Powierzchnia i objętość walca obrotowego i stożka obrotowego.
C. 1. Procent i obliczenia procentowe. % od kapitału. Kasy oszczędności. 2. Ćwiczenia i zadania.	C. Obliczanie ciężaru brył o kształtach prostych na podstawie objętości i ciężaru właściwego — i odwrotnie.
D. Diagramy (wykresy) empiryczne: temperatury, frekwencji uczniów, rozkładu pociągów i t. p.	D. Pojęcie o pomiarze na gruncie, zdejmowanie sytuacyjnego planu obejścia szkolnego. Czytanie planów, obliczanie pola parcel według planu i skali.

RYSUNEK.

Program dla szkoły siedmioklasowej może być całkowicie wykonany również w szkołach *sześcioklasowych*. W szkołach *niżej zorganizowanych* musi ulegać podany materjał redukcji, zależnej od mniej korzystnej organizacji pracy i od ilości czasu, przeznaczonego na rysunek. System i metoda winny jednak pozostać bez zmiany.

ROBOTY RĘCZNE.

Program nauki robót ręcznych dla chłopców w szkole siedmioklasowej może być całkowicie wykonany również w szkole *sześcioklasowej;* program czterech niższych oddziałów — w czterech niższych oddziałach szkół *pięcioklasowych.* W szkołach *niżej zorganizowanych* podany materjał musi ulegać redukcji, zależnej od ilości czasu, przeznaczonego na roboty ręczne, i mniej korzystnej organizacji nauki. System i metoda pracy powinny pozostawać bez zmiany bez względu na stopień organizacyjny szkoły.

Jeżeli w oddziale III, IV lub V szkoły niżej zorganizowanej przeznaczono na roboty ręczne więcej niż dwie godziny tygodniowo, to w zastosowaniu do dziewcząt należy zużyć dwie godziny na roboty kobiece: szycie, krój, roboty szydełkowe i na drutach, a czas pozostały — na roboty, wskazane dla chłopców, w odpowiednio zmniejszonym zakresie. Jeżeli zaś na roboty ręczne w jakimkolwiek oddziale, poczynając od III-go, przeznacza się tylko dwie godziny lub mniej, należy ten czas poświęcać wyłącznie na roboty kobiece.

W połączonych oddziałach VI i VII szkoły *sześcioklasowej* przewiduje się takie same możliwości, jak w szkole siedmioklasowej: roboty kobiece i gospodarstwo domowe, albo roboty kobiece i jeden z rodzajów robót, wskazanych dla chłopców, z wyłączeniem trudniejszych robót z drewna, prowadzonych sposobem stolarskim, oraz ślusarstwa, albo tylko roboty kobiece: szycie i t. d. w rozszerzonym zakresie.

Program robót kobiecych dla oddziałów III i IV szkoły siedmioklasowej może być stosowany we wszystkich szkołach, dla oddziału V w szkołach *6—2 klasowych,* dla oddziału VI i VII w szkołach *6—3 klasowych.*

Nauka gospodarstwa domowego w szkołach *sześcioklasowych* może być tak zorganizowana, że uczenice oddziału VI i VII przerabiają w jednym roku materjał, przeznaczony dla oddziału VI szkoły siedmioklasowej, w drugim — dla oddziału VII.

ŚPIEW.

Program dla szkoły siedmioklasowej da się — w pewnej mierze — zastosować w szkole *sześcio-*, *pięcio-*, *cztero-*, *i trzy klasowej,* przy wprowadzeniu ograniczeń koniecznych z powodu łączenia ze sobą oddziałów i mniejszej ilości godzin, przeznaczonych na śpiew.

Przy obfitości pieśni i urozmaiconym dziale ćwiczeń, zmiemanych z roku na rok, mają oddziały połączone otrzymywać i powtarzać dwukrotnie i trzykrotnie najważniejsze wiadomości teoretyczne. Tak więc np. połączone oddziały VI i VII szkoły sześcioklasowej winny przejść dwukrotnie skrócony materjał dla obu tych oddziałów szkoły siedmioklasowej; połączone oddziały V, VI i VII szkoły pięcioklasowej — trzy razy skrót materjału dla tych oddziałów szkoły siedmioklasowej i t. d.

W szkołach niżej zorganizowanych — *dwuklasowych i jednoklasowych* za niezbędne minimum wiadomości muzycznych — obok pieśni i ćwiczeń technicznych — uważać należy: znajomość klucza skrzypcowego, nazw i wartości nut i pauz do ósemek włącznie, taktów dwu-, trzy- i czteromiarowego, pojęcie gamy C major i trójdźwięku, wiadomości o dynamicie i ekspresji, koniecznej przy wykonywaniu pieśni.

ĆWICZENIA CIELESNE.

Program dla szkoły siedmioklasowej może być stosowany we wszystkich szkołach powszechnych bez względu na ich typ organizacyjny.

PLANY GODZIN SZKOLNYCH.

SZKOŁA POWSZECHNA SIEDMIOKLASOWA I GIMNAZJUM NIŻSZE.

Przedmioty	Siedmioklasowa szkoła powszechna — Oddziały I	II	III	IV	V	VI	VII	Razem	Gimnazjum niższe — Klasy I	II	III
Religja	2	2	2	2	2	2	2	14			
Język polski	$\frac{14}{2}$	7[1]	6[1]	6[1]	4	4	4	38			
Język nowożytny obcy	—	—	—	—	5	3	3	11			
Historja	—	—	2	2	2	2	2	9			
Geografja	—	—	2	2	2	2		9			
Nauka o przyrodzie	—	—	2	2	2	2	5[2]	13			
Rachunki z geometrją	$\frac{6}{2}$	4	4	4	4	4	4	27			
Rysunek	$\frac{2}{2}$	2	2	2	2	2	2	13			
Roboty ręczne	$\frac{2}{2}$	2	3	4	2	4	4	20			
Śpiew	$\frac{2}{2}$	2	2	2	2	2	1	12			
Ćwiczenia cielesne	$\frac{6}{2}$	3[3]	3[3]	3[3]	3[3]	3[3]	3[3]	21			
Razem	18	22	28	29	30	30	30	187			

[1]) Z tych godzin jedną przeznacza się na naukę pisma.

[2]) Z tych godzin jedną przeznacza się na naukę higjeny.

[3]) W każdej klasie, w której organizacja pracy na to pozwala, jest pożądane $\frac{6}{2}$, t. j. 6 razy po pół godziny szkolnej, zamiast 3 razy po jednej godzinie.

SZKOŁA SZEŚCIOKLASOWA.

	Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
	Oddział	I	II	III	IV	V	VI	VII
							niepodzielnie	
Przedmioty nauki	Religja	2	2	2	2	2	2	2
	Język polski	$\frac{16}{2}$	7	6	5	4	4	4
	Język nowożytny obcy	—	—	—	—	4	3	3
	Historja	—	—	2	2	2	2	4
	Geografja	—	—	2	2	2	2	
	Nauka o przyrodzie	—	—	2	3	2	4	4
	Rachunki z geometrją	$\frac{6}{2}$	4	4	4	4	4	4
	Rysunek	$\frac{2}{2}$	2	2	2	2	2	
	Roboty ręczne	$\frac{2}{2}$	2	3	4	4	4	
	Śpiew	$\frac{2}{2}$	2	2	2	2	1	
	Ćwiczenia cielesne	$\frac{4}{2}$	$\frac{4}{2}$	$\frac{6}{2}$	$\frac{4}{2}$	$\frac{4}{2}$	$\frac{4}{2}$	
	Razem	18	21	28	28	30	30	30

Uwagi. Oddziały VI i VII uczą się równocześnie w jednej izbie. Połowę godzin, przeznaczonych dla oddziału VI, względnie VII, na religję, język polski, język nowożytny obcy, historję i geografję, naukę o przyrodzie i rachunki z geometrją, wypełnia nauka głośna, połowę — zajęcia ciche podczas nauki głośnej oddziału VII, względnie VI.

Na lekcjach rysunku, robót ręcznych, śpiewu i ćwiczeń cielesnych uczniowie tych dwu oddziałów pracują równocześnie pod bezpośrednim kierownictwem nauczyciela. Należy jednak uwzględniać indywidualnie każdy z tych oddziałów przy rozdawaniu prac z zakresu rysunku i robót ręcznych.

SZKOŁA PIĘCIOKLASOWA.

	Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
	Oddział	I	II	III	IV	V	VI	VII
						niepodzielnie		
Przedmiot nauki	Religja	2	2	2	2	2	2	2
	Język polski	16/2	7	6	5	5	5	5
	Historja	—	—	2	2	3	3	6
	Geografja	—	—	2	2	3	3	
	Nauka o przyrodzie	—	—	2	3	5	5	5
	Rachunki z geometrją	6/2	4	4	4	5	5	5
	Rysunek	2/2	2	2	2	2		
	Roboty ręczne	2/2	2	3	4	2		
	Śpiew	2/2	2	2	2	1		
	Ćwiczenia cielesne	4/2	4/2	6/2	4/2	4/2		
	Razem	18	21	28	28	30	30	30

Uwagi. Nauczanie religji — jak wskazano na str. 105. Czas, przeznaczony na język polski, historję, geografję, naukę o przyrodzie i rachunki z geometrją, musi być tak podzielony pomiędzy oddziały V, VI i VII, uczące się równocześnie w jednej izbie, aby każdy z nich zosobna miał dla siebie zapewnioną część czasu do pracy pod bezpośrednim kierunkiem nauczyciela (nauka głośna), a resztę czasu poświęcał na zajęcia ciche.

Na lekcjach rysunku, robót ręcznych, śpiewu i ćwiczeń cielesnych uczniowie tych trzech oddziałów pracują równocześnie pod bezpośrednim kierunkiem nauczyciela. Zajęć więc cichych w tych zakresach nie przewiduje się; należy jednak uwzględniać indywidualnie każdy z tych oddziałów przy rozdawaniu prac z zakresu rysunku i robót ręcznych lub polecaniu wykonywania pewnych ćwiczeń gimnastycznych.

SZKOŁA CZTEROKLASOWA.

	Rocznik	1	2	3	4	5	6	7
	Oddział	I	II	III	IV	V	VI	VII
				niepodzielnie		niepodzielnie		
Przedmiot nauki	Religja	2	2	2	2	2	2	2
	Język polski	16/2	7	7	7	5	5	5
	Historja	—	—	2	2	3	3	6
	Geografja	—	—	2	2	3	3	
	Nauka o przyrodzie	—	—	1	3	5	5	5
	Rachunki z geometrją	6/2	4	5	5	5	5	5
	Rysunek	2/2	2	2		2		
	Roboty ręczne	2/2	2	3		2		
	Śpiew	2/2	2	2		1		
	Ćwiczenia cielesne	4/2	4/2	4/2		4/2		
	Razem	18	21	28	30	30	30	30

Uwagi. Nauczanie religji w oddziale III i IV — jak wskazano na str. 106. Połowę godzin, przeznaczonych dla oddziału III i IV na język polski, historję, geografję i rachunki z geometrją, wypełnia nauka głośna, połowę wypełniają zajęcia ciche. Na naukę o przyrodzie przeznacza się w oddziale III 1 godzinę pracy głośnej, w oddziale IV 2 godziny pracy głośnej i 1 zajęć cichych.

Organizacja nauki w oddziałach V, VI i VII — jak w szkole pięcioklasowej.

SZKOŁA TRZYKLASOWA.

Rocznik		1	2	1	2	3	4	5	6	7
Oddział		I	II	I	II	III	IV	V	VI	VII
		niepodzielnie		podzielnie		niepodzielnie		niepodzielnie		
Przedmiot nauki	Religja	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Język polski	24/2	15	14/2	6	7	7	5	5	5
	Historja	—	—	—	—	2	2	3	3	6
	Geografja	—	—	—	—	2	2	3	3	
	Nauka o przyrodzie	—	—	—	—	1	3	5	5	5
	Rachunki z geometrją	12/2	7	6/2	4	5	5	5	5	5
	Rysunek	2/2		1/2	1	2		2		
	Roboty ręczne	2/2		1/2	1	3		2		
	Śpiew	2/2		1/2	2/2	2		1		
	Ćwiczenia cielesne	2/2		1/2	2/2	4/2		4/2		
Razem		24	28	14	16	28	30	30	30	30

Uwagi. Oddziały I i II uczą się równocześnie w jednej izbie. Jeżeli jednak liczba dzieci w tych oddziałach jest zbyt wielka, można wprowadzić naukę podzielną w wymiarze czasu skróconym — wówczas oba oddziały uczą się razem tylko religji.

Organizacja nauki w oddziałach III—VII — jak w szkole czteroklasowej.

SZKOŁA DWUKLASOWA.

Rocznik		1	2	3	4	5	6	7
Oddział		I	II	III	IV		V	
		osobno	niepodzielnie		niepodzielnie			
Przedmiot nauki	Religja	2	2	2	2		2	
	Język polski	12/2	7 (3+4)	6 (3+3)	7		7	
	Historja	—	—	1	2			
	Geografja	—	—	1	4		4	
	Nauka o przyrodzie	—	—	1	4		4	
	Rachunki z geometrją	6/2	6 (3+3)	5 (2+3)	4		4	
	Rysunek	1/2	1		1			
	Roboty ręczne	1/2	2		2			
	Śpiew	1/2	2/2		2			
	Ćwiczenia cielesne	1/2	2/2		4/2			
Razem		13	20	21	30		30	

Uwagi. Religji uczą się razem oddziały I, II i III. Tam, gdzie są sumy w nawiasach, pierwszy składnik oznacza godziny nauki głośnej, drugi — zajęć cichych. Liczby godzin, przeznaczonych dla oddziału IV i V na język polski, geografję, naukę o przyrodzie i rachunki z geometrją, dzielą się zawsze na połowy (połowa — na naukę głośną, połowa — na zajęcia ciche). Nauczanie religji i historji w tych oddziałach — jak wskazano na str. 105 i 106.

SZKOŁA JEDNOKLASOWA.

Nauka		podzielna				niepodzielna				osobna w oddz. I			
Rocznik		1	2	3, 4	5, 6, 7	1	2	3, 4	5, 6, 7	1	2	3, 4	5, 6, 7
Oddział		I	II	III	IV	I	II	III	IV	I	II	III	IV
Przedmiot nauki	Religja	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2	2
	Język polski	15/2	15/2	6	6	16/2	16/2	10	10	12/2	9	9	9
	Historja	—	—	2	2	—	—	2	2	—	—	2	2
	Geografja	—	—	1	1	—	—	1	1	—	—	1	1
	Nauka o przyrodzie	—	—	1		—	—	1		—	—	1	
	Rachunki z geometrją	9/2	9/2	3	3	10/2	10/2	9	9	6/2	6	7	7
	Rysunek	1/2		1		2/2		2		1/2	1	2	
	Roboty ręczne	1/2		1		2/2		3		1/2	1	2	
	Śpiew	1/2		1/2		1/2		2/2		1/2		1/2	
	Ćwiczenia cielesne	1/2		1/2		1/2		2/2		1/2		1/2	
Razem		16	16	18	18	18	18	32	32	13	20	27	27

Uwagi. Wyjaśnienia, dotyczące trzech odmian organizacji szkoły jednoklasowej — na stronach następnych, przy odpowiednich planach szczegółowych. Religji uczą się zawsze oddział I z II, a III z IV. W zakresie geografji i nauki o przyrodzie niema zajęć cichych — przewiduje się tylko nauka głośna.

SZKOŁA JEDNOKLASOWA Z NAUKĄ PODZIELNĄ.

PLAN SZCZEGÓŁOWY.

Przedmiot nauki	WSPÓLNIE ODDZIAŁ I		WSPÓLNIE ODDZIAŁ I i II			WSPÓLNIE ODDZIAŁ III		WSPÓLNIE ODDZIAŁ III i IV	WSPÓLNIE ODDZIAŁ IV	
	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	nauka głośna	zajęcia ciche
Religja	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—
Język polski	9/2	3	—	6/2	4½	2½	3½	—	2½	3½
Historja	—	—	—	—	—	2/2	2/2	—	2/2	2/2
Geografja	—	—	—	—	—	2/2	—	—	2/2	—
Nauka o przyrodzie	—	—	—	—	—	—	—	2/2	—	—
Rachunki z geometrją	5/2	2	—	4/2	2½	3/2	1½	—	3/2	1½
Rysunek	—	—	1/2	—	—	—	—	1	—	—
Roboty ręczne	—	—	1/2	—	—	—	—	1	—	—
Śpiew	—	—	1/2	—	—	—	—	1/2	—	—
Ćwiczenia cielesne	—	—	1/2	—	—	—	—	1/2	—	—
Razem	7	5	4	5	7	6	6	6	6	6

W szkole jednoklasowej (o jednym nauczycielu) z nauką podzielną uczą się oddział pierwszy i drugi razem (równocześnie); tak samo oddział trzeci i czwarty. Nauka obu oddziałów wyższych odbywa się rano, oddziałów niższych popołudniu (po dłuższej przerwie).

Czasowe lub stałe odwrócenie tego porządku może nastąpić tylko za zezwoleniem Inspektora Szkolnego na podstawie uzasadnionego wniosku Opieki Szkolnej.

SZKOŁA JEDNOKLASOWA Z NAUKĄ OSOBNĄ W ODDZIALE I.

PLAN SZCZEGÓŁOWY.

Przedmiot nauki	Osob. oddz.	ODDZIAŁ									
	I	I i II	II		III		III i IV	IV		II, III i IV	
	nauka głośna	nauka głośna	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	
Religja	—	2	—	—	—	—	2	—	—	—	
Język polski	$\frac{12}{2}$	—	$\frac{6}{2}$	6	$\frac{3}{2}$	$7\frac{1}{2}$	—	$\frac{3}{2}$	$7\frac{1}{2}$	—	
Historja	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{2}{2}$	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{2}{2}$	—	
Geografja	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—	
Nauka o przyrodzie	—	—	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—	—	
Rachunki z geometrją	$\frac{6}{2}$	—	$\frac{4}{2}$	4	$\frac{3}{2}$	$5\frac{1}{2}$	—	$\frac{3}{2}$	$5\frac{1}{2}$	—	
Rysunek	$\frac{1}{2}$	—	—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{1}{2}$	
Roboty ręczne	$\frac{1}{2}$	—	—	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{1}{2}$	
Śpiew	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	—	—	—	$\frac{1}{2}$	
Ćwiczenia cielesne	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	—	—	—	—	$\frac{1}{2}$	
Razem	11	2	5	11	5	16	4	5	16	2	

W szkole jednoklasowej (o jednym nauczycielu) z nauką osobną dla oddziału I, a nauką niepodzielną (wspólną) dla oddziału II, III i IV — przychodzą trzy wyższe oddziały do szkoły równocześnie rano i uczą się razem wszystkich przedmiotów z wyjątkiem religji przez 3, względnie 4 godziny. Oddział I przychodzi do szkoły po 3, względnie po 4 godzinach nauki, lub po przerwie południowej i uczy się osobno. Tylko religji uczy się razem z oddziałem II. Równocześnie jednak z nauką głośną oddziału I mają oddziały wyższe zajęcia ciche, i to przez dwa dni w tygodniu oddział II, a przez trzy dni w tygodniu oddział III i IV.

SZKOŁA JEDNOKLASOWA Z NAUKĄ NIEPODZIELNĄ.

PLAN SZCZEGÓŁOWY.

Przedmiot nauki	ODDZIAŁ									
	I		I i II	II		III		III i IV	IV	
	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	zajęcia ciche	nauka głośna	nauka głośna	zajęcia ciche
Religja	—	—	2	—	—	—	—	2	—	—
Język polski	$\frac{9}{2}$	$3\frac{1}{2}$	—	$\frac{6}{2}$	5	$2\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Historja	—	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{2}{2}$	—	$\frac{2}{2}$	$\frac{2}{2}$
Geografja	—	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—	$\frac{2}{2}$	—
Nauka o przyrodzie	—	—	—	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—
Rachunki z geometrją	$\frac{5}{2}$	$2\frac{1}{2}$	—	$\frac{4}{2}$	3	$\frac{3}{2}$	$7\frac{1}{2}$	—	$\frac{3}{2}$	$7\frac{1}{2}$
Rysunek	—	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	—	$1\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$1\frac{1}{2}$
Roboty ręczne	—	$\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{2}$	$\frac{1}{2}$	—	$2\frac{1}{2}$
Śpiew	—	—	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—
Ćwiczenia cielesne	—	—	$\frac{1}{2}$	—	—	—	—	$\frac{2}{2}$	—	—
Razem	7	7	4	5	9	6	20	6	6	20

W szkole jednoklasowej (o jednym nauczycielu) z nauką niepodzielną uczą się wszystkie cztery oddziały przez 16 godzin tygodniowo równocześnie. Oba oddziały niższe przychodzą do szkoły równocześnie z oddziałami wyższemi, poczem po trzech godzinach nauki wracają do domu. Oddziały wyższe albo zostają w szkole do końca lekcyj dziennych, albo — co jest bardziej pożądane — idą po nauce z oddziałami niższemi do domu i wracają po dłuższej przerwie do szkoły dla ukończenia lekcyj dziennych.

Jeżeli odrębne warunki miejscowe tego wymagają, można zezwolić, aby oddziały niższe przychodziły do szkoły po dwu, wzgl. po trzech godzinach nauki oddziałów wyższych, poczem wszystkie cztery oddziały uczą się razem.

BIBLJOTEKA MIEJSKA
36290
W BIAŁYMSTOKU

TREŚĆ.

STR.

Szkoła powszechna siedmioklasowa.

Religja Rzymsko-Kalolicka 3
Religje innych wyznań 15
Język polski 16
Języki nowożytne obce 25
Historja 34
Geografja z nauką o Polsce współczesnej 43
Nauka o przyrodzie 53
Rachunki z geometrją 63
Rysunek 72
Roboty ręczne 79
Śpiew 94
Ćwiczenia cielesne 97

Szkoły powszechne niżej zorganizowane.

. 105
Religja Rzymsko-Katolicka 107
Język polski 108
Historja 112
Geografja z nauką o Polsce współczesnej 114
Nauka o przyrodzie 126
Rachunki z geometrją 128
Rysunek 129
Roboty ręczne 130
Śpiew 131
Ćwiczenia cielesne 135

Plany godzin szkolnych.

Szkoła sześcioklasowa 136
Szkoła pięcioklasowa 137
Szkoła czteroklasowa 138
Szkoła trzyklasowa 139
Szkoła dwuklasowa 140
Szkoła jednoklasowa 141
Szkoła jednoklasowa z nauką podzielną 142
Szkoła jednoklasowa z nauką niepodzielną 143
Szkoła jednoklasowa z nauką osobną w oddziale I. 143

103
36000